FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

KATEDRA HISTORIE

DOMOV A EXIL

EMIGRACE ŽIDŮ Z UHERSKÉHO BRODU VE DVACÁTÉM STOLETÍ

Diplomová práce

Eva Hanáková

Studijní obor: Historie – anglická filologie

Vedoucí práce: PhDr. Karel Podolský

Olomouc 2004

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedených pramenů a literatury.

Eva Kl...

OBSAH

ÚVOD 4
POČÁTKY ŽIDOVSKÉ OBCE V UHERSKÉM BRODĚ 12
ŽIVOT OBCE VE DVACÁTÝCH LETECH DVACÁTÉHO STOLETÍ 20
SIONISMUS A EMIGRACE 27
EMIGRACE POD HROZBOU NACISMU 35
UPRCHLÍCI Z NĚMECKA A RAKOUSKA V ČESKOSLOVENSKU 35
MNICHOVSKÁ DOHODA A EMIGRACE 40
PROTEKTORÁT A VÁLKA 47
ŠOA çàïù 73
NOVÝ POČÁTEK 91
EMIGRACE V POVÁLEČNÉM OBDOBÍ 106
EPILOG 128
SUMMARY 133
PRAMENY A LITERATURA 136
PŘÍLOHY 144

Milému panu Diamantovi
a jeho paní
se srdečnými díky
za laskavou pomoc.

Eva Hahnová

62-63
74
83-85
89-90
105
124-126
130

21. června 2005

ÚVOD

Židé žijí v Uherském Brodě několik staletí a zdejší židovská obec v minulosti patřila k těm významnějším na Moravě. O uherskobrodské židovské komunitě bylo napsáno několik studií, především diplomových prací, nikdy v nedávné minulosti nebyly však její dějiny zpracovány podrobně a v celé jejich šíři. Tato práce nemá být ani podrobným zpracováním historie uherskobrodské obce, ani vyčerpávajícím výkladem o židovské emigraci z Československa ve dvacátém století, nýbrž zprávou o emigraci Židů z Uherského Brodu v kontextu dějin obce a na pozadí situace v Československu.

Na její úvod jsem zařadila stručný přehled dějin židovské obce v Uherském Brodě jako uvedení do problematiky a nástin událostí, jež předcházely podrobněji zpracovanému dvacátému století. Další kapitolu tvoří život obce ve dvacátých letech dvacátého století, jsou zde představeny někteří významní členové obce – především podnikatelé, nahlédneme do dějin spolků a zmínka je věnována také nadaci Aloise Schweigera, zdejšího „Bati". Vedle toho jsem stručně psala o židovské škole v Uherském Brodě a jejím uzavření. – Dvacátá léta představují dobu relativně velkého rozkvětu obce. Tehdy ještě neměli brodští Židé mnoho důvodů opustit své rodiště a vydat se na cestu.

Jinak tomu ale bylo v letech třicátých. I na jihovýchodní Moravu pronikají myšlenky sionismu, a přestože uherskobrodská židovská obec nepatřila mezi velká centra tohoto hnutí, přeci jen zde zapustilo své kořeny. Působilo zde sportovní hnutí Makkabi i spolek Tchelet Lavan, oba se sionistickou náplní. Touha po vybudování vlastního židovského státu vedla i několik uherskobrodských Židů k vystěhování do Palestiny. Na Moravě působil sionista Ignátz Schön, původem z Uherského Brodu, jemuž je věnována část této kapitoly.

Ve třicátých letech dvacátého století však na emigraci Židů z Československa začíná spolupůsobit nový, dosud nepoznaný faktor, rostoucí hrozba nacismu nejprve z Německa a po anexi Německem i z Rakouska. Tamější Židé nachází v Československu útočiště před pronásledováním německými a rakouskými nacisty, Praha se na určitý čas stává centrem židovské kultury. V této nepříznivé době se zvyšuje i počet Židů, kteří emigrovali z Československa. Většina z nich však stále věří, že budoucnost nebude natolik zlá, aby museli opustit vlast, proto zůstává.

Po uzavření mnichovské dohody v roce 1938 a okupaci českého pohraničí německou armádou utíkají z těchto regionů Židé, aby se vyhnuli perzekuci hrozící jim ze strany Němců i místních antisemitů. Také do Uherského Brodu se uchýlila skupina uprchlíků z pohraničí, o které se místní komunita i představitelé města snažili postarat. Do Uherského Brodu v té době přichází několik židovských rodin, jejichž osud bude s osudem města i nadále propojen.

Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, kdy se české země dostaly pod nadvládu nacistického Německa, byla nejprve emigrace Židů oficiálně podporována. Za tímto účelem byla v Praze zřízena Zentralstelle für Jüdische Auswanderung. V tomto období můžeme proto židovskou emigraci z Československa rozdělit na oficiální a ilegální. Považovala jsem za důležité krátce se věnovat oběma těmto jevům, spolu s politickými a společenskými událostmi, které hrály v emigraci Židů důležitou roli. Věnovala jsem se také sionistickým hnutím organizovaným hachšará, tzn. přípravným táborům na vystěhování do Palestiny, kterých se účastnili především mladí lidé. Popsala jsem osudy několika uherskobrodských rodáků, kterým se podařilo odejít. Ještě po začátku války byla po určitou dobu emigrace Židů z Československa podporována, bylo zorganizováno několik transportů, mezi nimi i transportů dětí. Podařilo se mi shromáždit i několik svědectví lidí, jejichž rodiče v kritické době zaváhali, protože nechtěli rozdělit rodinu, a své děti do zahraničí neposlali. Vystěhování nejen židovských dětí bylo však zrealizováno i za pomoci několika tzv. zachránců, vedle proslulého Oskara Schindlera především Nicholasem Wintonem, kterému se podařilo zařídit odjezd několika vlaků s českými židovskými dětmi z Prahy. Díky korespondenci a rozhovorům s člověkem, který byl do této akce zapojen, se mi podařilo popsat i kousek této historie.

V Uherském Brodě byly díky jeho pohraniční poloze organizovány ilegální přechody Židů přes Bílé Karpaty na Slovensko. Tato nesmírně zajímavá kapitola válečných dějin nebyla nikdy podrobně zpracována. Zde jsem se především pomocí svědectví pamětníků snažila popsat tuto ojedinělou záchranou akci, za niž několik uherskobrodských Židů zaplatilo životem. Projevem nesouhlasu s německou okupací a s protižidovskými opatřeními okupačních úřadů bylo jednak zapojení některých uherskobrodských Židů do podzemního odbojového hnutí, v němž bojovali společně s Čechy, a také emigrace zdejších Židů, kteří se v zahraničí zapojili do bojů v rámci československých zahraničních armád, především jako piloti v britském RAF.

Tragickým dějinám holocaustu se snad v žádné práci o moderních dějinách Židů nelze vyhnout, mým cílem však nebylo zpracovat historii šoa uherskobrodských Židů – ta už ostatně byla zpracována. Kromě nezbytné úvodní části jsem dala přednost především svědectví přeživších, jejich vzpomínkám a prožitkům. Jejich osobní pohled je podle mého názoru jedním z nejlepších a nejpotřebnějších způsobů jak zachytit otřesné dějiny snad největší tragédie dvacátého století.

Také poválečné období je stále ještě nepříliš zpracovanou etapou dějin českých Židů; historie uherskobrodské židovské komunity v tomto období nebyla dosud zpracována. Bylo přitom třeba na základě archivních pramenů, literatury a opět svědectví přímých svědků událostí zachytit toto složité období. Židé se vraceli z koncentračních táborů, zahraničních armád a z emigrace a ve své vlasti nebyli často přijímáni právě s otevřenou náručí. Židovské obce se snažili povstat téměř z popela. Setkáváme se s problémem restituce židovského majetku, s ní propojeným antisemitismem, s potížemi jednotlivců i obcí při jejich úsilí o oživení židovského života. Československo hrálo významnou roli v emigraci polských a dalších židovských uprchlíků, jejichž transfer přes své území povolilo. Praha také mimořádně pomohla Jišuvu v jeho snaze o vytvoření vlastního státu v Palestině: Československo dodalo Izraeli zbraně a další výzbroj a vycvičilo skupinu pilotů a parašutistů. Mezi nimi byl i jeden rodák z Uherského Brodu. Na části životního příběhu dalšího z nich jsem ukázala, jak probíhala pomoc dřívějších emigrantů do Palestiny Židům, kteří se chtěli ze střední Evropy ilegálně vystěhovat.

Věnovala jsem se také situaci v uherskobrodské židovské obci a popsala jsem vystěhování několika jejích členů z Československa poté, co se moci v zemi chopila komunistická strana. Toto téma je také jedním z nepříliš zpracovaných úseků československých poválečných dějin. Závěrečnou část práce tvoří stručné vylíčení okolností, za nichž se české židovské obce snažily o přežití v podmínkách komunistické diktatury, a především emigrace několika židovských rodin spjatých s uherskobrodskou židovskou obcí.

Ve své práci se zabývám dějinami uherskobrodské židovské obce v jednotlivých obdobích dvacátého století od počátku existence samostatného Československa po konec komunistického režimu, s krátkým pohledem na dobu po listopadu 1989. Vždy se snažím uvést tyto události do kontextu dějin Židů v českých zemích obecně. Jádro mé studie však tvoří osudy konkrétních osob a rodin. Sleduji emigraci Židů z Československa a z Uherského Brodu, jež byla zpočátku motivována sionistickými

pohnutkami, ale později byla ovlivněna především pronásledováním a hrozícími deportacemi a nakonec tragédií holocaustu a únorovými událostmi v roce 1948. Zabývám se vztahem majoritní společnosti k Židům, kdy především zjitřená poválečná atmosféra nabízí zajímavá témata a otázky, dále přístupem vlády k problémům židovské menšiny a životem Židů v českých zemích v uvedeném období. Zajímají mě životní příběhy jednotlivých Židů původem z Uherského Brodu nebo s tímto městem nějak spojených, důvody, které je vedly k rozhodnutí k emigraci, cesta do exilu, život za hranicemi, jejich návraty a emigrantské zkušenosti.

Po uvážení všech možností jsem ustoupila od původního záměru zpracovat více tématických celků z dějin Židů v Uherském Brodě (např. podrobnější zpracování jejich obchodů, profesí, spolkové činnosti, rodinného a náboženského života, zmapování všech rodin na základě údajů z židovských matrik a dalších pramenů). Důvodů pro toto rozhodnutí bylo několik, především časové a finanční možnosti. Zatím nebylo možné setkat se se všemi pamětníky osobně, analýza údajů z matrik a následné propojení rodin je nesmírně časově náročné. Zvolené téma mi navíc umožnilo zabývat se podrobněji a více do hloubky jedním problémem.

Jak už bylo naznačeno, pilířem a základním východiskem mé práce jsou životní příběhy brodských – nebo s Brodem nějak svázaných – židovských občanů, ať už vyprávěné či zapsané. Považuji tato osobní svědectví za výborný zdroj pro zachycení dějin obce ve dvacátém století, pro uchování osobních zážitků, pocitů, rozhodnutí, zkušeností, pro sledování vztahů v židovské obci i soužití obyvatel města různého vyznání. Jsem přesvědčena, že vzpomínky pamětníků jsou jedinečným svědectvím, jež je nutné zaznamenat a uchovat. Už proto, že přímých svědků života v předválečné republice nenávratně ubývá. Jsem si zcela vědoma subjektivity jejich výpovědi, ta podle mého názoru však není na škodu, naopak je důležitou součástí perspektivy našeho pohledu. Považuji oral history za velmi důležitou metodu při práci historiků zabývajících se moderními dějinami.

V počátcích mé práce jsem po několik let navštěvovala paní Eriku Brammerovou v Uherském Brodě, jíž za mnoho vděčím. Díky své výborné paměti byla schopna popsat uherskobrodskou židovskou obec dům od domu a vyprávět téměř o všech rodinách, které zde žily před válkou. Poskytla mi také několik dokumentů, fotografií a vzácný plán dnes už nestojící židovské čtvrti. Když před nějakým časem nečekaně zemřela, myslela jsem, že osobní vzpomínky na uherskobrodskou židovskou komunitu jsou téměř ztraceny. Paradoxně až po smrti paní Brammerové se mi však podařilo navázat

kontakt s několika bývalými členy obce žijícími v zahraničí. První kroky k tomu proběhly samozřejmě ještě za života Eriky Brammerové, již většina rodáků navštěvovala při svých návratech do rodného města a s níž byli mnozí v kontaktu. Tak jsem se seznámila s několika uherskobrodskými židovskými občany žijícími dnes v Izraeli, Německu, na Slovensku a v Holandsku. Jejich velká vstřícnost, laskavost a ochota vracet se do často velmi bolestných chvil v jejich životě mi umožnila shromáždit řadu informací o uherskobrodské židovské obci, jež není možné naleznout v archivech či jiných zdrojích. Protože z časových a finančních důvodů zatím nebylo možné setkat se osobně se všemi pamětníky, probíhala naše komunikace také telefonicky a prostřednictvím e-mailů a dopisů. Všem do jednoho vděčím za nesmírně zajímavé životní příběhy, za vzpomínky a sdílení velmi osobních zkušeností. Především jsem ale zavázána panu Willymu Bockovi za množství času a laskavosti, které mi věnoval během našich rozhovorů. Vedle těchto interview a korespondence jsem měla možnost setkat se s paní Ruth Bondyovou, izraelskou novinářkou, spisovatelkou a překladatelkou původem z Prahy, která mi mnohé poradila při našem setkání v Praze. V neposlední řadě jsem využila část korespondence pana Jakuba Zajíce z Pašovic u Uherského Brodu s jeho přáteli v Izraeli – rodáky z Uherského Brodu, panem Elhananem Gafnim (Pavlem Wintersteinem) a Dov Barneou (Honzou Brammerem). Za zapůjčení těchto vzácných dopisů jsem zavázána panu Zajícovi i jeho vnučce slečně Petře Volné.

Vedle přímých rozhovorů a zaslaných vzpomínek jsem čerpala z písemných záznamů životních příběhů českých Židů, tedy z vydaných pamětí a několika dalších interview či výpovědí, již dříve zaznamenaných. Děkuji proto paní Zuzaně Prudilové z Brna za doručení videokazet z Izraele i za její nevyčerpatelnou energii a optimismus.

Jak už jsem uvedla, považuji vzpomínky pamětníků za jeden z možných zdrojů historikovy práce. Ten je samozřejmě třeba ověřovat, srovnávat, popř. korigovat na základě studia „klasických", tzn. archivních pramenů a literatury. Pro svou práci jsem čerpala především údaje z židovských matrik, resp. jejich duplikátů, které se dochovaly ve Státním ústředním archivu v Praze. Pro židovskou obec v Uherském Brodě už dnes bohužel neexistují ucelené řady matrik narozených, oddaných a zemřelých, ale přesto se jich poměrně velká část dochovala. Matriky představují jedinečný zdroj nejen informací o narozených dětech, oddaných párech a zemřelých členech obce, ale díky dalším údajům, které se v nich nacházejí (jako rodiče uvedených osob, povolání, datum narození apod.) jsou pramenem, díky nimž je možné např. rekonstruovat jednotlivé

židovské rodiny. Protože členy rodin není kromě svědectví pamětníků a několika dalších torzovitých pramenů nikde jinde možné zjistit, tvoří matriky či jejich duplikáty velice důležitý pramen. V této studii jsem zrekonstruovala některé uherskobrodské židovské rodiny. Z toho důvodu uvádím osobní data (datum narození, rodiče, bydliště apod.), pokud se mi je podařilo zjistit, u jednotlivých osob, kterým se věnuji. Zjistit všechny uherskobrodské židovské rodiny na základě údajů z matrik je práce velice časově náročná, kterou se mi snad podaří uskutečnit v budoucnu.

Určitou sumu informací o uherskobrodské židovské obci je možné nalézt také v archivu Židovského muzea v Praze. Zde se dochovalo několik dokumentů a především vzácné fotografie. Jinak se však jedná o torzovité prameny. Děkuji panu Leo Pavlátovi, řediteli Židovského muzea, za vždy ochotnou a laskavou pomoc, panu Jiřímu Fiedlerovi za vlídnost a cenné rady a také doktorce Vlastimile Hamáčkové a doktoru Alexandrovi Putíkovi.

Moravský zemský archiv v Brně skrývá prameny, jež budou zcela využity až v budoucnu, totiž dokumenty z poválečných mimořádných lidových soudů. Já jsem je zatím využila pouze pro charakteristiku osobnosti a zločinů uherskobrodského starosty Vladimíra Havránka, který za okupace spolupracoval s nacisty.

Při zpracovávání dějin určité obce představují pochopitelně důležitý zdroj pramenů regionální archivy – já jsem využila dokumentů dochovaných ve Státním okresním archivu v Uherském Hradišti, především kroniku města Uherského Brodu a materiály týkající se přímo uherskobrodských Židů.

Dalším důležitým místem při mém výzkumu byl archiv a knihovna Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě, kde jsem čerpala z již napsaných diplomových prací, z dochovaných archivních materiálů a Růžičkou sepsaných dějin Uherského Brodu za okupace. Mé návštěvy v muzeu navíc vždy byly vítanou příležitostí k setkání s tamějšími pracovníky, paní Danou Večeřovou a Petrem Zemkem, kteří mě zásobovali radami a nikdy nešetřili laskavostí a výborným čajem, za což jim patří velký dík. Posledním archivním zdrojem pro mou práci byly hlavní katalogy Gymnázia J. A. Komenského v Uherském Brodě; za umožnění jejich zpracování děkuji panu řediteli Radilovi, za vlídnou péči při mém výzkumu pak paní Polanské.

V poslední době není produkce literatury s židovskou tématikou jistě malá, snad by se dalo říci, že zvláště problematiku holocaustu je až jakýmsi trendem. Faktem je, že se česká historiografie snaží dohnat dluh, který vůči dějinám svých Židů nepochybně měla. A to je pozitivní a vítané. Chci k tomuto úsilí dodat svůj malý díl. Při psaní své

práce jsem vycházela z děl věnujících se dějinám moravských Židům (např. sborníky z konferencí Židé a Morava v Kroměříži), historii Židů v českých zemí obecně a dílčích studií k jednotlivým tématům. Zdůraznit bych chtěla stále základní sborníky *The Jews of Czechoslovakia*, u nás podle mého názoru ještě ne zcela doceněné knihy Ruth Bondyové a studie Ludmily Nesládkové a Heleny Krejčové. Při práci s pamětníky mi byla inspirací u nás průkopnická práce Miroslava Vaňka *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin* a dále *The Battle of Valle Giulia* Alessandra Portelliho. Čerpala jsem samozřejmě také ze základních prací zabývajícími se historií Židů v Čechách a na Moravě (např. Pěkný) a z několika knih o dějinách Uherského Brodu. Jak už bylo uvedeno, byla některá témata z dějin židovské obce v Uherském Brodě už dříve zpracována v diplomových pracích (Bartečková, Kolínková, Matějíčková), které jsem pro svou práci použila. Cenné informace k dějinám českých Židů jsem také nalezla v několika zahraničních publikacích (např. Wlaschek, Mendelsohn). Mimo to jsem se snažila využít pramenů a literatury specifické povahy, se vztahem k Uherskému Brodu a nepříliš známých jako Růžičkovy *„Hrstky vzpomínek z doby okupace města Uh. Brodu"* nebo *Památníku* od Leo Böcka.

Přínosem této práce je snad rekonstrukce některých rodin brodské židovské komunity na základě archivních pramenů a výpovědí pamětníků – většina z těchto rodin nebo téměř všichni jejich členové navždy zmizeli v šoa, a tak byli vymazáni z vědomí dnešních občanů Uherského Brodu. Zůstávají jen ve vzpomínkách starších a tyto vzpomínky blednou. A tomu bych chtěla alespoň trochu zabránit. Snad se mi také podařilo alespoň částečně popsat několik dosud nezpracovaných témat z dějin uherskobrodské židovské obce, totiž emigraci tamějších Židů, situaci obce po válce a především shromáždit a publikovat osobní svědectví uherskobrodských Židů.

Na tomto místě bych ještě jednou ráda poděkovala všem, kteří mi vyprávěli své životní příběhy a poskytli mi vzpomínky na jiné členy obce: paní Magdě Barneové, Rút Bejkovské, Ilse Bergerové, Ruth Bondyové, Erice Brammerové, Ele Franklové, Tamaře Herrmann a pánům Robertu Bartkovi, Willymu Bockovi, Jiřímu Diamantovi, Elhananu Gafnimu, Johnu Hurstovi, Arnoštu Kannovi, Maxi Mannheimerovi a Jakubovi Zajícovi. – Věřte mi, že Vaše vzpomínky na minulost a dnešní vnitřní síla mi byly nejen nesmírně cenným zdrojem pro tuto práci, jíž se staly součástí, ale také pro mě velmi mnoho znamenají osobně. Děkuji za pomoc také paní Růženě Hanáčkové, profesorce Ingeborg Fialové za velkou motivaci k práci, docentce Ludmile Nesládkové za cenné konzultace, doktoru Miloslavu Pospíchalovi za mnohé rady a doktoru Miroslavu Vaňkovi za

inspiraci a podporu. Děkuji také Monice Mandelíčkové za poskytnutí článků a povzbuzení nejen z Lovaně, panu Sadílkovi za půjčení fotografií a paní Hannah Givon za zaslání fotografií z Londýna. Konečně panu doktorovi Karlu Podolskému srdečně děkuji za trpělivé a vlídné vedení práce.

A nakonec, ale o to více děkuji za dlouhou podporu své rodině a přátelům, nejvíce však svému příteli Antonínu Kalousovi za jeho lásku a trpělivé korektury.

Tuto práci věnuji paní Erice Brammerové.

DĚKUJI HLÁVKOVĚ NADACI ZA PŘISPĚNÍ NA VÝZKUM. EH

POČÁTKY ŽIDOVSKÉ OBCE V UHERSKÉM BRODĚ

Židovská obec v Uherském Brodě patřila mezi významné židovské obce na Moravě[1]. Její vznik spadá nejpravděpodobněji do 15. století.[2] Zpočátku bylo židovským rodinám dovoleno usadit se pouze na předměstí, při cestě vedoucí z Uher na Moravu. Před hradbami, jihovýchodně od centra města, stála také synagoga, postavena neznámo kdy, od níž se do města procházelo tzv. židovskou brankou.[3] Židé zde měli také rituální lázeň, mikve. Židovská obec požívala relativní svobody a samosprávy: měla vlastního rychtáře, radnici a radu starších.[4]

Na valu před hradbami města, blízko dnešního vlakového nádraží, stával také starý židovský hřbitov. Datace jeho vzniku není jistá, náhrobky pocházely pravděpodobně už ze 17. století.[5] Židovské obci sloužil do 70. let 19. století, kdy byl nahrazen nově založeným hřbitovem na svahu naproti pivovaru firmy Janáček východně od centra města. Starý hřbitov byl zrušen a za nacistické okupace zpustošen. Po válce bylo asi osmdesát vzácných náhrobků, včetně náhrobků rabína Nathana Naty, přeneseno na nový hřbitov, kde tvoří souvislou řadu u západní zdi hřbitova.

---

[1] L. Nesládková řadí židovskou obec v Uherském Brodě mezi významná místa s židovskou populací vedle měst jako Mikulov či Boskovice. Ludmila Nesládková, „Židé na Moravě v novověku jako specifická kulturní, sociální a reprodukční minorita", *Slezský sborník* 100, 2002, s. 104. Podobně Fiedler píše, že ghetto v Uherském Brodě patřilo mezi největší židovské čtvrti u nás vedle Boskovic, Mikulova a Třebíče. Jiří Fiedler, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 1992, s. 27.

[2] T. Pěkný uvádí, že nejstarší doklad o židovském osídlení v Uherském Brodě pochází z roku 1470. Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001, s. 420. Na jiném místě v *Historii* (s. 27) Pěkný zmiňuje předpoklad, že židovské rodiny byly v Uherském Brodě usídleny už před rokem 1348. V původním vydání téže knihy dokonce uvádí rok 1238. Tento závěr může být založen na zprávě Kalmana Nürnbergera, který spekuluje o možném židovském osídlení v Uherském Brodě už ve 13. století. Pohraniční region, ve kterém Uherský Brod leží a kudy procházela obchodní stezka, byl atraktivním místem pro usazení židovských obchodníků. Kalman Nürnberger, „Geschichte der Juden in Ung. Brod", in *Die Juden und Judengemeinde Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, ed. Hugo Gold, Brno, 1929, s. 549. Pro tyto domněnky však neexistuje dostatek důkazů.

[3] Podoba synagogy se dochovala na perokresbě Arnolda Budíka z roku 1903, která byla inspirována olejomalbou neznámého mistra z 18. století. Tento obraz zachycuje Uherský Brod v době obležení kuruckými vojsky. R. Tomeček, *Uherský Brod, putování historií královského města*, Uherský Brod: Q Studio, 2002, s. 10 (viz Obrazová příloha).

[4] Některé údaje v tomto úvodním pojednání čerpám ze svých seminárních prací *Historie Židů v Uherském Brodě do 2. světové války* (1997) a *Židovská obec v Uherském Brodě v letech 1930–45 ve světle matrik* (2001).

[5] Fiedler, *Židovské památky*, s. 168; Podrobněji o starém hřbitově např. Ferdinand Prager, „Starý židovský hřbitov v Uherském Brodě", in *Kalendář česko-židovský* 46, 1925–26. Z likvidace hřbitova v roce 1941 se zachovala vzácná fotografie, pořízená Vilibaldem Růžičkou a nacházející se v jeho monografii *Z doby okupace města Uh. Brodu. Hrst vzpomínek*. Strojopis této práce je uložen v knihovně Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě.

Uvádí se, že v roce 1595 žilo v hrazeném městě pouze pět rodin: Kučera zmiňuje Žida Jakuba, Jelena, Izáka Bíleného, Jonáše a Josefa z Ostrohu.[6] To byl počet, který povolil panovník, když byl Brod královským městem. Ve století následujícím, kdy se stal městem poddanským, se ovšem počet obyvatel židovské čtvrti zvýšil na minimálně 500. – Epidemie moru v roce 1680 si vyžádala na 438 obětí a asi sto Židů padlo za oběť při vpádu kuruckého vojska.[7] K této události se ještě vrátíme níže. Kolem roku 1671 bylo v samotném městě 40 židovských domů, v 18. století žilo v Uherském Brodě již 241 židovských rodin (936 osob). Do poloviny 19. století smělo ve městě bydlet 160 rodin, ale tento počet býval ve skutečnosti pravděpodobně vyšší. V roce 1843 bychom pak v Uherském Brodě našli 827 osob židovského vyznání.[8] Tolik stručně k počtu Židů.

Zásadním momentem pro další vývoj obce bylo usídlení dalších židovských rodin ve městě v polovině sedmnáctého století.[9] Po vítězství katolické strany v bitvě na Bílé hoře roku 1620 odešlo z Uherského Brodu mnoho měšťanů, kteří byli spolu s majitelem panství Fridrichem z Kounic vyznavači evangelické víry. Plenění švédských vojsk v průběhu třicetileté války poškodilo mnohé židovské domy na předměstí. Z těchto důvodů se do opuštěných domů v hrazeném městě začaly zakupovat židovské rodiny. Nejdříve se patrně jednalo o čtyřicet osm rodin, které si koupily domy od vrchnosti v ulicích Soukenické a Nivnické. Byla zde založena škola a rituální lázeň. Tak začala vznikat židovská čtvrť v Uherském Brodě na místě, kde přetrvala až do asanace v 70. letech 20. století.

Podle druhé lánové vizitace, která probíhala v letech 1669–79, vlastnili starousedlíci–Židé ve městě nejméně čtyřicet domů, novější příchozí (od roku 1656) sídlili ve třiceti třech domech. Pustých domů, dříve osazených Židy, bylo ve městě třináct. Celkem bylo tedy zjištěno asi devadesát židovských domů. Podle těchto údajů byla v té době uherskobrodská židovská obec druhou největší na Moravě hned za Mikulovem. Jeden z členů obce, Löbel Polák, například obdělával panský vinohrad; z veřejných osob působili tehdy v obci pravděpodobně rabín, kantor a školník

---

[6] Jan Kučera, *Paměti královského města Uherského Brodu*, Brno, 1903, s. 204. „Ostrohem" je míněn Uherský Ostroh, obec nedaleko od Uherského Hradiště.

[7] J. Kučera a další starší autoři uvádějí počet židovských obětí při vpádu Kuruců mnohem vyšší – asi dvě stě osob. Novější literatura však trvá na počtu 93–100. Srovnej např. Kučera, *Paměti*, s. 306; Pěkný, *Historie*, s. 420.

[8] Fiedler, *Židovské památky*, s. 167.

[9] Židovská čtvrť se rozkládala v poměrně rozsáhlé části centra Uherského Brodu, v dnešních ulicích Soukenická, Tkalcovská, Za Dolním kostelem, U Špitálu, Jirchářská, U Fortny a Primátora Hájka.

(„Schuelglöckner“).[10] Obec se dále rozrůstala díky přílivu uprchlíků z Vídně, když byli tamější Židé z města vypovězeni v roce 1670. Brodští Židé byli především obchodníky cestujícími za prací do Uher. Prodávali sušené ovoce, obilí, dobytek, obchodovali s vínem, vrchnostenskou pálenkou, sklem a tabákem. Nalezli bychom zde i lékaře či řemeslníky: zlatníky, barvíře, jirháře či sklenáře. Kromě toho se Židé věnovali finančnímu obchodu. Křesťanské obyvatelstvo se židovské konkurenci bránilo a často podávalo námitky proti živnostem Židů u vrchnosti.

Soudní záležitosti Židů byly v jejich vlastní kompetenci. Soudní pře se řešily v budově židovské školy, rozsudky vynášel rabín, ale musely být potvrzeny vrchností. Té odváděli jednak berně a dále poplatky za ochranu, kterou jim měly poskytovat městské hradby. Finanční nároky pánů z Kounic byly často příliš vysoké a pro zdejší komunitu znamenaly nelehké břemeno. Jednou se dokonce několikačlenná deputace z obce vypravila do Vídně, aby knížete Dominika Ondřeje II. z Kounic prosila za zmírnění předepsaných dávek. Ovšem bezúspěšně. Kromě uvedených povinností museli Židé například dodávat do panské kuchyně koření či platit za právo volby svých starších.

Na konci 17. století trpělo město nejen morovou ranou, které podlehlo 438 Židů, ale postihla je mnohem větší pohroma. 14. července 1683 napadla Uherský Brod kurucká vojska vedená uherským vzbouřencem Tökölyem. Kežmarský magnát Tököly byl spojencem Turků, kteří obléhali Vídeň. V roce 1683 zrušil příměří s císařem Leopoldem a podnikal ničivé nájezdy na jižní Moravu. V Brodě zničila Tökölyho vojska původní židovskou čtvrt na předměstí. Drancovala město, vyplenila židovské ghetto a zapálila je.

„A zde v židovské čtvrti, v ghettu, v jehož jihovýchodním rohu tyčila se tehdy nad městskou hradební zdí ‚katova bašta‘, přepadeni byli židé uherskou soldateskou, která bez slitování vnikala do stavení aby ukojila touhu po lupu, vnikala sem se surovým křikem hej! hej!

[10] Více viz Pavel Kocman, „Počty židovských domů na Moravě v roce 1667“, in *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 13. listopadu 2002*, ed. Petr Pálka, Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2003, s. 7–26. Kromě lánových rejstříků čerpá Kocman ve svém výzkumu z přiznávacích listů k domovní dani z roku 1667. Seznam Židů v Uh. Brodě podle lánových rejstříků uvádí ve své studii „Die Judengemeinde von Ungarisch-Brod und ihr Streit mit dem Grundherrn Grafen Leo Wilhelm von Kaunitz“ Bertold Bretholz. In *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik* 4, 1932, s. 172–173.

neštítíc se toho nejkrutějšího vraždění. Židé pokoušeli se skrývati se, skákali z hradeb, ale osudu neušli."[11]

Kuruci zavraždili 261 obyvatel, z toho 93 Židů. Mezi nimi zahynul slavný rabín Nathan Nata, zvaný Aškenazi, kterému vojáci sťali hlavu. Na jeho náhrobku je hebrejský nápis:

„Rok 5443
Náš svatý rabi, miláček Izraele,
nádoba svátosti, jasné světlo,
výmluvná ústa Thory,
umřel hroznou smrtí; budiž mu
blahořečeno, neb jeho duše z
čistého těla vyšla..."[12]

Tato tragická událost byla pak pravidelně v budoucnu připomínána, v předvečer výročí byly v synagoze přednášeny smuteční modlitby. 20. tamus 1683 se zařadil mezi dny, kdy místní Židé drželi půst a vzpomínali na zemřelé souvěrce.

Zachovala se památka nejen na rabiho-mučedníka Nathana Natu. Známe jména asi dvaceti rabínů, kteří působili v Uherském Brodě, a to od 17. století.[13] Traduje se, že někteří byli natolik proslulí a ctěni v širokém okolí, že i křesťané z okolních vesnic přicházívali k nim pro povzbuzení. Rabín obyčejně bydlel v domku blízko synagogy a toto bydlení mu bylo poskytováno obcí.

Po stržení staré synagogy, která těsně přiléhala k hradbám a ztěžovala tak obranu města, byla pravděpodobně v roce 1767 postavena nová synagoga za finanční podpory tehdejšího majitele města hraběte Maxmiliána Oldřicha z Kounic–Rietbergu.[14] Její stavba byla inspirována budovou jedné z amsterodamských synagog a autorem návrhu snad byl význačný barokní architekt Domenico Martinelli, který navrhoval i další stavby ve městě (např. farní kostel Neposkvrněného početí Panny Marie). V roce 1724

[11] Leo Böck, *Památník, Gedenkbuch,* Uherský Brod: Leo Böck, 1933, s. 19. *Památník* byl vydán při příležitosti 250. výročí vpádu Kuruců do Uherského Brodu, vydal jej Leo Böck, brodský rodák. Knížka kromě stručné historie Židů ve městě obsahuje hebrejské modlitby, připomínající toto smutné výročí.
[12] Böck, *Památník, Gedenkbuch*, s. 20–21.
[13] Seznam všech brodských rabínů (od 17. století) uvádí v *Geschichte der Juden in Ungarisch–Brod* Adolf Frankl Grün (Vídeň, 1905).
[14] Tomeček, *Uherský Brod*, s. 119. J. Fidler datuje počátek výstavby nové synagogy do let 1717 nebo 1767. Fiedler, *Židovské památky*, s. 168. Podle jiného předpokladu byla stará synagoga vypálena 1704 kurucy.

byla židovská čtvrt obehnána zdí, která ji oddělovala od ostatní městské zástavby. Dalším dělícím prvkem mezi městem a židovskou čtvrtí byl hluboký příkop.

V 19. století prožila židovská obec v Uherském Brodě období největšího rozmachu, vezmeme-li v úvahu počet Židů zde usedlých. V roce 1857 dosáhla místní komunita historicky nejvyššího početního maxima: při sčítání obyvatel bylo zjištěno, že zde žije 1068 osob (26% obyvatel města). Do roku 1900 však tento počet klesl na 825 (16%) a do roku 1930 dokonce na 493 osob (8%).[15] Úbytek židovských obyvatel města byl způsoben několika důvody. Jednak modernizací tradičního života, kdy se snížil počet dětí ve velké většině rodin[16]. Dalším důvodem bylo vystěhování části Židů z Uherského Brodu na Slovensko, kde založili některé tamější židovské obce.[17] Rozhodující roli však hrálo přesídlení mnoha Židů z menších městských obcí do center jako Vídeň a Brno na konci 19. století. V roce 1848 padly hranice ghett, od roku 1861 mohli Židé vlastnit půdu a následně v roce 1867 získali plná občanská práva. Tyto obrovské změny měly zásadní vliv na další vývoj v českých a moravských židovských obcích, neboť umožnily plné zapojení Židů do všech aspektů života – Židé se s vervou chopili nabízené příležitosti a v mnoha případech se stali aktivními a úspěšnými členy společnosti. Vynikli v obchodu, podnikání, kultuře, pracovali jako úspěšní lékaři a advokáti, začali se prosazovat i v politice. Velký vliv na život Židů nejen v českých zemích, ale v celé, především západní Evropě, měl vznik několika směrů v židovském myšlení, filozofii a náboženství: nové ortodoxie, konzervativního hnutí a reformního judaismu.

Tato situace se projevila i v Uherském Brodě, když na konci 19. století provedl předseda obce S. Brammer reformu kultu tím, že přemístil *almemor* (pódium pro předčítání z Tóry) ze středu synagogy do její přední části. Na tuto změnu reagovali ortodoxní členové obce vystoupením z náboženské pospolitosti a vytvořením vlastního ortodoxního společenství. Pro potřeby svých souvěrců si zřídili modlitebnu zvanou později malý templ v domě číslo 95 nedaleko od synagogy. Pan Elhanan Gafni popisuje rozkol v obci takto:

„... byly dvě židovské obce: ortodoxní a liberální. Ortodoxní dodržovali přísně a podrobně všechny rituální předpisy náboženství a my liberální jen částečně. Nebyly styky mezi

[15] Fiedler, *Židovské památky*, s. 167.
[16] Ve 30. letech 20. století nepřesáhl celkový počet dětí narozených Židům v Uherském Brodě za jeden rok číslo deset. SÚA Praha, fond HBMa – Židovské matriky narozených, inv. č. 2247.
[17] Fiedler, *Židovské památky*, s. 168.

oběma obcemi. Oni měli i svého rabína a zvláštní modlitebnu. To rozdělení bylo provedeno už v 19. století, když stavili tu synagogu. Byl rozpor a hádky, zdali oltář bude uprostřed nebo orientován na východ (Jerusalem)."[18]

Spory mezi oběma skupinami však pokračovaly i v pozdější době.

Jak už jsem zmínila, byl pravděpodobně roku 1870 zřízen nový židovský hřbitov na stráni naproti pivovaru firmy Janáček. Hřbitov patří k největším na Moravě, je zde asi 1085 náhrobků různého stáří a kvality. Nejčastějším typem náhrobku jsou tradiční stély, ale hodně nových náhrobků se neliší od křesťanských. Nápisy na náhrobcích jsou hebrejské, hebrejsko-německé i české. Na hřbitov se vstupuje branou, na níž je pamětní nápis, připomínající Chaju Pollakovou, která štědře přispěla na založení hřbitova. K hřbitovu přiléhá dům pro správce hřbitova a obřadní síň z počátku 20. století. Dochovala se výzva pohřebního bratrstva *chevra kadiša* z roku 1905, kde vedoucí činitelé spolku, včetně rabína Moritze Junga, vyzývají souvěrce k příspěvkům na stavbu obřadní síně.[19]

Rozkvět obce se projevoval i v množství spolků zde působících. Mezi nejvýznamnější, kromě už zmíněného pohřebního bratrstva, patřily: Chorebb (založen 1891), který pořádal přednášky na různá témata v hebrejštině, Bikur Cholim („Návštěvníci nemocných", 1892), jenž podporoval chudé a potřebné. Jeho činnost dokazuje opět dokument z Židovského muzea v Praze, Pozvání na valnou hromadu z roku 1898. Mimo to se zachoval seznam členů spolku z roku 1898 a vyúčtování z roku předchozího.[20] Cílem spolku Gemiluth (1898) byla podpora souvěrců, Aguda se soustřeďoval na rozvoj vzdělanosti členů obce. Důležitým komponentem v spolkové činnosti obce byl WIZO – ženský sionistický spolek a především sionistické sdružení a Makkabi – tělovýchovná a sportovní jednota. Pro nezajištěné členy obce byl provozován chudobinec.

V židovské čtvrti byla obecná škola s německým vyučovacím jazykem a soukromé nižší gymnázium, někdy nazývané ješiva, které založil rabín Moritz Jung. Na

[18] Dopis pana Elhanana Gafniho, 24. 8. 2003.
[19] Archiv Židovského muzea v Praze (ŽMP), fond Uherský Brod (UB), inv. č. 554, Chevra kadiša – Výzva o příspěvek na stavbu obřadní síně, 1905.
[20] Archiv ŽMP, fond UB, Bikur Cholim – Pozvání na valnou hromadu 1898, b. č.; Rechnungs–Abschluss; Mitglieder–Verzeichniss des Vereines Bikur–Cholim.

podporu gymnázia byla zřízena nadace, v jejímž čele stál rabín Jung a již podporovalo mnoho členů obce.[21]

Relativně poklidný život obce narušily válečné události. Během první světové války vstoupilo několik uherskobrodských Židů do československých legií v Itálii. Při osvobozování města zahynulo třináct židovských občanů Uherského Brodu. Konec velké války přinesl vznik samostatného Československa. Už 30. října 1918 se reprezentanti židovské obce v čele s JUDr. Weilem dostavili na radnici, aby se setkali se členy Národního výboru. „...do rukou jeho předsedy Dr. J. Rennera odevzdali písemný slib věrnosti nově zřízenému státu".[22] Po vzniku republiky museli sice někteří židovští obchodníci čelit útokům na své obchody – byly dokonce ustanoveny hlídky tvořené členy Sokola, aby chránily židovské obchody před možným rabováním obyvateli okolních vesnic, ale obecně začíná období, které bylo pro židovskou menšinu v českých zemích obdobím velkého a v budoucnu už nikdy neopakujícího se rozkvětu. Následující rok (1919) pak přinesl sloučení židovské obce s městem v jeden celek.

T. Pěkný tvrdí, že od názvu města Uherský Brod je odvozeno časté židovské příjmení Brod.[23] Pravděpodobnější ovšem je, že toto příjmení má svůj původ v jiné židovské obci zvané Brod, ležící v dnešním Polsku.

V dějinách uherskobrodských Židů vyniklo několik osobností, které svým významem překročily hranice města. V 17. století vzbudilo velký ohlas ve střední a východní Evropě tzv. šabatiánské hnutí. Bylo reakcí na vystoupení falešného mesiáše Šabtaje Cvi, ale jeho hlavním důvodem byl sociální útlak, kterému byli Židé vystaveni. I v českých zemích nalezla víra v mesiášství Šabtaje Cvi podporu a jedním z významných propagátorů této myšlenky byl *Juda Lejb ben Jakob Prossnitz* (asi 1670–1730), který se narodil v Uh. Brodě. Putoval po Moravě a snažil se získat následovníky, ale později mu byla jeho „magická" činnost zakázána. Nicméně v Prostějově působila ještě dlouho po jeho smrti skupina jeho přívrženců.[24]

Již zmíněný *Moritz Jung* (1859 Tiszaeszlár – 1921 Londýn) se poté, co roku 1912 opustil Uh. Brod, stal propagátorem židovského školství také v Haliči a později se stal vrchním rabínem v Londýně. Jeho syn *Moses Jung* (1891–1960 New York) vystudoval

[21] Archiv Muzea J. A. Komenského, Uherský Brod, fond Dějiny Židů, Jahres-Bericht des Privat-Gymnasiums zu Ung.-Brod für das Jahr 5654 (1894).
[22] L. Böck, *Památník. Gedenkbuch*, s. 36.
[23] Pěkný, *Historie*, s. 421.
[24] Pěkný, *Historie*, s. 226–227.

univerzitu v Cambridgi a v USA, kam v roce 1922 odešel, se stal univerzitním profesorem.[25]

Dodnes citovaným historikem židovských obcí je *Adolf Frankl–Grün* (1847–1916 Kroměříž nebo Vídeň). Byl rabínem v nedaleké Kroměříži a po přesídlení do Vídně studoval archivy týkající se moravských židovských obcí. Výsledkem jeho bádání bylo sepsání historie židovské obce v Uh. Brodě a v Kroměříži, mimo to je autorem mnoha historických a teologických prací.

Za zmínku stojí také *Eduard Nascher-Naschée* (1853–1926 Vídeň), „muž mnoha profesí", německy píšící prozaik a dramatik, vydavatel a humorista.

V Uherském Brodě téměř neznámý je *Julius Brammer* (1877–1943 Juan-les-Pins, Francie), herec v mnichovském Gärtnerplatztheater a autor operetních libret. V roce 1938 se mu podařilo z nacistického Německa uprchnout do Francie.[26]

Uherský Brod byl nadto rodištěm několika uznávaných rabínských autorit, kromě už jmenovaných, *Pinkuse Fritze Frankla* (1848–1887 Janské Lázně), *Mosese Samuela Zuckermandela* (1836–1917 Vratislav), *Abrahama Löwyho* (1848–1922 Suceava, Rumunsko) a *Leo Junga* (1892–1987 New York).

Ze sousedních Drslavic pocházel rabín a autor teologických spisů *Adolf Jellinek* (1820–1893 Vídeň). Jeho bratr *Herman Jellinek* se aktivně účastnil revoluce v roce 1848, psal protihabsburské články a za tuto činnost byl v roce 1848 ve Vídni popraven.[27]

Jak je vidět, všichni výše uvedení opustili rodné město, aby se, jak už to bývá, proslavili ve Vídni či jinde za hranicemi českých zemí či Československa.

Těžištěm této práce však je snaha vypovědět o osudech několika „neznámých" a obecně podat svědectví o těch, kteří z Uherského Brodu z různých důvodů odešli – ať už se později vrátili či nikoli. Jim budou věnovány následující kapitoly. Jsem přesvědčena, že životní příběhy jednotlivců, které sice nenaplnily stránky slovníků a encyklopedií, mohou být zajímavé a podnětné i pro nás dnes a tvoří neopominutelné střípky, z kterých skládáme mozaiku naší nedávné minulosti…

---

[25] *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*, ed. Susanne Blumesberger, Michael Doppelshofer a Gabriele Mauthe, München: K. G. Saur, 2002, s. 614–615.

[26] *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren*, s. 153.

[27] Fiedler, *Židovské* památky, s. 168. O Jellincích také např. *Jüdisches Lexikon*, sv. 3., Berlín: Jüdischer Verlag, 1929, s. 173–175. Existují spekulace, že syn Adolfa Jellinka byl jedním ze zakladatelů továrny na výrobu automobilů Mercedes–Benz. Podle ústního podání, které je dodnes v Drslavicích živé, nazval Jellinek automobilku podle své krásné dcery Mercedes.

ŽIVOT OBCE VE DVACÁTÝCH LETECH DVACÁTÉHO STOLETÍ

Abychom pochopili postoje a pohnutky uherskobrodských Židů ve druhé polovině existence prvorepublikového Československa, je třeba alespoň stručně charakterizovat život brodské židovské komunity ve 20. letech 20. století.[28] Toto období se zpětně jeví jako víceméně šťastné období, na které budou v budoucnu nejen místní Židé rádi vzpomínat.[29] Kladný vztah mladého státu k židovské menšině charakterizuje E. Mendelsohn dokonce jako „česko-židovské spojenectví".[30]

Československo zaručilo své židovské menšině všechna občanská práva a stalo se zemí, na kterou se v celé Evropě pohlíželo jako na stát mimořádně nakloněný své židovské menšině. Už mírové smlouvy z Versailles garantovaly právo Židů na sebeurčení a možnost zvolit si židovskou národnost byla zakotvena v československé ústavě z roku 1920. Tato událost byla světovým precedentem. Československo se stalo prvním státem na světě, kde si židovští občané kromě československé a německé mohli zvolit i židovskou národnost. A co více, této možnosti bylo dosaženo bez ohledu na to, jaký byl mateřský jazyk Židů. Tato událost je považována za vítězství sionistů. Spolek českých akademiků-židů, usilující naopak o asimilaci Židů s českou kulturou, ztratil v první republice podstatnou část svého vlivu a jeho činnost oslabila. Neznamená to ovšem, že by českoslovenští Židé nesplývali s českým prostředím, ve kterém žili. Naopak. Po vzniku republiky mnozí rychle opustili německé kruhy a jejich jazykem se stala čeština. Mnozí, zvláště příslušníci starší generace, byli bilingvní. Možnost přihlásit se k židovské národnosti však znamenala, že se směli bez obav veřejně hlásit ke svému židovství. Je dobře znám také pozitivní vztah prezidenta Masaryka k československé židovské menšině i jeho sympatie k sionismu. Ty byly ovšem určeny realistickým

---

[28] Tomuto období v dějinách brodské židovské obce se částečně věnovaly také Romana Bartečková a Taťána Kolínková ve svých diplomových pracích. Viz R. Bartečková, *Hospodářská a společenská aktivita Židů v Uherském Brodě ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století*, diplomová práce, katedra historie FF UP, Olomouc, 1994; T. Kolínková, *Proměny životního stylu členů uherskobrodské židovské obce v letech 1890–1930*, diplomová práce, katedra historie FF Ostravská univerzita, Ostrava, 1996.

[29] Více o židovské menšině v Československu např. *The Jews of Czechoslovakia I.–III.*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1968–1984; Rudolf M. Wlaschek, *Juden in Böhmen*, München: R. Oldenburg Verlag, 1990; Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington: Indiana University Press, 1987; Hillel J. Kieval, *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley: University of California Press, 2000.

[30] Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe*, s. 149.

názorem prvního prezidenta: nemůžeme Židům odpírat to, o co jsme usilovali sami.[31] Masaryk také nikdy nezapomněl na podporu amerických Židů, které se mu dostalo během jednání o československé samostatnosti v průběhu první světové války.[32] Uznání židovské menšiny v Československu však mělo i praktické důvody: to, že se asi 26% československých Židů přihlásilo k židovské národnosti (1921), zmenšilo počet občanů hlásících se k německé či maďarské národnosti, a tím tyto menšiny de facto oslabilo.

V Uherském Brodě se v roce 1921 z 5 549 obyvatel města přihlásilo k židovské národnosti 499 osob, přičemž Židů podle víry bylo ve městě 644. Pro srovnání: v následujícím sčítání lidu v roce 1930 se k židovské národnosti přihlásilo 384 osob, ale k židovskému náboženství 493. Vidíme, že většina brodských Židů této možnosti využila a zvolila národnost židovskou.[33]

Fakt, že Židé byli v mladé republice uznávanou menšinou, dokazuje i jejich účast ve veřejném životě, v politice a v místní samosprávě. V obecních volbách v Uherském Brodě v roce 1919 získaly několik mandátů národní strana židovská a lidová strana židovská, takže v městském zastupitelstvu působil například Leopold Schön, obchodník s kořením a smíšeným zbožím. Karel Klein, majitel elektrárny byl zvolen v roce 1921do místní školní rady. Židé pracovali v různých komisích na radnici: například v roce 1922 byli Leopold Brunn, obchodník, a Markus Fuchs, hostinský na Horním náměstí, členy finanční komise.

V příštích obecních volbách v březnu 1924 získala židovská národní strana 168 a židovská obchodní strana 172 hlasů. Členy nového zastupitelstva se tak stali za první z nich obchodník Jan Winterstein a komisionář Leo Beck, za druhou obchodník Leopold Schön, který byl nejstarším členem zastupitelstva, a majitel pálenice Jindřich Korner. Dva z devíti radních byli Židé, J. Winterstein a L. Schön. Radním byly přiděleny referáty, z toho hospodářství židovské čtvrti právě Schönovi a chudinství pro židovskou čtvrť Wintersteinovi. V dubnu téhož roku se konaly volby do komisí, kde obě zmiňované židovské strany získaly po jednom zástupci do téměř každé komise.[34]

---

[31] Moshe Yegar, *Československo, sionismus, Izrael*, Praha: Victoria Publishing & East Publishing, 1997, s. 24.

[32] Uvědomuji si, jak zjednodušující je zde výklad Masarykova postoje, který ne vždy byl tak jednoznačně pozitivní. Pro tento obecný přehled je ale dostačující. Více k tématu např. Blanka Soukupová, „T. G. Masaryk a židé (Židé), židé (Židé) a T. G. Masaryk: legenda a skutečnost", in *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*, ed. Blanka Soukupová a Marie Zahradníková, Praha: Židovské muzeum, 2003, s. 113–125.

[33] Josef Bartoš, Jindřich Schulz a Miloš Trapl, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 VIII.*, Ostrava: Profil, 1982, s. 126.

[34] Státní okresní archiv Uherské Hradiště (SOkA UH), fond Archiv města Uh. Brod (AM UB), inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*, s. 29, 120, 193–4.

I když se židovské strany dokázaly v komunální politice prosadit, poznamenaly toto období spory mezi jejich členy, které jednou vedly dokonce k rozpuštění představenstva židovské obce ze strany okresního úřadu.

Jak už bylo uvedeno, většina brodských Židů se živila nejrůznějším obchodem. V té době už dávno nebydleli jen v židovské čtvrti, ale též na náměstí a v přilehlých ulicích, anebo zde alespoň měli v pronájmu své obchody. Například Hugo Bock provozoval zajímavou živnost v domě číslo 83 v dnešní Těšovské ulici. Vymyslel mlýn na mletí sušených hrušek, které se tehdy hojně používaly jako náplň do buchet apod., a byl v tomto oboru velmi úspěšný. Měl zákazníky z Uherského Brodu i celého okolí a v sezóně stávaly před domem Bockových, tzv. „pracharandou", vozy s nákladem pytlů hrušek připravených na semletí. Během nejrušnějšího období pomáhali Bockovým s mletím také dva Cikáni.[35]

Známým brodským podnikatelem byl již zmíněný inženýr Karel Klein, spolu se švagrem Vilémem Altem majitel stavební firmy. Kromě ní provozovala rodina Kleinova parní pilu a elektrárnu. Podle dcery K. Kleina Rút Bejkovské to byl právě její otec, kdo v Brodě zavedl veřejné osvětlení. Stránky městské kroniky jsou plné sporů inženýra Kleina s městem o cenu dodávané elektřiny a další nesrovnalosti. Klid do těchto vztahů přineslo až převzetí Kleinovy elektrárny Městskou spořitelnou v roce 1928.[36]

Dalším příkladem úspěšného židovského obchodníka může být pan Löwy, který řídil Obchodní dům Löwy a synové. Firma byla v rukou rodiny už od roku 1833, původně se specializovala na krojované zboží, později měla na skladě nejrůznější sportovní potřeby.[37]

Význam zdejší židovské obce dokládá i fakt, že zde bývala pekárna macesů. Takové pekárny existovaly na Moravě pravděpodobně jen tři, kromě Uherského Brodu, kde ji provozovali Holzovi, také v Mikulově (kde se nacházela třetí, nevíme).[38] Pan Elhanan Gafni na tuto pekárnu vzpomíná slovy: „Židé v Brodě měli vlastní pekárnu na macot, nekvašené těsto pro svátek Pesach, židovské Velikonoce, na památku východu

---

[35] Rozhovory s panem Willym Bockem, 2003–2004.

[36] SOKA UH, fond AM UB, inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*, s. 146, 174, 213, 225. Židovské muzeum v Praze (ŽMP), oddělení holocaustu, kazeta č. 780 a-c, Robert Bartek (Alt). Rozhovor s paní Rút Bejkovskou-Kleinovou, 10. 3. 2004.

[37] *Uherský Brod, město a okres*, s.d., s. 69.

[38] Jaroslav Klenovský, „Budovy židovských institucí v moravských ghettech", in *Židé a Morava. Sborník z konference konané v listopadu 1998 v Kroměříži*, ed. Petr Pálka, Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1999, s. 82. Dochoval se dopis Mořice Holze, „majitele pekárny velikonočního pečiva v Uherském Brodě". SOKA UH, fond Okresní úřad Uherský Brod (OÚ UB), inv. č. 720, *Náboženská obec židovská v Uherském Brodě*.

z Egypta, kdy nemohli péci chleb. Tato pekárna zásobila i jiné obce na Moravě."[39] Podle paní Eriky Brammerové svědčila existence pekárny na macesy o tom, že zdejší obec byla „opravdu živá" a zároveň zbožná. Macesy se vždy pekly pod dohledem rabína. Holzovi vyráběli dva druhy macesů: obyčejné z vody a mouky a sladké, míň křupavé.[40] Zbožní Židé jedli jen obyčejné macesy, ne vaječné, protože vaječné macesy nebyly dost „košerové".[41] Jinou vzpomínku na pekárnu macesů zaznamenal Jan, zvaný Honza, Brammer:

„Ve třetí obecné jsem ještě chodil do židovské školy. ... Po škole jsme chodili hrát kopanou u Holzovy pekárny na macesy, která byla mezi ulicí, která vedla od židovské školy k československému kostelu, a mezi bývalým hasičským skladištěm. Továrna pracovala na plné tempo hlavně před jarními svátky, ve kterých se nesměl jíst chleba, nýbrž pouze macesy. Byl přísný dohled, aby nejmenší drobet chleba nebyl v továrně a okolí, protože přítomnost chleba může způsobit úplné přerušení výroby a nutnost zahodit vše, co bylo vyrobeno a na skladě. Měli jsme ve zvyku pokládat školní tašky s knihami na okna továrny. Jednoho dne začal dohlížeč rabinátu otvírat tašky a neptejte se, co našel u mě: nejen chleba, ale – hrůza hrůzoucí – ještě namazaný vepřovým sádlem. Okamžitě byla přerušena výroba a svoláno několik porad na kompetentních místech, aby se našlo východisko z prekérní situace, kterou jsem zavinil."[42]

Wintersteinovi otevřeli pletárnu na výrobu punčoch, Brammerovi provozovali obchod s textilem na jedné z hlavních tříd ve městě, Rothovi nabízeli drůbež a zvěřinu, Reissovi prodávali vajíčka a maso. Smetanovi měli kavárnu v Uherském Brodě a v nedalekých lázních Luhačovice provozovali hotel Vltava s košer restaurací...[43]

V Uherském Brodě se roku 1859 v početné chudé rodině Mojžíše a Cilly narodil Alois Schweiger. Brzy odešel do Vídně a odtud ve dvaceti letech do Bombaje, kde zůstal asi čtrnáct let. Založil zde velký obchodní dům, kam dovážel galanterní a sklářské výrobky z Čech a různé zboží z Rakouska. Obchodní dům otevřel také v Miláně. Na sklonku života žil opět ve Vídni a nějakou dobu v Praze. Schweiger se vypracoval vlastní houževnatostí a pílí a byl znám jako člověk skromného vystupování. Pro svou

---

[39] Dopis pana Elhanana Gafniho, 1. 11. 2003.
[40] Rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 16. 3. 2001.
[41] Rozhovor s panem Wiłłym Bockem, 19. 10. 2004.
[42] Dopis Dova Barney (jméno Honzy Brammera po jeho *alija*), 23. 5. 1985. Za laskavé zapůjčení dopisu děkuji panu Jakubu Zajícovi a Petře Volné.
[43] Rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 16. 3. 2001. Při tomto rozhovoru popsala paní Brammerová velmi podrobně celou židovskou čtvrť (která v době rozhovoru asi třicet let už nestála), její obyvatele a živnosti, které brodští Židé provozovali. Toto svědectví je velmi vzácné, protože zjistit dnes všechny tyto informace je náročné a téměř nemožné. Především proto, že paní Brammerová svou výpověď doplnila o osobní vzpomínky na jednotlivé členy obce.

domovskou obec se stal mecenášem a dobrodincem, protože rodnému městu odkázal velké jmění (asi 12 miliónů korun). Po Schweigerově smrti v roce 1928 byla založena *Nadace Aloise Schweigera pro krajany a příbuzné*, jejímž hlavním účelem bylo věnovat 40% výtěžků z nadace potřebným z Uherského Brodu, z toho polovinu Židům a polovinu křesťanům. Z 50% měli mít prospěch příbuzní Aloise Schweigera a zbylých 10% věnoval na podporu „všeužitečných veřejných ústavů". Kurátoři nadace si vytkli za cíl například udělovat stipendia studentům, podpory učňům, poskytovat výpomoc do začátku samostatné živnosti, pořizovat učebnice pro potřebné studenty, podporovat chudobince a nemocnice. Ve městě byl v červnu 1938 na náklady nadace postaven činžovní dům. Bohulibé záměry Schweigerovy však nebyly realizovány zcela podle jeho přání: část prostředků z nadace nesměřovala na jím zamýšlené účely, ale byla použita na stavbu silnice. Ojedinělý příběh Aloise Schweigera je zajímavou kapitolou v dějinách předválečné židovské obce. Pro malé město jako Uherský Brod byla Schweigerova nadace velmi významnou institucí.[44]

Vedle Schweigerovy nadace působily v Uherském Brodě další podobné instituce, především pokračovaly v činnosti různé spolky. Židé vždy velmi aktivně působili v mnoha spolcích, byl to projev emancipace židovského života i tradiční soudružnosti. Uherskobrodská kronika potvrzuje existenci Židovského dobročinného spolku (Izraelitischer Wohltätigkeitsverein), Ženského židovského spolku (Izraelitischer Frauenverein), už zmíněného Bikur Cholim, Zábavního a vzdělávacího odboru židovského dělnictva a především místních sionistických skupin a Makkabi – Židovské tělocvičné a sportovní jednoty.[45] Sionistické spolky i Makkabi byly velmi významné i pro pozdější emigraci, jak se o tom zmíním ještě dále.[46] V čele uherskobrodských sionistů stáli ve dvacátých letech Karel Klein a jeho švagr Vilém Alt. Kromě oficiálních spolků si Židé navzájem vypomáhali a scházeli se při nejrůznějších příležitostech, např. Erna Rothová, matka Eriky Brammerové, docházela do židovské školy, kde předcvičovala malým dětem. Nevidomá slečna Böcková učila němčinu.[47]

Rozhovor s paní Elou Franklovou, 18. 9. 2004.

[44] L. Böck, *Památník*, s. 36–7; *Uh. Brod, město a okres*, s. 8 a 45. Rozhovor s paní Rút Bejkovskou 10. 3. 2004. Více viz *Nadační list Nadace A. Schweigera pro krajany a příbuzné, Jednací řád* a *Instrukce pro správce jmění*. Za poskytnutí kopií těchto materiálů děkuji paní Erice Brammerové.

[45] SOKA UH, fond AM UB, inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*, s. 230.

[46] Kárník uvádí, že ve dvacátých letech mělo Makkabi v republice asi přes 12 000 členů. Zdeněk Kárník, *České země v éře První republiky (1918–1938). I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha: Libri, 2003, s. 539.

[47] Rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 16. 3. 2001.

Co se vzdělání týče, ještě na začátku dvacátých let mohly děti docházet do židovské školy v židovské čtvrti. Ohledně této školy však vedlo město s některými představiteli židovské obce velké spory, neboť usilovalo o zavření školy kvůli nedostatku dětí, kdežto část Židů chtěla školu za každou cenu zachovat. Nejprve byla v září 1921 německá židovská škola změněna na jednotřídní českou židovskou školu, ale neshody tím neustaly.[48] Na tuto školu vzpomíná pan Elhanan Gafni:

„Byla v Brodě židovská škola, ta budova ještě existuje, byla vydržována židovskou obcí. Po válce vyučovalo se česky. Navštěvoval jsem tuto školu v letech 1922–25, první tři třídy. Náš učitel se jmenoval Kořínek a po něm Bartoněk, který byl i branař s.k. Uherský Brod a každé pondělí přicházel podřen do třídy. V celé škole bylo asi dvacet žáků a žákyň různých věků, co se učili společně v jedné třídě. Pro učitele to nebyla lehká práce vyučovat současně různé třídy. Pro nedostatek žáků a finančních obtíží se škola zavřela a my jsme přešli do obecné školy na Horním náměstí. Byli jsme vzdělanější než ostatní, poněvadž jsme se učili spolu s vyššími třídami. V sobotu jsme ve škole nepsali, v hodinách katolického náboženství jsme seděli v předsíni, nekřižovali se na začátku vyučování, v naše svátky nešli do školy a přinesli potvrzení od otce, pro účast na bohoslužbě'. ... My jsme měli náboženství odpoledne a to nám vadilo v kopané.“[49]

K uvedenému zavření židovské školy skutečně došlo ve školním roce 1925–26 a její poslední učitel Emil Kořínek přešel na českou měšťanskou školu.[50] Mladí Židé navštěvovali také místní gymnázium. Kupříkladu ve školním roce 1920–21 zde studovalo šestnáct studentů „mojžíšského“ vyznání z celkového počtu 242 studentů, ve školním roce 1929–30 patnáct židovských studentů z celkových 355. Počet Židů na gymnáziu se v průběhu dvacátých let pohyboval mezi 15–25 při celkovém počtu studentů 242–424. Kolísání počtu židovských studentů v podstatě relativně odpovídá změnám počtu všech studentů. Průměrně studovalo na gymnáziu ve dvacátých letech asi 19 (asi 5%) židovských studentů při průměrném počtu 355 všech studentů v jednom školním roce. Vezmeme-li v úvahu, že v roce 1921 tvořili Židé asi 12% obyvatel města a srovnáme tento údaj s počtem židovských studentů na gymnáziu, docházíme k závěru, že židovských studentů bylo relativně málo. To potvrzuje skutečnost, že Židé se

[48] SOKA UH, fond AM UB, inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*, s. 115, 117, 128, 203.
[49] Dopis pana Elhanana Gafniho, 24. 8. 2003.
[50] Bartečková, *Hospodářská a společenská aktivita Židů*, s. 48.

většinou věnovali obchodu, a tudíž nepociťovali potřebu všeobecného gymnaziálního, resp. univerzitního vzdělání.[51]

Soužití Židů a křesťanů v malém slováckém městě bylo obecně vzato dobré, ale ne vždy zcela přátelské. Svědčí o tom stížnosti na „němčení Židů" v kronice města, např. na tanečním večírku Československé obchodní besedy v roce 1923. Autor kroniky se podivuje nad tím, jak mohou Židé stále nedbat přání „našeho prezidenta odrakouštiti se". Židé byli vyzýváni, aby nemluvili německy, bylo jim vyčítáno, že čtou německy psaný tisk. Smířlivějším tónem naopak zaznívá zpráva o divadelním představení, které v březnu 1923 předvedl místní židovský spolek skautů Tchelet Lavan (Modrý bílý). Jednalo se o hru Vojtěcha Rakouse „Modche a Rosi" a ceněno bylo především to, že „židovská mládež hrála v sálu Lidového domu poprvé česky".[52] Antisemitské zmínky autora kroniky města svědčí o tom, že podobné výpady proti Židům byly v době první republiky poměrně běžné. Nehrály ale v česko-židovských vztazích zásadní roli.

Když se zamýšlíme nad uherskobrodskou židovskou komunitou ve dvacátých letech 20. století, vidíme, že Židé jsou zde asimilováni, většinou úspěšní ve svých profesích a podnikání, sžití s nežidovskou majoritou. Skutečnost samozřejmě nebyla vždy ideální, ale zdálo by se, že vše spěje k alespoň relativně poklidnému a zdárnému soužití v budoucnu. Zde se ještě jeví, že není mnoho důvodů, proč by se měli zamýšlet nad odchodem ze země, kde žily generace jejich předků…

---

[51] *Výroční zprávy gymnázia*, 1918–1941; Archiv Gymnázia J. A. Komenského, *Hlavní katalogy*, *Třídní katalogy*, *Hlavní protokoly o zkouškách dospělosti 1918–1941*.
[52] SOkA UH, fond AM UB, inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*.

SIONISMUS A EMIGRACE

U řek babylónských, tam jsme sedávali
s pláčem ve vzpomínkách na Sijón.
Žalm 137,1

Ohlédneme-li se zpět na třicátá léta 20. století, nejspíše se nám vybaví méně šťastné okamžiky dějin našich zemí jako hospodářská krize, růst moci nacismu v sousedním Německu, mnichovská zrada, okupace. Ještě než ale došlo k těmto tragickým událostem, které podnítily pohyb uprchlíků ve střední Evropě a ze střední Evropy, spolupůsobil na emigraci Židů jiný faktor: sionismus. Snaha o obrodu židovského národa a vytvoření samostatného židovského státu byla vyvolána rostoucím antisemitismem v západní a střední Evropě a pogromy v Rusku. Taktéž byla inspirována bojem za nezávislost slovanských a dalších národů, kupříkladu Čechů.

V této kapitole mě však především zajímá, jaký vliv měl sionismus v židovské obci v Uherském Brodě, jaké spolky zde působily a jaká byla jejich činnost, zda zde vyvíjeli činnost významní sionističtí představitelé. Dále jsem hledala odpověď na otázku, jaký byl názor zdejších Židů na myšlenku vzniku židovského státu, zda někteří z nich odešli do Izraele ještě před tím, než je k tomu přinutily tragické události v souvislosti s Hitlerovým nástupem k moci, a v neposlední řadě, jaký byl poměr mezi každodenní činností sionistických, především sportovních spolků, a tím, jak se v nich realizovala činnost směřující ke skutečnému vystěhování do Palestiny…

Na Moravě byl vliv sionismu větší než v Čechách, nejspíše proto, že čeští Židé byli více asimilovaní. Na jižní Moravu pronikaly myšlenky sionismu mimo jiné z Vídně, díky studentům vídeňské univerzity. Ti byli ovlivněni novinářem a spisovatelem Theodorem Herzlem (1860–1904), autorem spisu *Der Judenstaat* (1896) a zakladatelem politického sionismu. Zde patřil k příznivcům ideje samostatného židovského státu a ke skupině lidí kolem filozofů-sionistů Hugo Bergmanna (1883–1975) a Martina Bubera (1878–1965) Albert Bock (1894–1958), student medicíny z Uherského Brodu. Bohužel podrobnější informace o jeho vídeňské činnosti nemáme.[53]

Sionistické spolky byly v českých zemích zakládány od konce 19. století. Po vzniku samostatného Československa nebyl sionistický směr mezi československými Židy zcela určitě kvantitativně nejrozsáhlejší orientací, ale byl velmi významný svou

[53] Dopis paní Judith Lifshitz-Bockové, 21. 7. 2004.

činností. Jak už bylo zmíněno výše, v Uherském Brodě působily místní pobočky všech nejvýznamnějších sionistických organizací[54]: Makkabi, Blau-Weiss (Tchelet Lavan), regionální skupina sionistů a Der Jüdische Frauenverein. Kromě kroniky města to potvrzují vzpomínky pamětníků, které směřují především do třicátých let.

Makkabi, židovská tělocvičná a sportovní jednota nazvaná podle legendárního vůdce židovského protiřímského povstání v Palestině ve druhém století př. n. l., působila v mnoha českých a moravských obcích. Makkabi bylo vůbec nejpočetnějším židovským hnutím u nás. Podle M. Yegara mělo do druhé světové války sedmdesát dva místních organizací a více než 15 000 členů.[55] V Uherském Brodě působila místní pobočka Makkabi, jež spolu se skupinami v Hodoníně, Kroměříži, Kyjově, Prostějově, Strážnici a Uherském Hradišti spadala pod uherskohradišťskou organizaci.[56] V Brodě docházely do Makkabi téměř všechny děti. Sportovaly jak v tělocvičně, tak venku, předcvičoval jim například profesor gymnázia Vladimír Havránek, nežid, jehož další životní kroky znamenaly pro židovskou komunitu velmi trpkou zkušenost, jak uvidíme dále. Zde se ale ještě bývalý legionář původem z Prostějova aktivně účastnil odpoledních cvičení spolu s dalšími několika kolegy. Dále chodila předcvičovat židovským dětem Erna Rothová, matka Eriky Brammerové.[57] Makkabi plnilo v židovském společenství funkci Sokola nebo skautu v prostředí nežidovském.

Spolek Blau-Weiss či Tchelet Lavan (Modrý-bílý) pořádal kurzy hebrejštiny, jeho vedoucí vyučovali o dějinách sionismu a Palestiny, mladí lidé jezdili na společné výlety do přírody, sportovali, na táborech se připravovali na eventuální cestu do Palestiny. Na přípravu na vystěhování do *Eretz Jisrael* (Země Izrael)[58] byl kladen největší důraz, jednalo se především o zemědělský výcvik, neboť ten byl podmínkou *alija*[59], bez něhož nebylo možné získat imigrační certifikát od britské mandátní správy Palestiny.[60] *Hachšará*, zemědělský výcvik pro emigraci do Palestiny zmíním podrobněji ještě níže v souvislosti s tím, jak se jej zúčastnili někteří členové obce v době okupace. Nehledě

---

[54] Vyčerpávající studie o sionistickém hnutí v Československu i o sionistických spolcích nalezne čtenář v zásadním sborníku *The Jews of Czechoslovakia II*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1971, např. Oskar K. Rabinowitz, „Czechoslovak Zionism: Analecta to a History", s. 19–136.

[55] Yegar, *Československo, sionismus*, s. 38.

[56] *The Jews of Czechoslovakia II*, s. 190.

[57] Rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 16. 3. 2001.

[58] Toto označení se užívá pro celou biblickou zemi, kam směřovaly touhy Židů o navrácení do původní domoviny.

[59] *Alija* znamená doslova „cesta vzhůru", „výstup". Používá se pro vystěhování z diaspory do Eretz Jisrael. Podle Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer, 2001, s. 216.

[60] Pěkný, *Historie Židů*, s. 529.

na to, že poměrně malý počet členů hnutí nakonec skutečně do Palestiny odešel, hrál Tchelet Lavan v předválečném Československu významnou roli. Mladí lidé se zde seznamovali s myšlenkami sionismu a otázka *alija* pro ně přestávala být vzdáleným snem jako pro jejich rodiče. Tchelet Lavan i Makkabi v Uherském Brodě navštěvoval také Willy Bock: „Hodně nás chodilo do Makkabi i Tchelet Lavan zároveň. Rozdíl mezi oběma byl takový, že Makkabi bylo víc sportovní a Tchelet Lavan sionistický. S Tchelet Lavan jsme jezdili na příjemné výlety, do Rubanisk [les v okolí Uherského Brodu], vykládalo se o Eretzu... Dávaly se vědomosti, které jinde byly k dostání málo, protože část obce byla neologická a byli tam ortodoxní..." Vzpomíná, že kromě sportování mívali přednášky na sionistická témata, které přednášeli různí řečníci včetně pozvaných hostí, takže kromě spolkové činnosti plnilo hnutí vzdělávací funkci. Se skutečným vystěhováním do Palestiny tehdy ale nepočítal: „Já ne. To byli jiní. Evan byl velký sionista, Golda Voglová a Mia – ta ještě žije v Izraeli... je o rok starší než já... Také Gabča [bratranec Willyho Gabriel Bock] tam hodně chodil, Rutka Schnablová..."[61] Pavel Winterstein vzpomíná: „V Uherském Brodě byla zpočátku organizace mládeže Tchelet-Lavan s levicovou tendencí. Když několik členů emigrovalo do Palestiny, tak jsem ji vedl, ale pod vlivem Masarykových názorů na marxism jsem založil Makabi Hacair, co byl nepolitický, a ‚převedl' do této organizace všechny členy."[62]

Neznáme dnes mnoho podrobností o Der Jüdische Frauenverein v Uherském Brodě. Kronika města potvrzuje jeho existenci,[63] víme, že židovské ženy pečovaly o *chalucim* (průkopníky, pionýry), pomáhaly uprchlíkům z Haliče během první světové války, podílely se na finančních sbírkách pro sionistické potřeby.[64] O něco více můžeme říci o Sionistické organizaci, která měla v Uherském Brodě svou pobočku. Jejími vedoucími představiteli byli výše zmiňovaní inženýr Klein a jeho švagr Vilém Alt.[65] I velké úsilí, které vyvíjeli někteří židovští představitelé v čele s Karlem Kleinem s cílem, aby byla zachována židovská škola v židovské čtvrti (viz předchozí kapitola), přestože počet dětí do ní docházejících byl nedostatečný pro její existenci, lze považovat za součást snahy o prosazování zájmů židovské menšiny ve městě. Toto snažení bylo

[61] Rozhovory s panem Willym Bockem, 19. a 25. 10. 2004.
[62] Dopis pana Elhanana Gafniho (dříve Pavel Winterstein), 27. 10. 2004.
[63] SOkA UH, fond AM UB, inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*, s. 229.
[64] Yegar, *Československo, sionismus*, s. 37.
[65] SOkA UH, fond AM UB, inv. č. 193, *Pamětní kniha 1918–44*, s. 219.

projevem touhy po vlastním židovském vzdělávacím zařízení, kde by byly děti vychovávány v souladu s židovskou tradicí a sionistickými ideály.

Ve vzpomínkách pamětníků se objevují také kasičky na příspěvky do *Keren kajemet lejisrael* (Národní fond pro Izrael). Ten vykupoval půdu v Palestině a podporoval židovskou emigraci. Pokladničkám se říkalo *imi*. „*Imi* se to jmenovalo ty pokladničky, to bylo z papíru, papundeklové... takové tvrdé a do toho se házelo pár tych šestáků... To bylo všeobecné, po celé republice. *Imi*, to je hebrejsky ‚moje maminka'." Mladí lidé z místních sionistických spolků obcházeli domácnosti s prosbou o dar na osídlování Palestiny.[66] V Brodě „všichni přispívali".

Ve své rozsáhlé studii o československém sionistickém hnutí uvádí Oskar Rabinowitz Ignátze Schöna z Uherského Brodu jako jednoho z vedoucích protagonistů světové skupiny sionistů, nesouhlasících s politikou Chaima Weizmanna, kteří se na devatenáctém světovém sionistickém kongresu v roce 1935 připojili k radikálním sionistům.[67] Zajímal mě osud tohoto muže, alespoň z perspektivy uherskobrodské židovské obce významného sionisty. Podle záznamů v židovské matrice narozených z let 1889–1905 se Ignátz Schön narodil 6. prosince 1894 Jakubu a Beti, rozené Deutschové. Měl čtyři nebo pět sourozenců[68] (Viktor, Emilie, Ota, Sida, Irena) a na přelomu třicátých a čtyřicátých let žil v Brně, později byl obchodně činný i v Praze. S manželkou měli syna Emila (narozen 1927), který se před transportací do koncentračních táborů zachránil útěkem do Palestiny. Rodáci z Uherského Brodu v zahraničí však o sionistické činnosti Ignátze Schöna mnoho informací nemají. Pravděpodobně proto, že se z rodného města odstěhoval (snad po rozvodu s manželkou, která pak žila někde v Čechách) a usadil se natrvalo v Brně. Zde žil se svou sestrou Irenou a do Brodu jezdíval jen na svátky a navštívit otce. Pro svou aktivní sionistickou činnost, kromě jiného organizování humanitární pomoci formou balíčků pro uprchlíky z Vídně, byl za protektorátu uvězněn. V brněnském vězení jej navštívila Zuzana Taussová, tehdy asi čtrnáctileté děvče.[69] Poté podrobné zprávy o sionistovi Ignátzi Schönovi chybí, ale podle slov jeho snachy, žijící v Izraeli, zahynul v koncentračním táboře.[70] Dále víme, že jeho syn Emil, který v Palestině zpočátku žil u svých tet, měl

---

[66] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.
[67] *The Jews of Czechoslovakia II*, s. 54.
[68] Údaje v židovských matrikách se liší od výpovědi paní Tamary Herrmann.
[69] Rozhovor s paní Tamarou Herrmann (dříve Zuzana Taussová), 19. 3. 2004: „... a já jsem – měla jsem... čtrnáct, byla jsem hloupá! – Všichni jsme tehdy byli hloupí – já jsem ho v tom vězení navštívila!" (citováno podle písemného záznamu rozhovoru).
[70] Rozhovor s panem Willym Bockem, 15. 11. 2004.

dvě děti, syna a dceru. Manželka Emila Schöna dodnes žije v Kfar Sabě v Izraeli. Bratr Ignátze Viktor (narozen 1890) zahynul 30. listopadu 1942 v Osvětimi.[71] Další drobnou informaci o Ignátzi Schönovi vypověděl Walter Tauss: „Pan Ignátz Schön byl můj strýc, ale neudržoval jsem žádné styky (matka rozená Schönová).“[72] Fakt, že se o Ignátzi Schönovi zmiňuje Oskar Rabinowitz je však důkazem, že jeho role v moravském sionistickém hnutí nebyla zanedbatelná.[73]

K rozhodným zastáncům vzniku židovského státu patřil uherskobrodský rodák Pavel Winterstein. Narodil se 10. září 1916 rodičům Jakubovi a Kláře, rozené Stiassny. Rodina bydlela mimo židovskou čtvrť, na okraji středu města v domě č. 380 v dnešní ulici Dolní Valy, jíž se tehdy říkalo Pod Gébákem, podle pekaře Géby, který zde bydlel. Rodina podle vyprávění pana Gafniho (jméno Pavla Wintersteina, jež přijal v Izraeli) neměla příliš kontakt s židovskou obcí. Otec Pavla byl starší muž, který po devítileté „zkušené“ ve Vídni se vrátil do Uherského Brodu, kde provozoval pletárnu na punčochy. Zaměstnával dvacet až třicet žen z okolí. Pavel byl jediným synem. Navštěvoval židovskou školu, pak obecnou školu na Horním náměstí a poté místní gymnázium. Byl velmi nadaný student a dosahoval ve studiu výborných výsledků.[74]

Už v mládí byl „jako ostatní v sionistické organizaci“, protože cítil, že je jiný, že není opravdový Čech: „obrazně řečeno, že sedím na židli, která není moje, a každý mně může říct vstát a odejít“. Kromě románské filologie na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze studoval francouzštinu na Francouzském institutu. Zde získal stipendium na studium ve Francii a odjel do Paříže. Tam podle svých slov pochopil, že Francie nechá Československo na holičkách, když Německo republiku napadne. Proto se po návratu ze studijního pobytu opět přihlásil do sionistické organizace pro mládež *Makkabi Hacair* a začal se připravovat na vycestování do Palestiny – mimo jiné se učil hebrejsky. Svůj příklon k pevné víře v sionismus vysvětluje slovy: „Jako středoškolák byl jsem idealista nadšen Masarykovým humanismem a vírou v pokrok lidstva. … Růst a úspěchy fašismu, zklamání ze západu byly smrtelná rána mým názorům. V příchodu do Palestiny viděl jsem mou novou vlast místo dekadentní Evropy.“ Zároveň s přípravou na vycestování však tajně pracoval jako agent pro českou bezpečnost: jeho

[71] SÚA Praha, fond HBMa – Židovské matriky zemřelých, inv. č. 2251.
[72] Dopis pana Waltera Tausse, 3. 2. 2004.
[73] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; dále rozhovor s paní Tamarou Herrmann, 19. 3. 2004; dopisy paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004 a pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.
[74] Dopis pana Elhana Gafniho (dříve Pavel Winterstein), 22. 7. a 24. 8. 2003; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004; archiv Gymnázia J. A. Komenského, Hlavní katalogy, ročník 1927–28.

úkolem bylo hlásit jména studentů na pražské německé univerzitě, kteří sympatizovali s nacismem. Tito studenti byli posíláni „na kursy terorismu do Německa". Jednou v noci byl anonymně varován, aby se více k německé univerzitě ani nepřibližoval, k čemuž dodává: „pravděpodobně má udání byly správná". V dokumentu *Příběhy moravských Židů* Pavel Winterstein vypráví, že prožil „mystický zážitek". Vnitřní hlas mu řekl, že zde není jeho místo. Od té doby se začal systematicky připravovat na cestu do Palestiny.

Osud však pro pana Wintersteina nepřichystal jednoduchou cestu do zaslíbené země. Bezprostředně po okupaci Čech a Moravy měl za svou sionistickou a vlasteneckou činnost zaplatit životem. V neděli 16. března 1939[75] v sedm hodin ráno se vydal z Hlávkovy koleje do blízkého bufetu pro jogurt na snídani, protože menza byla v neděli zavřená. Když se vracel, běžel mu naproti spolužák a varoval jej, že na koleji jej hledá gestapo. „Jel jsem v teplácích a papučích do vesnice Bohnice, kde byl opuštěný blázinec. Ten den nacisti popravili ty, kdo byli podezřelí. Tam jsem se skrýval až do mého odjezdu transportem, organizovaným sionistickou organizací do Palestiny na víza do Panamy."[76] Jak dopadla anabáze tohoto transportu, popíšu později, neboť zde se nám začínají prolínat dva aspekty emigrace Židů z Československa ve třicátých letech 20. století: sionismus a ohrožení nacismem. V případě Pavla Wintersteina se obě příčiny propojují. Jako nadšený sionista se na vystěhování připravoval a počítal s ním, ale bezprostředním podnětem k odchodu pro něj bylo nebezpečí hrozící ze strany právě příchozích okupantů. Takový životní příběh je pro tehdejší dobu typický, příklad Pavla Wintersteina můžeme považovat za jeden z mnoha podobných, které se tehdy odehrály. Jeho pomoc české policii v Praze v době rostoucí moci nacismu je ovšem výjimečná. Pravděpodobně nikdo další z uherskobrodských Židů nebyl v protinacistické činnosti zapojen tak brzy.

Už v roce 1933[77] odešla do Palestiny skupinka čtyř odhodlaných uherskobrodských stoupenců sionismu: Hanuš (Heinrich) Bock, bratranec Willyho Bocka, Hugo Schön, Fridl Winterstein a další bratranec Willyho Honza Donnenbaum (otec Honzy a matka Willyho byli sourozenci). Heinrich Bock se narodil 25. března 1909 rodičům Markusovi, obchodníkovi s mouku, a Růženě, rozené Ulmannové,

[75] 16. březen 1939 byl ve skutečnosti čtvrtek.
[76] Dopisy pana Elhanana Gafniho (Pavla Wintersteina) 14. 2., 15. 2. a 27. 10. 2004 a dopisy E. Gafniho spolužáku z gymnázia panu Jakubu Zajícovi. Za laskavé zapůjčení korespondence děkuji panu Jakubovi Zajícovi a Petře Volné. *Příběhy moravských Židů*, režie Jaroslav Bařinka, 2002.

původem z Topoľčan. V době své *alija* měl tedy dvacet pět let. Hugo Schön se pravděpodobně narodil také v roce 1909 a to 20. listopadu, rodičům Ezechielovi, obchodníkovi, a Reše, rozené Schweigerové, původem také z Topoľčan. Honza Donnenbaum byl nejen velký sionista, ale i komunista. Kvůli svým radikálním názorům se v Palestině dostal do sporů s policií a byl vypovězen zpět do Československa. O dva roky později, v roce 1936 odešel do Palestiny Ludvík Schön, který doposud žije v Haifě v Izraeli a v prosinci tohoto roku oslaví 102. narozeniny. Ludvík Schön se narodil 7. prosince 1902 Natanovi (Antonovi) Schönovi a Heleně, rozené Spitzové.[78] Více informací o těchto *chalucim* bohužel neznáme.

Z výše uvedeného vyplývá, že židovská obec v Uherském Brodě byla inspirována myšlenkami sionismu a toto hnutí zde mělo své pevné kořeny. Projevovalo se však v prvé řadě ve spolkové – sportovní, osvětové a vzdělávací činnosti několika organizací. Z tohoto hlediska byla uherskobrodská židovská komunita typickou moravskou židovskou obcí. Viktor Fischl, u nás známý především jako česko-izraelský spisovatel, byl ve třicátých letech předním činitelem Sionistické organizace v Československu. Uvádí, že Uherský Brod byl ve srovnání s židovskou obcí v Uherském Hradišti, která byla intenzivně sionistická, náboženskou obcí, „kde se dodržovaly všechny předpisy, ale sionistů bylo velice málo".[79] Polemizovala bych s Viktorem Fischlem v první polovině jeho tvrzení. Náboženské předpisy dodržovali v Uherském Brodě především Židé z ortodoxního společenství, resp. starší generace Židů. Willy Bock situaci v rodném městě vystihuje slovy: „Starší Židé byli více pobožní a mládež více pokročilá a sionistická."[80] Možná v dřívější době bychom brodskou židovskou komunitu mohli charakterizovat jako tradiční a konzervativní. Ve třicátých letech však už situace byla jiná. Pro mnohé členy obce bylo dodržování náboženských příkazů jen projevem úcty k tradici a k rodičům. Souhlasím však s Viktorem Fischlem, že co se týče sionismu, nebyla brodská komunita nijak výrazná. Ani nemohla být. Její poloha v koutu Moravy a poměrná vzdálenost od center sionismu, která byla ve velkých městech – na Moravě především v Brně a Moravské Ostravě, neumožňovala silný a rychlý vliv sionismu. Jediná významnější osobnost působící v sionistickém hnutí mimo hranice města, Ignátz Schön, také odešla z rodného města a trvale žila jinde. Podobně není známa žádná větší

[77] O tom, kdy přesně odjeli tito průkopníci do Izraele, existuje více verzí. Paní Judith Lifhitz-Bocková, neteř Heinrich Bocka, např. uvádí, že se vystěhoval v roce 1935. Dopis paní Judith Lifshitz, 26. 7. 2004.
[78] Rozhovor s panem Willym Bockem, 25. 10. 2004; SÚA Praha, fond HBMa – Index narozených 1878–1941, inv. č. 2254.
[79] URL: http://www.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2001/03/fischl, 13. 11. 2003.

skupina uherskobrodských Židů, kteří by zvolili *alija* z čistě sionistických pohnutek. Téměř vždy bylo posledním rozhodujícím impulzem k emigraci ohrožení ze strany německých okupantů.

Sionistické spolky však měly zásluhu na tom, že židovská mládež nacházela prostředí souvěrců, kde si mohla (a měla) uvědomovat své židovství. Společenství kamarádů posilovalo zkušenost kolektivní spoluodpovědnosti za současnost i budoucnost vlastního národa a podněcovalo pocit sounáležitosti s židovstvím. Pro mnohé mladé lidi bylo ovzduší Makkabi či Tchelet Lavan prvním opravdovým prožitkem židovského „my", protože pocházeli z rodin asimilovaných v českém prostředí. Jsem přesvědčena, že členství v těchto organizacích mělo význam při pozdějším rozhodnutí mnoha Židů přeživších holocaust odejít do *Eretz Jisrael*. Idea asimilace v české společnosti se po holocaustu zhroutila a přestože podrobně neznali životní podmínky v nové zemi, byli na myšlenku odchodu do Palestiny už od mládí připravováni. Byla to možnost, jejíž realizace *před* zůstala neuskutečněná a možná se s ní ani opravdově nepočítalo, ale *poté* byla přirozenou volbou... Dobrá organizace sionistického hnutí přinesla pak své plody především po okupaci země Německem. Sionisté pružně reagovali na aktuální potřeby československých Židů a začali organizovat rozsáhlou emigraci...

[80] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.

EMIGRACE POD HROZBOU NACISMU

UPRCHLÍCI Z NĚMECKA A RAKOUSKA V ČESKOSLOVENSKU

Důležitými událostmi, které bezprostředně předcházely emigraci Židů z Československa na konci třicátých let a posléze s ní v podstatě splynuly, byly příchod řady německých a rakouských uprchlíků před nacismem do českých zemí a poté útěk protifašisticky smýšlejících Čechů, Němců a Židů z Německem okupovaného pohraničí do vnitrozemí Československa. Tyto tragické exody byly jakýmsi prologem k vystěhovalectví československých Židů. Když k nám přicházeli uprchlíci z Německa a Rakouska, většina zdejších Židů totiž ještě stále zcela nevěřila zprávám o pronásledování tamějších židovských občanů a doufala, že vývoj událostí nebude tak tragický, jak se obávali největší pesimisté…

Adolf Hitler se stal německým kancléřem 30. ledna 1933 a s jeho příchodem na nejvyšší státní post se v zemi prosadila nacionálně-sociální fašistická vláda. Doposud více či méně latentní antisemitské útoky začaly nabývat na intenzitě i frekvenci. Začalo systematické pronásledování německých Židů. Za této situace odešla z Německa první vlna uprchlíků. Ruth Bondyová uvádí, že „v prvním roce poté, co se chopil moci Hitler, přijely do Československa asi čtyři tisíce uprchlíků a do země se vrátil zhruba stejný počet československých občanů, kteří žili dočasně v Německu".[81] Podle Herberta Strausse žilo v roce 1925 v Německu 5 620 Židů československé státní příslušnosti, o osm let později 4 275 československých Židů, ale v roce 1939 už byl jejich počet jen 500. Počet všech Židů z jiných zemí žijících v Německu prudce poklesl z 98 747 osob v roce 1933 na 25 800 v roce 1939.[82] Znamená to tedy, že během prvních šesti let nacistické vlády odešlo z Německa 3 775 Židů původem z Československa, z nichž velká část se vrátila do původní vlasti.

Další vlna uprchlíků následovala v roce 1935 po vydání rasových norimberských zákonů. Strauss uvádí, že toto zákonodárství se týkalo až 867 000 německých Židů a neárijců; kolik jich však z Německa uprchlo celkem, nelze zcela přesně zjistit. V roce 1933 odešlo z Německa asi 37 000 židovských občanů, v roce 1935 21 000 a o rok později jejich počet opět vzrostl na 25 000.[83]

---

[81] Ruth Bondyová, *Jakob Edelstein*, Praha: Sefer, 2001, s. 62.
[82] Herbert A. Strauss, „Jewish Emigration from Germany. Nazi Policies and Jewish Responses (I)", in *Migration in European History I.*, ed. Colin Holmes, Chettenham, 1996, s. 302.
[83] Strauss, „Jewish emigration", s. *306 a 310.*

Třetí emigrační vlna německých a rakouských Židů nastala po anexi Rakouska Německem v březnu 1938. Po anšlusu začali mít vážnější obavy o budoucnost i čeští Židé. „Po obsazení Rakouska už byl velký strach, ač český patologický optimismus a demokracie stále doufala.“[84] Československo bylo brzy považováno za poslední demokratický stát ve střední a východní Evropě. Odhaduje se, že už v roce 1933 přišlo do Československa asi 4 000 německých a rakouských Židů, což souhlasí s názorem Bondyové. V roce 1935 jich zde bylo zhruba 800, podle průzkumu v roce 1936 pobíralo finanční podporu 973 uprchlíků, v letech 1933–36 přibylo 6 500 dalších osob a v roce 1938 se jich na našem území nacházelo 5 000–6 000.[85] Velký rozdíl mezi počtem uprchlíků v jednotlivých letech lze vysvětlit tím, že pro mnohé emigranty bylo Československo jen dočasným útočištěm před odjezdem do dalších zemí, kde buď hledali trvalý azyl anebo pokračovali ještě dále. Kolem 3 600 uprchlíků se za pomoci dobročinných organizací podařilo vycestovat. Pro ilustraci uvedu osud jedné rodiny. Hurstovi pocházeli z Německa, kde byl otec, jak vzpomíná pan John Hurst, profesorem politické ekonomie a když se moci chopil Hitler, rodina uprchla do Vídně. Později se jim podařilo vycestovat do Londýna, neboť se za ně zaručili tamější přátelé. Záruka přátel či známých mohla emigrantům velmi pomoci, neboť garantovala, že nebudou finančním břemenem pro zemi, která je přijme.[86]

Uprchlíci hledali útočiště hlavně ve městech s velkou židovskou komunitou: v Praze, Brně a Moravské Ostravě.[87] Především Praha se stala významným centrem nejen pomoci, ale i kultury, protože se sem uchýlila řada německých a rakouských spisovatelů, umělců, vědců a novinářů. Po těchto několik let do záboru Sudet byla Praha „nebem“ pro mnohé uprchlíky.[88] Že však situace uprchlíků v Československu nebyla jednoduchá a ani zde nebyli v bezpečí před nacistickými agenty, dokazuje událost, jež v roce 1933 šokovala světovou veřejnost. V Mariánských Láznich byl zavražděn německo-židovský filozof Theodor Lessing (1872–1933), který do Československa

[84] Dopis paní Tamary Herrmann, 7. 2. 2004.
[85] Strauss, „Jewish emigration“, s. 334; Kurt Grossmann, „Refugees to and from Czechoslovakia“, in *The Jews of Czechoslovakia II*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1971, s. 569.
[86] Dopis pana Johna Hursta, 29. 3. 2004.
[87] Blažena Przybylová, „Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století“, *Universitatis Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae. Historica* 3, 1995, s. 61.
[88] Podrobněji o tématu Manfred George, „Refugees in Prague, 1933–38“, in *The Jews of Czechoslovakia II*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1971, s. 582–588.

uprchl, když se v Německu k moci dostali nacisté, jejichž vládu ostře kritizoval. I dalším prominentním uprchlíkům bylo vyhrožováno tajnými agenty gestapa.[89]

V létě 1938 se konala konference v Evian-les-Bains ve Francii, která se měla pokusit najít východisko pro tíživou situaci tisíců německých a rakouských uprchlíků. Skončila však bez konkrétních výsledků a plánů účinné pomoci a ukázala jen nepřipravenost a neochotu svobodných států uprchlíky přijmout. Konference byla také „poučením" pro Německo: západ se sice ozve proti tomu, jak Němci zachází se Židy, ale sám je nechce.[90]

Postupně vzniklo sedm nevládních organizací, které se staraly o židovské uprchlíky.[91] Hned v roce 1933 byl založen Židovský komitét pro pomoc uprchlíkům (Jüdische Flüchtlingshilfe) při Židovské náboženské obci v Praze.[92] Dále běžencům pomáhaly organizace jako American Jewish Joint Distribution Committee (JOINT). V čele organizování židovské humanitární pomoci stály dvě velmi statečné a obětavé ženy, Hana Steinerová a Marie Schmolková. Mnoho uprchlíků přecházelo hranice z Německa či Rakouska do Československa také ilegálně. Pokud je ale přijal a zaregistroval některý z podpůrných komitétů, povolení k pobytu jim bylo uděleno.

Česká veřejnost však k uprchlíkům nezaujala jednotný postoj. Někteří obyvatelé jim s velkým nasazením a za cenu osobních obětí pomáhali, jiní je ve vlastních obcích neradi viděli. Podle Tamary Herrmann nebyli, alespoň v Brně, uprchlíci přijímáni právě s otevřenou náručí, jejich čeština byla špatná a sociální stav bídný. Příbuzní se však snažili pomoci členům svých rodin, jak se dalo.[93] Pro Československo nebylo jednoduché přijmout tak velký počet uprchlíků, protože ekonomická situace země byla vážná a běžence nebylo možné integrovat do hospodářství.[94] Prostředky na pomoc uprchlíkům pocházely od náboženských a humanitárních organizací, od zámožných dárců a veřejně činných osob, včetně prezidentů Masaryka a Beneše.[95]

Max Mannheimer z Nového Jičína, jehož maminka sem přišla z Uherského Brodu pracovat u svého bratra, byl zaměstnaný u jednoho obchodníka ve Znojmě. Setkal se zde s uprchlíky z Rakouska:

---

[89] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 54; Grossmann, „Refugees", s. 570.
[90] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 95.
[91] Více viz Rudolf M. Wlaschek, *Juden in Böhmen*, München: R. Oldenbourg, 1990, s. 86.
[92] Bohumil Černý, „Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938–1941", in *Terezínské studie a dokumenty*, ed. Miroslav Kárný a Margita Kárná, Praha: Academia & Terezínská iniciativa, 1997, s. 56.
[93] Dopis paní Tamary Herrmann, 7. 2. 2004.
[94] Grossmann, „Refugees", s. 565–6.

„Aktivita Henleinovy sudetoněmecké strany neustále sílila. Obzvlášť tísnivě pociťovali zabrání Rakouska Židé. Od 15. března 1938 byly od nás Hitlerovy jednotky vzdáleny pouhých patnáct kilometrů. V příštích dnech k nám prchalo přes hranice hodně Židů. Mnozí přenocovali v mé posteli, zatímco já se spokojil se spánkem na židli. Brzy ráno pak pokračovali taxíkem na nádraží a odtud do vnitrozemí, především do Brna. Četníci o těchto ilegálních přistěhovalcích věděli, ale přivírali obě oči.

Jedna mladá žena, na niž po ránu čekal přede dveřmi taxík, se nenechala odradit mými pobídkami, aby si pospíšila, ale zcela v klidu si domalovala rty. V ten okamžik mě její chování pobouřilo, ale později, když jsem na tuto příhodu myslel, musel jsem ji obdivovat. Byla na útěku, o všechno přišla, ale o důstojnost a sebeovládání se připravit nenechala."[96]

Paní Tamara Herrmann, jejíž matka pocházela z Uherského Brodu, ale rodina žila v Brně, vzpomíná, že tehdejší události se dotkly i jejích blízkých. Dva bratři matky, kteří žili v Rakousku, museli po německé okupaci utéci do Československa; usadili se v Brně. I několik strýců otce žijících ve Vídni nalezlo azyl v Brně u příbuzných.[97] Je povzbuzující, že těmto ohroženým lidem bylo poskytnuto útočiště. Části uprchlíků se podařilo vycestovat, a tak se zachránili. Zároveň se ale v těchto událostech skrývá kus tragiky. Pro mnohé nešťastlivce byl pobyt v Československu bezpečím jen dočasným: utekli před Hitlerem z Německa či Rakouska, popřípadě ještě do dalších zemí, ale za několik málo let či měsíců byli transportováni spolu s těmi, kdo jim pomáhali…

O možné přítomnosti německých či rakouských běženců v Uherském Brodě nemáme mnoho zpráv. Zachoval se však seznam německých uprchlíků bydlících ve městě. Celkem se jednalo o padesát čtyři osob, jež pocházely především z Vídně, dále z Lassee, Gmündu, Vídeňského Nového Města a Gleiwitzu. Azyl zde nalezli dospělí i děti, jejich věk se pohyboval od osmdesáti do několika málo let. Jako datum narození nejstaršího z uprchlíků je uveden rok 1850, nejmladší se narodil až v roce 1936. Náboženství bylo ve všech případech registrováno židovské. Dále je u každé osoby připsáno přesné datum – den, měsíc a rok – pravděpodobně den, kdy přišli do Uherského Brodu. Jednalo se o období od 5. srpna 1937 do 26. září 1939.[98]

Zde se už ale dostáváme do období vlastní emigrace československých Židů, respektive nejdříve k jejich migraci z pohraničí do vnitrozemí, kdy po mnichovské dohodě a obsazení sudetského území německou armádou prchá před nacismem řada

---

[95] *Osud Židů v protektorátu 1939–1945*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1991, s. 20.
[96] Max Mannheimer, *Vzpomínky: Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau*, Mnichov: Obrys, 1986, s. 16–17.
[97] Dopis paní Tamary Herrmann, 7. 2. 2004.

židovských i nežidovských obyvatel. Pro tuto etapu československé židovské emigrace se dochovaly písemné materiály a máme k dispozici též vzpomínky uprchlíků.

[98] SOkA Uherské Hradiště, fond AM UB, Seznamy uprchlíků z říše a ze Sudet 1939–1943, inv. č. 547.

MNICHOVSKÁ DOHODA A EMIGRACE

Dne 29. září 1938 byla podepsána pro Československo potupná mnichovská dohoda a během krátké doby obsadily české pohraničí jednotky německé armády. Na území Sudet tak začaly platit rasistické norimberské zákony. Nebezpečí pronásledování z německé strany hrozilo podle jednoho autora asi 70 000 Čechů, 11 000 protifašisticky smýšlejícím Němcům (hlavně sociálním demokratům) a 17 000 Židů.[99] Jaká byla atmosféra v Uherském Brodě, když se do města dostali zprávy o „Mnichovu", popisuje Vilibald Růžička:

„Když vše vešlo ve známost, muži bez rozdílu věku a stran tvořili hloučky, mnohé z žen plakaly, muži nadávali. Srdce se chvěje, mozek tlačí v lebce, slova váznou nad neštěstím, které potkalo náš národ. Pro takový případ není obdoby v dějinách. Byli jsme prodáni, zrazeni, trestáni za to, že jsme dali našim menšinám tolik, co žádný jiný stát. Máme dáti kus své otčiny, dáti jej odvěkým nepřátelům; máme však pevnou naději, že naše tisícileté hranice, které byly nám ukradeny, budou nám jednoho dne vráceny. Republika bude dále žít, ale Hitlerovského Německa nebude."[100]

Toto rozhořčení, zklamání a smutek s dalšími událostmi jen sílily. Mnichovské události způsobily přesun tisíců československých obyvatel z pohraničí do vnitrozemí. Utíkali protinacisticky smýšlející Češi i Němci a samozřejmě Židé. Německá armáda se od počátku okupace sudetského území dopouštěla násilností na československých občanech. Docházelo k tragickým situacím: Němci vyháněli nepohodlné obyvatelstvo ze Sudet, na druhé straně hranice je však čeští pohraničníci vraceli zpět.[101] Až začátkem března 1939 se podařilo – zásluhou britských zastupitelských úřadů – násilné vystěhování zastavit a většina uprchlíků ze Sudet získala v Československu dočasný azyl.[102]

Jaká byla atmosféra v Novém Jičíně, zaznamenal Max Mannheimer. Mnoho německých obyvatel zde vítalo příchod okupantů s radostí a jásotem. „Všude visí vlajky s hákovými kříži a transparenty. ‚Děkujeme našemu Vůdci!', Vítáme naše osvoboditele!' Německé jednotky vstupují do Nového Jičína. … Lidé řvou. ‚Sieg Heil!

[99] Grossmann, „Refugees", s. 571.
[100] Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, Uherský Brod, 1962, s. 24.
[101] Podrobněji viz Václav Kural, Zdeněk Radvanovský a kol. *„Sudety" pod hákovým křížem*, Ústí nad Labem: albis international, 2002, s. 50–69. Zde jsou zaznamenány také výpovědi uprchlíků.

Sieg Heil!“[103] Židovští obyvatelé pohraničí však na budoucnost pohlíželi s obavami, ač je stále ještě neopustily optimismus a naděje v budoucnost:

„Doma se radíme. Snad to nebude tak zlé. Přece jen tak neutečeme. Máme tu dům. Tak zlé to nemůže být. Otec je optimista. Bojoval přece v první světové válce a daně také řádně platí. Všude je oblíben – má dobré jméno. Všichni ho znají. Bude-li to vůle Boží, všechno půjde dobře.“[104]

Jak hluboce se většina těch, kteří důvěřovali v nějaké zdárné vyřešení situace, mýlila, ukázaly události několika příštích dnů. Mannheimerovým byla za dva dny po uvedené rodinné poradě zabavena firemní dodávka jejich vlastním zaměstnancem. Rostl antisemitismus, který se nejstrašněji projevil během tzv. křišťálové noci, kdy bylo v Říši a tím pádem i v anektovaných Sudetech vypáleno nebo zničeno 267 synagog a vyrabováno na 7500 židovských obchodů a bytů. Několik tisíc Židů bylo posláno do koncentračních táborů.[105] Také synagoga v Novém Jičíně byla vydrancována. Policie zajala jako rukojmí některé židovské muže. Když byli v prosinci 1938 propuštěni s tím, že do osmi dnů musí navždy opustit „říšské území“, odjel pan Jakub Mannheimer, otec Maxe, do Uherského Brodu, rodiště své manželky, aby zde zařídil azyl pro rodinu. Podařilo se mu sjednat bydlení – starý dvoupokojový byt – v domě č. 165 na Masarykově náměstí.

„27. ledna 1939 opouštíme náš dům v Novém Jičíně s nadějí, že v neobsazené části Československa budeme moci žít bez strachu. Na gestapu musíme předložit k posouzení seznam věcí, které si bereme s sebou. Nakládá se stěhovací vůz. … Marie, naše česká služka, při loučení pláče. ‚Kvůli Židům se nebrečí,‘ říká stolařský mistr Jirgal, který rovněž bydlí v našem domě a na naše stěhování se dívá se škodolibou radostí. Byly dny, kdy se k nám choval přátelsky. Jeho dcery Mína a Hildegarda si s námi hrávaly na dvorku. Možná, že kvůli Židům opravdu nikdo nepláče.“[106]

V Uherském Brodě začal Max Mannheimer pracovat u Rudolfa Holze, který vlastnil obchod s kořením a semeny. Maxův bratr Edgar se vyučil ševcem. Zachoval se seznam osob ze Sudet, které bydlely v Uherském Brodě. Je na něm uvedena i rodina

---

[102] *Osud Židů v protektorátu*, s. 22.
[103] Max Mannheimer, „Vzpomínky: Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau“, *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*, sv. 48, 1992, s. 49.
[104] Mannheimer, „Vzpomínky“, s. 49.
[105] Pěkný, *Historie Židů*, s. 567.

Mannheimerova: Jakub (narozen 1888), jeho manželka Markéta (nar. 1893) a čtyři děti – Max (nar. 1920), Arnošt (nar. 1923), Edgar (nar. 1925) a nejmladší Kateřina (nar. 1927). Je zde uvedeno, že přebývají v domě č. 165, což se shoduje s údaji pana Mannheimera, a u všech členů rodiny je doplněno datum 1. ledna 1939. Mohlo by se jednat o datum příchodu rodiny do města, ale protože se informace neshoduje s tvrzením Maxe Mannheimera, jde zřejmě o zapsání rodiny ve městě či o chybu úředníka, který údaje zapisoval.[107]

V seznamu uprchlíků ze Sudet figuruje celkem osmdesát jedna osob, z nichž většina je náboženství židovského, deset lidí římskokatolického vyznání a dva bez vyznání. Vedle Nového Jičína jsou jako jejich dřívější bydliště uvedena tato místa: Bruntál, Bílovec, Studénka, Břeclav, Mohelnice, Hustopeče, Krnov, Luka u Karlových Varů, Opava, Fryšava, Mikulov a Znojmo. Vidíme tedy, že se do Uherského Brodu přestěhovali uprchlíci z celé republiky. Přišli sem v období od 1. února 1938 do 28. března 1939. Jejich věk je podobný jako u uprchlíků z Německa a Rakouska, datum narození se pohybuje od roku 1852 do roku 1935. Nejstaršímu člověku bylo tedy v roce 1939 osmdesát sedm let, nejmladšímu pouhé čtyři roky. Byli ubytováni v tělocvičně židovské školy a v sále Lidového domu a někteří našli práci buď na pomocných silničních pracích, nebo je zaměstnali místní živnostníci.[108]

Podrobně zpracoval situaci přestěhovalců ze Sudet Jaroslav Šíma, sekretář ředitelství Ústavu pro péči o uprchlíky. Jeho studie publikovaná už v roce 1945 vychází z úředních statistik, protokolovaných rozhovorů s uprchlíky a všeobecného soupisu přestěhovalců. Uherský Brod řadí Šíma do skupiny politických okresů, kde se nacházelo přibližně 1 000–1 500 přestěhovalců. Celkový počet uprchlíků (československých státních příslušníků) ze zabraného území byl v listopadu 1938 více než 80 000 osob, v březnu 1939 už téměř 150 000 osob a v září 1939 dosahoval dokonce výše 193 000 osob.[109] Tento exodus působil v republice chaos a potíže. Československo bylo okleštěno o hospodářsky důležité pohraniční regiony a s tisíci příchozími imigranty se československá vláda obávala posílení německé menšiny v nově vzniklých hranicích. Proto základním cílem, ke kterému směřovalo úsilí administrativy i dobročinných

---

[106] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 51–52.
[107] SOkA Uherské Hradiště, fond AM UB, Seznamy uprchlíků z říše a ze Sudet 1939–43, inv. č. 547.
[108] SOkA Uherské Hradiště, fond AM UB, Seznamy uprchlíků z říše a ze Sudet 1939–43, inv. č. 547; Růžička, *Z doby okupace*, s. 33.
[109] Jaroslav Šíma, *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a theorii sociální péče*, Praha: Societas, 1945, s. 7–8.

organizací, byla emigrace uprchlíků do dalších zemí.[110] V této chvíli však byli českoslovenští sudetští běženci a později obecně čeští Židé ve velké nevýhodě. Většina možností, volných míst a financí byla vyčerpána na emigraci německých a rakouských uprchlíků a pro československé žadatele o výjezd ze země se cílové země hledaly velice těžko. Jednalo se přitom o asi 17 000 Židů (z původních 20–22 000, kteří v pohraničí před 30. zářím 1938 žili), kteří se vystěhovali do vnitrozemí. Navíc se po podepsání mnichovské dohody nacházelo v Československu ještě stále na 5 000 německých a rakouských uprchlíků.[111]

Situace byla často zoufalá. Blížila se zima, děti přestěhovalců bylo velmi těžké začlenit do škol, ekonomické podmínky mnoha rodin byly tíživé. Není divu, že stoupal počet sebevražd mezi uprchlíky. Řada Židů se rozhodla konvertovat. „Všechna potvrzení o občanství udělená od počátku republiky měla být znovu prověřena a všichni cizí státní příslušníci, kteří nebyli Čechy, Slováky či Rusíny (zejména tedy Židé), měli být vyhoštěni. To vše se dělo jménem Česko-Slovenské republiky, jež se nyní stala ‚autoritativní demokracii' a obešla se bez parlamentu."[112]

Ti, kterým se v údobí mezi Mnichovem a zářím 1939 podařilo vycestovat, směřovali do Palestiny, Velké Británie, Francie, Belgie, Švédska, Norska, USA, Ekvádoru, Chile Uruguaye či Bolívie. Od 17. listopadu 1938 do 14. září 1939 vyřídil Ústav pro péči o uprchlíky více než 12 000 žádostí o vystěhování.[113] Například do Palestiny odjížděli lidé legálně i ilegálně, neboť britské úřady udělovaly vystěhovalecké certifikáty velmi pomalu. Pro Židy ze Sudet přidělily sice 2 500 certifikátů, ale do 15. března 1939 jich bylo vystaveno pouze tisíc.[114] Vystěhovalectví do Palestiny měl na starost především Palestinský úřad v Praze, jakýsi konzulát Palestiny v Čechách, v jehož čele stál neúnavně pracující Jakob Edelstein.[115] Ilegální vystěhovalectví do Palestiny organizovala *Alija bet*. *Alija noar* (Alija mládeže) posílala do Palestiny děti. Jedna z cest, kudy se dalo uprchnout, byla po Dunaji přes Bratislavu. Mnozí emigranti byli ale zadrženi Brity a vykázáni na Kypr či Mauritius.

Jedním ze šťastných, komu se alija zdařila, byla Herta Nassauová. Po obsazení českého pohraničí Německem přišla s rodinou z Břeclavi do Uherského Brodu, kde

---

[110] Grossmann, „Refugees", s. 571–572.
[111] *Osud Židů v protektorátu*, s. 21.
[112] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 103.
[113] Černý, „Emigrace Židů", s. 58.
[114] Yegar, *Československo, sionismus*, s. 51.

bydleli příbuzní. Stejně jako s Mannheimerovými se s rodinou Nassauových setkáme na uvedeném seznamu uprchlíků ze Sudet. Pravděpodobně 10. října 1938 se přestěhovali do Uherského Brodu kromě Herty (narozené 1924) rodiče Oskar (nar. 1889) a Markéta (nar. 1898), sestra Ilse (nar. 1928), svobodný bratr maminky a těžce nemocná, ochrnutá babička. Teta Markéty Nassauové paní Silberschnitzová spolu s dvěma dcerami přijala příbuzné, přestože samy obývaly jen dva malé pokoje v domě č. 795. V dalším dochovaném seznamu týkajícím se uprchlíků ze Sudet v Uherském Brodě je uvedeno, že v tomto domě žily čtyři rodiny – celkem dvanáct osob.[116] Na toto těžké období vzpomíná Ilse Bergerová, sestra Herty:

„Jelikož jsme všechno v jedné noci ztratili, z dobře situovaných lidí byli najednou chudáci. Rodiče okamžitě začali pracovat na vystěhování do tehdejší Palestiny a jelikož neměli žádné řemeslo, tak se začali přeučovat na holiče a tím se taky živili. Z vystěhování bohužel nic nebylo, hranice se pro Židy uzavřely. Jediná moje sestra [Herta], která měla tehdy patnáct roků, ...se vystěhovala do tehdejší Palestiny a šla do kibucu."[117]

Hertě Nassauové se podařilo vycestovat do Palestiny těsně před okupací zbytku Československa. Celá její rodina, která zůstala v Československu, neušla transportům do koncentračních táborů...

Ne všem se ale podařilo utéci do bezpečnějších zemí a ne všichni se odhodlali opustit pohraniční okresy, kde byli po dlouhou dobu doma. „Většina především starších Židů zůstala: z lásky k domovu, kvůli těžce získanému majetku, z pocitu společné zodpovědnosti anebo proto, že si byli jisti, že tomu, kdo se zde narodil, se nic zlého nestane, jak dobří němečtí sousedé mnohokrát slibovali. Mnozí zůstali z pocitu sounáležitosti s republikou, aby odchodem neoslabili český odpor."[118] Celkem se z českých zemí během roku po Mnichovu do začátku války vystěhovalo na 35 000 Židů. Přes 80 000 jich zde ale zůstalo a bylo za několik měsíců dáno napospas nacistické zlovůli.[119] Než ale budeme sledovat události protektorátní a válečné, zastavme se u toho, jak pomnichovské události a imigraci přestěhovalců vnímali obyvatelé, zvláště

---

[115] Činnost Jakoba Edelsteina a Palestinského úřadu, atmosféru v Praze a Československu před i po okupaci, emigraci českých Židů i podmínky v ghettu Terezín popisuje Ruth Bondyová v již zmíněné, výtečné monografii *Jakob Edelstein*.

[116] SOkA Uherské Hradiště, fond AM UB, Seznamy uprchlíků z říše a ze Sudet 1939–43, inv. č. 547; dopis paní Ilse Bergerové, roz. Nassauové, 1. 2. 2004; rozhovor s paní Ilse Bergerovou, 5. 10. 2004.

[117] Dopis paní Ilse Bergerové, roz. Nassauové, 1. 2. 2004.

[118] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 92.

[119] Grossmann, „Refugees", s. 576.

Židé, ve vnitrozemí. Podle vzpomínek uherskobrodských pamětníků neztratili ještě ani po mnichovské konferenci místní Židé zcela víru ve věci budoucí. Paní Magda Barneová, původem z Brna, jejímž manželem byl Honza Brammer (později Dov Barnea) z Uherského Brodu, podotýká: „Většinou si lidé, mezi nimi i moji rodiče, mysleli, že se nám v demokratickém Československu nic stát nemůže. Ovšem, byla jsem mladá a s dětmi se o takových věcech moc nemluvilo."[120] Někteří lidé, kteří by i chtěli opustit Československo, však neměli kam odejít.

Tamara Herrmann, kterou rodiče poslali do Uherského Brodu, když se během mobilizace stupňovalo ohrožení republiky, vzpomíná na uprchlíky ze Sudet ve městě: „Uherský Brod byl úplně natlačen uprchlíky ze Sudet, každá postel byla obsazená, židovská obec se snažila pomáhat." K postoji její rodiny dodává, že otec byl „věčný voják a optimista". Říkal, že na emigraci je příliš starý (bylo mu čtyřicet osm let) a na sociální podporu příliš mladý. „Pokud Masaryk žil, bylo dobře. V září 1937 jsme tušili hrozné věci."

Max Brod, známý předně jako spisovatel pražského německého kruhu, novinář a objevitel Franze Kafky, byl před válkou významným pracovníkem pražské židovské obce (působil ve výboru Židovského komitétu pro pomoc uprchlíkům a jako místopředseda Národní židovské rady) a přesvědčeným sionistou. Ve své autobiografii *Život plný bojů* výborně zachytil náladu v Praze po podpisu mnichovské dohody a pocity části Židů, kteří sice už dlouho předtím počítali s emigrací (Brod se kvůli tomu ve čtyřiceti letech začal učit hebrejsky), ale opravdu odejít se rozhodli až na základě výsledků mnichovské konference. Nejdříve ovšem s přípravou cesty příliš nespěchali; i když ovzduší v tzv. druhé republice Maxi Brodovi a jeho přátelům připadalo „nesnesitelné". „Česká vláda se totiž snažila vytvořit stav, který by co možná odpovídal norimberským zákonům. Tuto servilnost mocný soused ovšem nehonoroval."[121]

Až když se začalo proslýchat, že se možná Hitler, který sice tvrdil, že v Německu nechce mít jediného Čecha, nenechá uspokojit ústupky československé vlády, začali zařizovat vše potřebné pro emigraci. Brod zaznamenal pomalost a liknavost českých úřadů při vyřizování žádosti o vycestování. „Stát, ze kterého jsi pocházel, nepokládal za svůj úkol ulehčit ti únik ze smrtelného pásma nebezpečí, když už tě nedokázal bránit, nýbrž s pohodlnickou zdlouhavostí rozestíral ve svých předpisech nové sítě, v kterých

[120] Dopis paní Magdy Barneové, 9. 2. 2004.
[121] Max Brod, *Život plný bojů*, Praha: Mladá fronta, 1966, s. 260.

ses mohl chytit a ze kterých tě ti ‚druzí' mohli velmi lehce vylovit a ubít."[122] Britové povolili pro Pražany pouze deset (!) osvědčení k cestě do Palestiny, jež obdrželi prominentní sionisté včetně Maxe Broda.

Když se odpoledne 14. března 1939 loučili s přáteli, Němci mezi nimi jako by už tušili, co se chystá. Přáli Brodovým hodně štěstí a důrazně jim doporučovali cestu neodkládat. V jedenáct hodin večer odjel z Wilsonova nádraží rychlík s emigranty do Moravské Ostravy. Odtud měl směřovat přes Halič do Rumunska a z přístavu Constanza měli uprchlíci pokračovat na lodi přes Dardanely a Pireus kolem Kréty až do Tel Avivu. Když se ve čtyři hodiny ráno Max Brod vzbudil na česko-polské hranici, stáli zde němečtí vojáci v plné zbroji, cestujících si však příliš nevšímali. Čeští pohraničníci transport urychleně zkontrolovali a pobízeli je, aby pokračovali v cestě. Ani to se ještě Maxi Brodovi nezdálo podezřelé. Snad proto, že byl unavený a rozespalý, snad proto, že možnosti okupace republiky stále téměř nikdo nevěřil. Ale skutečností je, že té noci odjel z Česko-Slovenska poslední vlak se sto šedesáti držiteli palestinských přistěhovaleckých certifikátů s rodinami. Všichni se v pořádku dostali do Palestiny. Vycestovali úspěšně s obrovským štěstím: německé jednotky ještě nebyly zorganizované a čekaly na rozkazy. Ráno už se Češi vzbudili v zemi obsazené německou armádou a tato etapa emigrace českých Židů skončila.[123]

Židé ve vnitrozemí vnímali mnichovské události sice s narůstajícími obavami, ale přesto zcela jinak než jejich souvěrci v pohraničí. Rozhodli se vyčkat, jak se bude situace vyvíjet a protože většinou neměli zkušenost s přímým pronásledováním, ke kterému docházelo v Říši a Sudetech, neměli ani naléhavý důvod odejít ze země. Stejně tak uherskobrodští Židé ve velké většině zůstali relativně optimističtí a snažili se zatím vyrovnat s realitou, ať byla jakákoliv, doma.

[122] Max Brod, *Život plný bojů*, s. 262.
[123] Max Brod, *Život plný bojů*, s. 264–266; Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 118.

PROTEKTORÁT A VÁLKA

Na počátku existence Protektorátu Čechy a Morava byla jednou z priorit německé okupační vlády emigrace českých Židů. Touto cestou se okupanti snažili zbavit co největšího počtu židovského obyvatelstva – čím více Židů odejde samo, o to bude následná deportace a vyhlazování jednodušší – a obohatit se majetkem Židů, který zde museli zanechat. Dále Němci profitovali z vysokých daní a poplatků, jež museli vystěhovalci zaplatit. K tomuto účelu byla 21. července 1939 zřízena v Praze *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* – Ústředna pro židovské vystěhovalectví.[124] Podobné úřady pro židovské vystěhovalectví už fungovaly v Berlíně a ve Vídni. Později byl jako součást Ústředny založen Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu, který konfiskoval majetek emigrantů. Sídlem české Zentralstelle se stala vila na pražském předměstí Střešovice. Z Rakouska byl spolu se svými spolupracovníky povolán Adolf Eichmann, nechvalně proslulý dohlížitel na židovskou emigraci z Rakouska, aby řídil vystěhování českých Židů.[125] Zentralstelle pracovala v součinnosti s pražským gestapem a její pravomoc byla rozšířena na celý protektorát, byly jí podřízeny všechny židovské náboženské obce. Pod dohledem Ústředny pracovalo také vystěhovalecké oddělení Židovské náboženské obce v Praze.

Zajímavým svědectvím o činnosti ústředny jsou *Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy*, které v listopadu 1939 začala vydávat pražská židovská obec spolu se Sionistickou organizací v Praze. Další institucí, která se na vzniku tohoto týdeníku podílela, ale nebyla uvedena v nadpisu, byla právě Ústředna pro židovské vystěhovalectví. Podobný týdeník jako Židovské listy vycházel pod dohledem Eichmanna i v Berlíně a ve Vídni. Židovské listy vycházely česko-německy a pro židovské obyvatelstvo byly v čase ohrožení vítaným stmelujícím periodikem. Lidé zde totiž mohli publikovat inzeráty, fejetony, krátké vzkazy apod. Zároveň ale Listy sloužily

[124] Podrobně se počáteční fázi činnosti Ústředny věnuje Jaroslava Milotová ve studii „Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, geneze a činnost do počátku roku 1940", in *Terezínské studie a dokumenty*, ed. Miroslav Kárný a Margita Kárná, Praha: Academia & Terezínská iniciativa, 1997, s. 10–29.

[125] Už za několik málo měsíců byl však Eichmann převelen do Berlína, kde byl zřízen Hlavní úřad říšské bezpečnosti. S pražskou Ústřednou nadále spolupracoval. Milotová, „Ústředna pro židovské vystěhovalectví", s. 12.

jako prostor k oficiálním zprávám o možnostech emigrace a k publikování vyhlášek a nařízení (činnost jiných židovských periodik byla po okupaci zastavena).[126]

Prostředky na emigraci českých Židů poskytovaly mezinárodní organizace HICEM (americká instituce vzniklá sloučením tří společností: HIAS, ICA a Emi-Direkt) a JOINT.[127] Finance byly čerpány (už od okupace Sudet) také z daru a půjčky Velké Británie české vládě, z kterýchžto prostředků měla část být použita na pomoc uprchlíkům, jako jakási kompenzace za mnichovský diktát.[128] Kdokoli chtěl odejít ze země za pomoci úřadů, musel se hlásit v Praze a podrobit se zdlouhavému procesu vyřizování potřebných dokladů. Jen zde bylo možné získat dokumenty k vycestování. Tehdy si Židé uvědomili děsivý paradox, ve kterém se ocitli: záchrana není možná bez spolupráce s Němci.[129]

Vše pak ještě ztížilo vypuknutí války v září 1939. Do této doby mohli čeští Židé opouštět zemi přes Polsko, ale od 1. září byla emigrace možná už jen přes Slovensko, popř. přes Německo. Možnost legální emigrace však byla v září 1941 zastavena.[130] I ze sestavených emigračních statistik vidíme, že se emigrace po začátku války snižuje, v letech 1942 a 1943 vycestovali, alespoň oficiálně, Židé prakticky už jen na Slovensko a do Maďarska. Ilegální vystěhovalectví zde ovšem není zachyceno. V důsledku války se emigrace značně zkomplikovala. Některé země zrušily už vydaná víza, zdražila se lodní doprava, těžko se získávala vstupní víza i sháněly cizí valuty. V Praze se postupně uzavřely některé konzuláty. Přestože bylo jasné, že českým Židům hrozí velké nebezpečí, přistěhovalecké kvóty byly žalostně nízké. Po vstupu Itálie do války přestala existovat možnost úniku přes tuto zemi, odkud se po moři jezdilo do Palestiny. V září 1942 zastavili nacisté palestinskou emigraci a byly zakázány sionistické svazy mládeže. Vše mělo směřovat k deportacím českých a moravských Židů.[131]

Nesmíme také opomenout zmínit tzv. Bílou knihu, která ještě před vypuknutím války ztížila vystěhovalectví do Palestiny. Anglická vláda v ní omezila počet přistěhovalců do Palestiny na 75 000 osob během následujících pěti let (tzn. maximálně 15 000 osob ročně), navíc palestinskou imigraci vázala na souhlas Arabů. To vše v době, kdy se tisíce středoevropských Židů ocitly ve smrtelném nebezpečí. Na začátku

[126] Více viz Ruth Bondyová, „Kronika zavírajících se bran, Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy (1939–1945)", in *Terezínské studie a dokumenty*, ed. M. Kárný, J. Milotová a E. Lorencová, Praha: Academia & Institut Terezínské iniciativy, 2001, s. 11–28.
[127] *Osud Židů v protektorátu*, s. 49; Černý, „Emigrace Židů", s. 56 ad.
[128] Více viz Grossmann, „Refugees", s. 574.
[129] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 130.
[130] *Osud Židů*, s. 86.

existence Protektorátu Čechy a Morava byli především němečtí a rakouští Židé v zoufalé situaci, protože jim nezbývalo než hledat si opět útočiště v jiné zemi, opět jim hrozilo pronásledování. Proto se jich mnoho pokusilo sáhnout si na život, počty sebevražd stoupaly. Toto zoufalé řešení volili i někteří čeští Židé. Většina ale ještě čekala, jak se budou události vyvíjet.[132]

Tíživé dny okupaci totiž přinesly i některé pozitivní věci, např. se sblížily jednotlivé proudy českých a moravských Židů: asimilantů, sionistů i ortodoxních. Sjednotil je společný cíl zachránit co možná nejvíce osob a napomoci emigraci. Mnozí Židé, i ti počítající se dosud za asimilanty, se hrdě hlásili k židovství, začali se zajímat o židovskou historii a kulturu. Ohrožení a nebezpečí způsobilo, že se museli vyrovnat se svým židovským původem a pro mnohé to byl důvod k užšímu přimknutí se k židovství.[133]

Jednou z forem židovské obrany vůči německým protižidovským opatřením a reakcí na zákaz výkonu většiny povolání byly přeškolovací kurzy, které se konaly ve většině měst. Židé, z nichž mnozí dříve pracovali v intelektuálních povoláních či byli obchodníky, zde měli možnost vyučit se něčím novým, praktickým (např. ve zdravotnických kurzech, šicích dílnách), anebo se naučit nějakému řemeslu nebo jinému zaměstnání, jež bylo žádáno v Palestině. Také se konaly kurzy hebrejštiny jako příprava na *alija*. Sionisté, kteří mnohé kurzy organizovali, dbali na průkopnický recept „zachránit se prací".[134]

Už když vzrůstala hrozba nacismu ke konci třicátých let, rostl počet mladých Židů, kteří se začali zajímat o sionismus a vystěhování do Palestiny, a ať už pak skutečně do *Eretz Jisrael* vyjeli či ne, připravovali se na tuto cestu tvrdou zemědělskou prací a studiem. Byla to tzv. *hachšará*. Na začátku čtyřicátých let byly tyto přípravné výcviky cestou pro mladé lidi, kteří ztratili práci, jejich projevem dosud možná pasivního zájmu o sionismus. Reálná příprava na *alija* byla formou protestu proti kruhu, který se kolem Židů čím dál více uzavíral kvůli německým a také protektorátním protižidovským opatřením. Dokazovali zde, že se nenechali zlomit, že jsou vnitřně silní a odhodlaní, i přes útoky ze strany okupantů a kolaborantů. Na zemědělských statcích se

---

[131] *Osud Židů*, s. 61.
[132] Pěkný, *Historie Židů*, s. 532; k sebevraždám Židů více viz studie Jany Svobodové „Úmrtnost pražského židovského obyvatelstva v Praze 1938–45", in *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–45*, ed. Helena Krejčová a Jana Svobodová, Praha: ÚSD AV ČR, 1998, s. 86–117.
[133] *Osud Židů*, s. 48–49.

sjížděly skupiny mladých lidí, kteří zde pracovali a společnými diskuzemi tříbili názory na vznik státu Izrael, probírali aktuální události, snili o lepším, svobodnějším životě v Palestině bez nacistické hrozby. Zde mladí lidé – kteří občas možná zažili trochu posměchu či nepříjemnou poznámku od nežidovských spoluobčanů – cítili, že někam patří. Zde se člověk nemusel stydět za to, že je Žid. Jistě v tom byl i kus vzrušujícího mladistvého zápalu, dobrodružství a svobody, vždyť žili většinou poprvé daleko od rodičů. Přes den se pracovalo, dívky vařily a praly, večer byl čas i na šachy, zpěv u ohně a jinou zábavu. Někdy se dokonce tyto kurzy konaly s vědomím okupačních úřadů jako v Lípě u Havlíčkova Brodu.[135]

Zemědělského výcviku se zde zúčastnil i Honza Brammer z Uherského Brodu. Pocházel z rodiny Vítězslava Brammera (nar. 19. listopadu 1887), obchodníka s látkami a oděvy, a Heleny, rozené Ascherové (nar. 25. května 1890). Honza (nar. 9. listopadu 1916) měl mladšího bratra Rudu (Rudolfa, nar. 25. září 1923); rodina bydlela ve Školní ulici č. 805. Honza byl bratrancem Josefa (Pepy) Brammera, manžela zmiňované Eriky Brammerové.[136] Než bylo Židům znemožněno studium na univerzitách, vystudoval dva roky práv na Karlově univerzitě v Praze. Po zemědělském výcviku na statku v Lípě pracoval na Bartošově statku v Teletíně:

„Když přišli Němci do Prahy a začaly zákony a zákazy a bylo Čechům nebezpečné se stýkat s židy, nacházeli se všichni ti židé, kteří se ztotožňovali s Čechy, v těžké depresi a mnoho z nich, já mezi nimi, se rozhodli vypadnout z měst a usadit se ve vesnicích jako zemědělští dělníci. Zeptejte se statkáře Bartoše v Teletíně u Benešova, jaký zdatný zemědělec byl Honza Brammer.“[137]

Tento pobyt na statku v Teletíně popisuje i Ruth Bondyová ve svých vydaných vzpomínkách *Víc štěstí než rozumu*. Pracovala zde ve skupině devíti mladých sedmnáctiletých dělníků – pěti chlapců a čtyř dívek. Jejich vedoucím byl Honza Brammer, o osm let starší než všichni ostatní. Přestože práce byla těžká a podmínky náročné, prožívali zde chvíle štěstí. V říjnu 1941 se zde Honza Brammer a Ruth Bondyová (nar. 19. června 1923 v Praze) vzali, aby Ruth – pokud by došlo

[134] Rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 16. 3. 2001; Ruth Bondyová, *Víc štěstí než rozumu*, Praha: Argo, 2003; Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 107.
[135] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 201; Bondyová, *Víc štěstí než rozumu*, s. 123.
[136] SÚA Praha, fond HBMa – Židovské matriky narozených, inv. č. 2247; *Terezínská pamětní kniha I*, s. 200.

k transportacím – nebyla transportována sama, bez rodičů a sestry, kteří žili v Praze. To se však mladému páru nesplnilo. Honza Brammer odjel do Terezína jedním z prvních transportů (transport J, 4. prosince 1941 z Prahy) jako člen tzv. stavebního komanda AK (*Aufbaukommando*), které mělo Terezín připravit na příchod tisíců protektorátních Židů. Ruth byla transportována z Prahy až v létě následujícího roku (transport AAl, 2. července 1942).[138]

Willy Bock z Uherského Brodu odjel s několika dalšími chlapci na *hachšará* na velkostatek do Koryčan. Když tento výcvik skončil, domluvili se s několika přáteli, vytvořili „malou komunu" a v roce 1941 pracovali na pile ve Stupavě:[139]

„Pak jsem šel na rok na hachšará, tam jsem se měl přeškolit na zemědělce. V Koryčanech, tam byl velkostatek – už Němci vedený – chlapci a děvčata přibližně v mém věku, i starší... Taky jsem pracoval na polích, plečkování a podobně. ... To byl také velmi pěkný čas, tam začal ten sionismus, byl v nás pěstěný, já jsem se také cítil k tomu přitahovaný. A to trvalo rok, a potom jsme tam zůstali ještě rok s jedním kamarádem a jedním děvčetem a šli jsme na vedlejší Stupavu. Pracovali jsme na pile, děvče vařilo... docela pěkné vzpomínky. Přijížděli tam za nama kluci a děvčata z Kyjova, kteří byli stejného názoru. Ve vesnici jsme měli několik přátel. Na Stupavě se k nám lidé chovali velmi pěkně, chodili k nám vesnické děvčata, nebyli tam žádní němcofili – žádný antisemitismus..."[140]

Zkušenost společně prožívaného židovství byla pozitivním zážitkem pro mladé lidi v těžké době, prohloubila jejich zájem o sionismus, možná jim pomohla vnitřně se připravit na možnost *alija*. Jak už bylo řečeno, ne všichni mladí lidé, kteří byli na *hachšará*, opravdu do Palestiny vycestovali, ale tyto výcviky měly zcela jistě pozitivní vliv na to, jak snášeli první roky okupace. Navíc nadšení a obětavá práce pro sionismus pak přinesly své plody i v terezínském ghettu. Lidé dříve aktivní v sionistickém hnutí v ghettu plnili důležité funkce a práci zde považovali za pokračování práce pro společnou věc, pro společnou budoucnost ve vlastním státě, až skončí válka. Práce měla učinit z ghetta místo nezbytné pro nacistické úřady, vedoucí činitelé ghetta v čele s Jakobem

---

[137] Dopis pana Dov Barney (jméno Honzy Brammera po jeho emigraci), 23. 5. 1985. Za laskavé zapůjčení dopisu děkuji panu Jakubu Zajícovi a Petře Volné.
[138] Bondyová, *Víc štěstí než rozumu*, s. 123; *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 200, *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 702; rozhovor s paní Ruth Bondyovou, 4. 5. 2004.
[139] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[140] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation* – záznam rozhovoru na videokazetě.

Edelsteinem chtěli z Terezína vytvořit výrobní místo, které by se Němcům hodilo. Zároveň měla aktivní práce pomoci co nejvíce lidem přežít.[141]

* * *

Zjistit přesně, kolik českých Židů po zřízení protektorátu a během druhé světové války emigrovalo, není možné. Můžeme se však opírat o torzovité prameny a základní díla historiků. Obecně se uvádí, že emigrace se zdařila celkem asi 30 000 protektorátních Židů, tedy asi jedné čtvrtině. Od vzniku protektorátu do zřízení Zentralstelle emigrovalo ze země 9 186 Židů, z toho do Palestiny za pomoci Palestinského úřadu 888 osob.[142] Po okupaci uprchlo také několik tisíc Židů do Anglie, z nichž velkou část tvořili utečenci ze Sudet. Emigrovat do Anglie se většině z nich podařilo za pomoci Britského výboru pro uprchlíky z Československa.[143]

Livia Rothkirchenová zveřejnila ve své studii Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945 přehled emigrace českých Židů v uvedených letech. Uvádí, že se tehdy vystěhovalo celkem 26 100 Židů, z toho do Palestiny přes 2 000 osob, do zámoří více než 13 000 osob a na Slovensko asi 1 050 osob. Údaje Rothkirchenové v podstatě souhlasí s údaji některých jiných historiků – např. Kárný hovoří o více než 26 000 židovských emigrantů legálních a dalších několika tisících nelegálních, Černý vyčísluje počet židovských uprchlíků na 26 093 a Wlaschek dochází k číslu 26 111. Grossmann však uvádí vyšší počet – asi 35 000 osob.[144] Vždy se však tato čísla pohybují kolem zmíněných 30 000 osob.

Kolik Židů z Uherského Brodu emigrovalo v kritické době protektorátu, popřípadě během války, nevíme přesně a je otázkou, zda se to ještě někdy podaří zjistit. Nemáme k dispozici téměř žádné prameny, můžeme ovšem čerpat z vyprávění pamětníků. Zatím je mi známo nejvýše dvacet osob, kterým se ještě před začátkem hromadných transportů podařilo vycestovat. Už jsem zmiňovala uherskobrodského rodáka Pavla Wintersteina, který emigroval z Prahy do Palestiny nedlouho poté, co mu 16. března 1939 hrozilo zatčení gestapem. Když transport, kterým Pavel Winterstein odjížděl a který organizovalo hnutí Makabi Hacair, opouštěl Prahu, „Čechové se s námi loučili ve stanicích, plakali, chtěli jeti s námi". Cesta pana Wintersteina do *Eretz Jisrael* byla dosti

---

[141] Více viz Bondyová, *Jakob Edelstein*.
[142] Černý, „Emigrace Židů", s. 59.
[143] *Osud Židů*, s. 48.
[144] Livia Rothkirchenová, „Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945", in *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945*, Praha: Trizonia, 1991, s. 61; Miroslav Kárný, „Lidské ztráty

dramatická: „Italové nedali našemu vlaku přijet do Itálie a trčeli jsme jedenáct dní na hranici mezi Rakouskem a Itálií. Tam jsem poznal, co to znamená býti emigrant, býti totálně závislý na jiných. Na lodičce, co byla ještě z doby carského loďstva určená hasit požáry na lodích, byli jsme jako sardinky." Britové blokovali příjezd lodí s ilegálními imigranty „válečným loďstvem", ale lodi, na níž jel Pavel Winterstein, se za bezměsíčné noci podařilo přistát na pobřeží.[145]

V Palestině začal pro Pavla Wintersteina nový život. Po ideálech a nadšení z první československé republiky ztracených po rozmachu fašistické ideologie v Evropě se zde z něj opět stal „idealist. Vše bylo krásné a pozitivní".[146] Považoval nový začátek v Palestině za své „nové narození". Proto si později změnil jméno: z Pavla Wintersteina se stal Elhanan Gafni.[147] Ze stejného důvodu neudržoval vztahy s původní vlastí, později je ale částečně obnovil díky korespondenci s bývalým spolužákem Jakubem Zajícem z Pašovic u Uherského Brodu.

Dne 12. března 1939 vdával brodský rabín Kalman Nürnberger svou dceru Hertu za stavebního architekta Aharona Mittelmanna z Tel Avivu. Jednalo se pravděpodobně o smluvený sňatek. Mezi manželi byl poměrně velký věkový rozdíl: nevěstě bylo dvacet pět let (narodila se 11. srpna 1914 v Moravské Ostravě) a jejímu snoubenci třicet pět let (nar. 11. srpna 1904 ve Smolensku v Rusku). Vážnosti rabínské funkce odpovídala i volba ženicha, který měl mít významné společenské postavení. Zanedlouho po svatbě odcestovali novomanželé do Palestiny, kde se usadili. Tak unikla Herta Nürnbergerová „konečnému řešení" a přečkala válku v *Eretz Jisrael*. Později se odstěhovala za synem do Ameriky, kde dodnes žije. Její rodiče, rabín Kalman Nürnberger (nar. 3. března 1882) a jeho manželka Malvina (někdy uváděna jako Marie, nar. 17. ledna 1886), rozená Kirschnerová, zahynuli v Osvětimi.[148]

Mladší bratr Herty, Kurt (nar. 3. srpna 1920 v Uherském Brodě) dostal v roce 1939 jako jediný Broďan oficiální povolení k cestě do Palestiny, kam odjel, a tak byl také zachráněn před deportacemi. O jaký transport, jímž Kurt Nürnberger vycestoval, se

---

československých Židů v letech 1939–1945", *Český časopis historický* 89, 1991, s. 412; Černý, „Emigrace Židů", s. 62; Grossmann, „Refugees", s. 576; Wlaschek, *Juden in Böhmen*, s. 137.

[145] Dopis pana Elhanana Gafniho (dříve Pavel Winterstein), 14. 2. 2004.

[146] Dopis pana Elhanana Gafniho, 15. 2. 2004.

[147] Gafni z hebrejského „gafan" (vinná réva), Gafni znamená přibližně *vinař*. Toto jméno přijal pan Winterstein z toho důvodu, že si v Palestině oblíbil práci ve vinici.

[148] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM oddaných, inv. č. 2249; ŽM narozených, inv. č. 2247; archiv Gymnázia J. A. Komenského, Hlavní katalogy, ročníky 1924–29.
Terezínská pamětní kniha II, Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. Ed. Miroslav Kárný. Praha: Melantrich a Terezínská iniciativa, 1995, s. 1165;
rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 22. 5. 2001; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

jednalo, nevíme. Po válce se vrátil do republiky, dostudoval zde a opět odešel do exilu, tentokrát do Švýcarska. Dodnes žije v Ženevě. V poválečném období se Kurt Nürnberger nechal pokřtít a změnil si jméno na Karel Norský.[149]

V roce 1939 odešel do Palestiny i Gabriel Bock (nar. 6. února 1922). Pocházel z rodiny obchodníka Artura Bocka (nar. 27. ledna 1896), jehož manželkou byla Irma, rozená Schönová (nar. 3. března 1898). Rodiče se vzali 29. ledna 1920. Gabriel, zvaný Gabča, měl bratra Rafaela (nar. 7. března 1933) a rodina bydlela v Jateční ulici č. 864. Artur Bock byl úspěšný obchodník – prodával pentle a stuhy a další podobné zboží potřebné na kroje, také obchodníkům v okolních vesnicích ve velkém. Obchod provozoval Artur Bock v jednom malém domu v židovské čtvrti, ale protože se mu v podnikání dařilo, postavil pro rodinu nový velký dům. Willy Bock, bratranec Gabriela Bocka, vzpomíná, že rodina jeho strýce byla dobře situovaná, a proto jediný Gabča měl pravý fotbalový míč, který si kluci půjčovali. Jinak se fotbal hrával s balónem udělaným z několika starých hadrů. Celá rodina Gabriela Bocka – rodiče i bratr Rafael, prarodiče z otcovy strany Markus Bock (nar. 6. srpna 1863), obchodník s moukou, a Růžena (rozená Ulmannová, nar. 11. ledna 1871, původem z Topoľčan) i prarodiče z matčiny strany Anton Schön (nar. 12. dubna 1867), obchodník, a Helena (rozená Spitzová, nar. 28. února 1875) – zahynuli v Birkenau, kam byli transportováni s většinou brodských Židů 1. února 1943. V holocaustu zmizeli také tety Gabriela z otcovy strany Selma a Irma, strýcové Albert, Vítězslav a Richard a strýc z matčiny strany Alfréd. Zemřela také Rudolfine, manželka dalšího strýce Gustava, s dvěma malými syny Amosem (nar. 1935) a Tomášem (1938). Strýc Gustav věznění v lágrech přežil; dále o něm bude pojednáno podorbněji. Výše jsem se zmiňovala o Hanuši (Heinrichovi) Bockovi, dalším ze sourozenců Gabrielova otce Artura, který odešel do Palestiny v roce 1933, a o Ludvíku Schönovi, který do Palestiny emigroval o dva roky později. Ludvík Schön byl bratr Gabrielovy matky Irmy. Zde opět vidíme, že emigrace byla jednou z mála možností jak přežít. V Palestině si Gabriel Bock změnil příjmení podle svého pradědečka Aschera Bocka na Ben Asher a dodnes žije nedaleko Haify.

V době, o které mluvíme, odešlo do exilu do Palestiny ještě několik dalších osob z Uherského Brodu, mezi nimi dvě sestry Voglovy, Mia a Golda. Se sestrami Voglovými už jsme se setkali, když je Willy Bock ve svých vzpomínkách spolu s Arielem Eisenem a Gabrielem Bockem zmínil jako aktivní sionisty už v sionistickém

[149] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; archiv Gymnázia J. A. Komenského, Hlavní katalogy, ročníky 1931–38; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

hnutí mládeže v Uherském Brodě. Mia (neboli Mirjam) se narodila 8. prosince 1920, Golda (neboli Charlota) 20. ledna 1922. Jejich rodiči byli Markus (Marek; nar. 20. května 1882) a Elsa (Alžběta; nar. 7. srpna 1894), roz. Kohnová. Rodiče se vzali 16. března 1920. Voglovi bydleli v židovské čtvrti vedle Smetanů, majitelů kavárny, v suterénním bytě, matka Miy a Goldy vařila obědy pro potřebné členy obce a pro uprchlíky. Sestry odešly do Palestiny pravděpodobně na začátku existence protektorátu, nejspíše v roce 1939. Jejich rodiče, kteří zůstali v Uherském Brodě, bohužel neunikli „konečnému řešení" – zahynuli v říjnu 1944 v Osvětimi.[150] V Izraeli byl manželem Goldy František Neumann, pocházel snad z Jevíčka. Manželé žili v Tel Avivu (kde dosud žijí jejich dcera a syn), Golda zemřela před třemi lety. Její sestra Mia dodnes žije v Tel Avivu.[151]

Je důležité uvést, že sestry Voglovy, Edwin Schön, Laura Szuranová se synem Gideonem a Ariel Eisen cestovali do Palestiny (přes Jugoslávii), ale protože se jednalo o ilegální transport (z pohledu Británie, správce mandátního území Palestiny), jejich loď byla chycena Angličany. Všichni pasažéři byli deportováni na Mauricius, kde zůstali internováni snad až do konce války. Až pak se dostali do *Eretz Jisrael*. Více o tomto zajímavém osudu jednoho z transportů do Palestiny bohužel zatím není známo.[152] Něco ovšem víme o jeho pasažérech. Edwin Schön (nar. 12. dubna 1909) byl bratrem již zmiňovaného Ludvíka Schöna, který odešel do Palestiny v roce 1936, a Irmy Bockové, rozené Schönové, matky Gabriela Bocka. Otec Edwina a dalších osmi dětí Anton Schön měl v Židovně železářství, říkalo se mu Bobes Schön. Otcové rodin, jejichž jména se v židovském společenství opakovala – jako bylo několik rodin Schönů a Bocků – mívali různá přízviska, aby se lidé lépe orientovali, když o nich mluvili. Tak byl v Brodě kromě Bobese Schöna např. Semínkář Schön apod. Edwin Schön v internaci na Mauriciu zemřel.[153]

Další z početné rodiny Schönů Laura (nar. 29. srpna 1899) odjela do Palestiny stejným, výše zmiňovaným transportem jako její bratr Edwin spolu se synem Gideonem, zvaným Gidi. Doma v Uherském Brodě se Laura, třetí z devíti Schönových dětí, provdala v roce 1925 za Ignáce alias Isidora Szurana (nar. 10. května 1889 v Malackách), obchodního cestujícího. Manželé snad žili nejdříve v Bratislavě, odkud

[150] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1167.
[151] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[152] Rozhovor s panem Willym Bockem, 15. 11. 2004; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[153] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

Ignác Schön pocházel, Bratislava je totiž v matrice uvedena jako místo, kde se narodil jejich syn Gideon (17. listopadu 1926). Rodiče se však později rozvedli. Není mi známo, kdy přesně, ale ve druhém ročníku synovy docházky na gymnázium v Uherském Brodě ve školním roce 1937–38 jsou již uvedeni jako rozvedení. Laura Szuranová se živila jako švadlena, vyráběla dámské prádlo a podobné věci. Adresa rodiny je v gymnaziálních katalozích uvedena jako Kaunicova (dnešní Bří Lužů) č. 96. Gideon z gymnázia vystoupil v říjnu 1939.[154] Po emigraci žila Laura Szuranová v Haifě. Velmi zajímavý je krátký životní příběh Gidiho. Po příchodu do Palestiny se stal velmi aktivním sionistou, znal se s význačnými představiteli vznikajícího státu. Po válce přijel do Československa, aby se zde zúčastnil výcviku pro izraelské letce. Zahynul však při výcviku v Olomouci, pravděpodobně v roce 1948. Na olomouckém hřbitově můžeme dodnes najít jeho náhrobek, tělo Gideona Szuraně však bylo před několika lety převezeno do Izraele.[155]

Posledním mně známým Broďanem, který do Palestiny vycestoval uvedeným transportem, jejž zajali Angličané, byl Ariel (Ari) Eisen. O něm mnoho informací nemáme. Narodil se pravděpodobně v Uherském Brodě asi roku 1920. Dochoval se ale záznam o svatbě jeho rodičů Berty (nebo Gerty; nar. 6. října 1895 v Uh. Brodě), rozené Schönové, a Kathana Eisena (nar. 14. října 1890, snad v Horních Uhrách), ke které došlo v březnu roku 1920. Proč v uherskobrodské matrice narozených chybí záznam o narození Ariho, mi není známo, ale je možné, že rodina bydlela na Slovensku, a tudíž příslušela do některé z tamějších židovských obcí, v jejíž matrice bychom přesné datum narození Ariho museli hledat. Podle svědectví pamětníků odešel Kathan Eisen od rodiny, snad do Ameriky. Faktem je, že v matrice oddaných se dozvídáme, že v červnu 1932 bylo manželství Eisenových rozloučeno. V roce 1934 se Ariho matka Berta opět provdala za Roberta Mayera z Uherského Brodu (nar. 21. září 1886). Toto manželství bylo šťastné, dokonce se starším manželům ještě narodila dcera Ruth (24. srpna 1935). Všichni však zahynuli v Osvětimi, kam byli přímo z Terezína transportováni v únoru 1943.[156]

Když se Ariel Eisen po internaci na Mauriciu dostal do Palestiny, vstoupil do židovské brigády, kde bojoval na straně spojenců. Po válce se oženil, ale protože jeho

[154] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM oddaných, inv. č. 2249; Archiv GJAK Hlavní katalogy, ročníky 1936–1940; rozhovory s panem Willym Bockem 19. 10. 2004 a
[155] Rozhovor s paní Ilse Bergerovou, 5. 5. 2004; rozhovory s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004 a 15. 11. 2004.

žena nebyla židovského původu, nechtěla žít v Izraeli a odešla i s dcerou do Londýna. Ariel po několika letech přišel do Anglie za rodinou a dodnes žije v Londýně. Jeho dnešní jméno zní Ariel Evan.[157] Tolik o osudech několika uherskobrodských pasažérů transportu do Palestiny, kteří do cíle své cesty dorazili po nečekaně dlouhé době.

Po začátku okupace se podařilo vycestovat také dvěma bratrům z Uherského Brodu, Leopoldovi a Herrymu Donnebaumovým, jejichž životní příběhy jsou velice zajímavé. Jejich rodiče – Berta (nar. 22. února 1883), rozená Böcková, a Leopold (byl bratrem Johanny Bockové, rozené Donnebaumové, matky Willyho Bocka) měli čtyři syny: Waltera, Herryho, Jana a Poldu. Stojí za povšimnutí, že nejmladší syn Polda (Leopold, nar. 1912) dostal jméno po svém otci, který asi v osmatřiceti letech zemřel, ještě než se Polda narodil. V židovském společenství totiž děti dostávají jména jen po zemřelých členech rodiny, proto se téměř nikdy neshoduje jméno otce a syna. Matka bratrů Donnebaumových Berta zahynula v Birkenau. Polda Donnebaum se v roce 1939 pokusil o docela riskantní útěk ze země. Bez jakéhokoli víza nebo povolení, jen s pasem nasedl na loď do jižní Ameriky. Willy Bock vzpomíná, že bylo šťastnou náhodou, že se jeho bratranci podařilo uniknout, protože byl chromý na jednu nohu a pokud by v protektorátu zůstal až do transportů, neunikl by – jako všichni handicapovaní – smrti v plynové komoře. Na lodi do Chile se seznámil s manželkou chilského diplomata, která mu po příjezdu do země obstarala potřebné dokumenty. Polda pak v Chile nejdříve pracoval pro Baťu a později postavil vlastní továrnu, kde vyráběl zipy. Oženil se s Chilankou a narodili se jim dva synové, Eduardo a Danny. Syn Danny je mentálně postižený, a tak pro něj a další děti s podobným osudem postavil Polda Donnebaum luxusní ústav. Polda Donnebaum byl v Chile velice úspěšným podnikatelem. Když v roce 1980 zemřel, převzal rodinnou firmu jeho syn Eduardo.[158]

Ještě před vycestováním Poldy emigroval jeho starší bratr Herry do Argentiny. Tam si zařídil obchod s koženými výrobky. Herry Donnebaum zemřel před asi patnácti lety, v Argentině dosud žije jeho manželka a syn Tony.[159] Nejstarší z bratrů Walter zahynul i se svou ženou v koncentračním táboře, další z bratrů Honz se ještě před válkou oženil s křesťankou, což podle vyprávění Willyho Bocka způsobilo v brodské židovské obci velké pozdvižení. Manželství s nežidovkou Evženií ovšem Honzu

---

[156] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM oddaných, inv. č. 2249, ŽM zemřelých, inv. č. 2251; *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1164; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.
[157] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[158] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[159] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.

Donnebauma zachránilo před deportací do koncentračních táborů. Manželé žili nejdříve v Žilině a po válce v Bratislavě. Jedna z jejich dcer dnes žije v Tel Avivu a dvě další děti – dcera a syn – v Německu.[160]

Posledním člověkem (kromě dále uvedených dětí), o jehož odchodu z Uherského Brodu na konci třicátých let máme informace, je Mela Wintersteinová. Mela (Melanie, nar. 26. června 1920 v Uh. Brodě) byla nejmladším dítětem Hynka (neboli Ignáce; nar. 25. listopadu 1881), řezníka, a Liny (nar. asi 26. září 1882 nebo 1883), rozené Goldbergové. Rodiče se vzali 8. srpna 1911. Mela měla tři sourozence: Egona (nar. 18. června 1912), Aurelii (nar. 2. prosince 1913) a Ericha (nar. 2. dubna 1917). Otec Hynek zemřel v roce 1938, matka Lina byla transportována do Terezína a odtud do Osvětimi, kde zahynula jako mnoho dalších uherskobrodských Židů v roce 1943. Aurelie se v roce 1935 provdala za Josefa Diamanta (nar. 27. června 1900), obchodního cestujícího, strýce Jiřího Diamanta, o kterém se zmíním později. Manželé Diamantovi měli dvě děti, Jana (nar. 19. března 1936) a Amiru (nar. 23. dubna 1939). Všichni čtyři zahynuli v plynových komorách v Birkenau. Bratr Mely Egon věznění v koncentračních táborech přežil, po válce žil ve Slavičíně. Mele Wintersteinové se podařilo vycestovat jedním z posledních transportů v roce 1939 nebo 1940. V Palestině se provdala za Kurta Golda, advokáta původem z Břeclavi, a dnes žije v Haifě.[161]

* * *

Jednou z priorit židovské pospolitosti po obsazení země německou armádou byla záchrana dětí. Transporty dětí a mládeže organizovaly jednak sionistické skupiny, např. už zmíněná *Alija Noar* (Alija mládeže), nebo se o jejich záchranu pokusili nežidovští i židovští dobrodinci. Alija Noar úzce spolupracovala s dalšími sionistickými organizacemi, např. Makabi Hacair, a její činnost byla financována především ze štědrých darů lidí, kteří doufali, že se jim podaří zachránit alespoň děti. Alija Noar získala příslib přistěhovaleckých míst do Palestiny také díky tomu, že události Křišťálové noci v listopadu 1938 přispěly ke změně nazírání světové, a pak zvláště britské veřejnosti na Hitlera a Židům v okupovaných zemích se dostalo větší podpory ze zahraničí. Když přišli Němci do Prahy, po několika dnech povolili organizaci Alija Noar, aby pokračovala v činnosti. Tak odjel 1. dubna první ilegální (z britského

[160] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

pohledu) transport do Zaslíbené země a po něm následovalo ještě několik dalších. Celkem se během války vystěhovalo do Palestiny 2 512 dětí z Československa a Rakouska.[162]

V rámci jednoho takového transportu se podařilo v roce 1939 vycestovat i několika dětem či mladým lidem z Uherského Brodu. Kdy to přesně bylo, nevíme. S těmito transporty odjížděli asi čtrnácti- až sedmnáctiletí mladí lidé. Z Uherského Brodu to byli Moše Zajíček, Adina Rosebaumová a Ráchel.[163] Rodina Moše Zajíčka (nebo Zaitscheka) přišla ze Strážnice do Uherského Brodu, když zde v roce 1942 soustředili nacisté Židy z širokého okolí. V Palestině se Moše oženil s Hertou Nassauovou, jejíž rodina, původem z Břeclavi, žila v Uherském Brodě po okupaci Sudet a které se *alija* zdařila těsně po vzniku protektorátu. Sestra Mošeho Licka (Alice, nar. 13. března 1920), přečkala věznění v lágrech, po válce se vrátila do Uherského Brodu a provdala se za Adolfa Rosenfelda, který se také vrátil z vyhlazovacích táborů. Dodnes oba žijí v Uherském Brodě.[164]

Kdo byla Ráchel, již Ervín Berger jmenuje mezi těmi několika dětmi, kterým se podařilo utéci do Palestiny, není jasné. Nepodařilo se mi zjistit ani její příjmení ani další podrobnosti. Více informací však víme o Adině Rosenbaumové. Adina (Adéla) byla nejstarší ze čtyř dětí Wolfa Rosenbauma, polského Žida, který přišel do Uherského Brodu a oženil se zde s Malkou (Amálií, nar. 20. prosince 1896). Šil levný textil a prodával jej na trzích v okolí. Wolfovi se říkalo „Dobrá Gaťˮ, protože – rodem Polák – nedokázal vyslovit slovo „gatěˮ. Adina se narodila 18. května 1923, ve škole byla spolužačkou Lily Bockové, sestry Willyho Bocka. Jejími třemi sourozenci byli Vítězslav (nar. 8. září 1924), Eva (nar. 25. září 1927) a Elsa (nar. 12. dubna 1929). Celá rodiny Adiny zahynula v koncentračních táborech, otec v Terezíně a matka a sourozenci v Osvětimi. Emigrace byla opět cestou k záchraně. Adina dnes žije v Ra'ananě, asi dvacet kilometrů severně od Tel Avivu.[165]

---

[161] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM oddaných, inv. č. 2249, ŽM zemřelých, inv. č. 2251; rozhovor s panem Jiřím Diamantem, 13. června 2004, rozhovor s panem Willym Bockem, 15. 11. 2004.

[162] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 109, 131; Zwi Batscha, *Ve stopách naděje, vzpomínky olomouckého rodáka v Izraeli*, Olomouc: Votobia, 2002, s. 94–95.

[163] Výpověď Ervína Bergera, projekt *Czechoslovak Jewry's Resistance against Germans*, Hebrew University of Jerusalem, 22. 5. 1971. Za darování kopie této výpovědi děkuji paní Růženě Hanáčkové.

[164] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1157; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

[165] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1151; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

Do 1. dubna 1939 nebylo na cestu do Anglie potřeba vízum, a tak se podařilo zachránit některé židovské děti, které v několika transportech odjely do Spojeného království. Aliji Noar se podařilo vyvézt skupiny dětí též do jiných zemí (např. do Holandska), kde čekaly na odjezd do Palestiny. Bohumil Černý se zmiňuje ještě o transportech dětí do Dánska, Norska a Švýcarska a uvádí, že byla snaha poslat děti i do Bolívie a Mexika.[166]

Jak už bylo zmíněno výše, dalším východiskem z tragické situace, v níž se čeští Židé nacházeli, byla pomoc, jíž se jim dostalo od nežidovských i židovských zachránců. Dostatečně známým je dílo Oskara Schindlera, zachycené ve filmu Stevena Spielberga *Schindlerův seznam*.[167] Poměrně známým je také úsilí Raoula Wallenberga, švédského diplomata, který za války zachránil desetitisíce maďarských Židů.[168] Už méně se ví o několika dalších osobách, které často za cenu ohrožení vlastního života pomohly Židům. Mám nyní na mysli spíše osoby veřejně působící, vedle nich však Židům pomáhaly také tisíce většinou neznámých obyčejných lidí.[169]

Ve stínu proslulejších zachránců stojí osobnosti, které neváhaly Židům pomoci a jakoby se na ně pozapomnělo: japonský diplomat v litevském Kaunasu Sempo Sugihara (1900–1986) zachránil asi šest tisíc židovských běženců, když navzdory protestům Sovětského svazu a přes nesouhlas své vlády vydával japonská víza pro Židy, především utečence z Polska. Uprchlíci tak získali tranzitní víza, mohli projet Sovětským svazem a Japonskem a utéci do některé svobodné země. Svou ojedinělou práci (celkově trvala jeho mise pouhých dvacet devět dnů) končil v září 1940, když ještě z okna vlaku, kterým odjížděl z Kaunasu, podepisoval poslední dokumenty. Pomáhala mu jen jeho manželka. Jeho osud je pro Čechy zajímavý z toho důvodu, že během druhé světové války sloužil jako diplomat krátce v Praze. Po skončení války byl ale z diplomatických služeb odvolán. O svých zásluhách Sugihara nikdy nemluvil a objevil je až na konci šedesátých let jeden muž, jehož zachránil. V roce 1985 bylo jeho úsilí

---

[166] Černý, „Emigrace Židů", s. 61.

[167] Film S. Spielberga vzbudil světový ohlas, ale významným počinem bylo především založení nadace *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*, která si dala za cíl shromáždit co největší množství osobních svědectví o holocaustu. Do tohoto projektu byli zapojeni i čeští filmaři a přeživší šoa. Z uherskobrodských Židů byl natočen rozhovor s Willym Bockem a Erikou Brammerovou (oba v roce 1996), tazatelem byla paní Zuzana Prudilová z Brna. Motto Shoah Foundation zní: „So generations never forget what so few lived to tell."

[168] Podrobně o Wallenberovi psal Rudolf Ströbinger: *Záhada Wallenberg*, Olomouc: Votobia, 2001.

[169] O nich napsala velice zajímavou studii Eva Fogelmanová: *Svědomí a odvaha, zachránci Židů za holocaustu*, Praha: Volvox Globator, 2000.

oceněno, když jej památník Yad Vashem zařadil mezi *chasidej umot ha-olam*, „Spravedlivé mezi národy světa".[170]

Dalšími významnými zachránci byli Carl Lutz (1895–1975), švýcarský vyslanec v Budapešti, který maďarským Židům v roce 1944 vydával tzv. Schutzpässe, které jim poskytovaly částečnou ochranu, a Sousa de Mendes (1885–1954). De Mendes pracoval jako portugalský generální konzul v Bordeaux a přes zákaz svého ministerstva zahraničí vydával tranzitní víza židovským i nežidovským běžencům. Ital Giorgio Perlasca (1910–1992) sice sympatizoval s fašismem za první světové války a za občanské války ve Španělsku, ale otřesen zvěrstvy na Židech, páchanými maďarskými nacisty, rozhodl se ochránit budapešťské Židy. Podepisoval jejich falešná víza (využil svých bývalých dokumentů a vydával se za španělského diplomata) a vybudoval dokonce chráněné domy, kde Židé žili pod ochranou Španělska a byli ušetřeni deportací. Pomohl tak stovkám Židů. Selehattin Ulkumen (nar. 1914), turecký diplomat, unikátním způsobem zachránil kolem padesáti Židů z ostrova Rhodos. Poté co Němci všechny Židy z ostrova shromáždili, aby je deportovali do Osvětimi, Selehattin Ulkumen vytvořil seznam padesáti Židů, o kterých tvrdil, že jsou občané Turecka a mají být proto propuštěni (Rhodos patřil Řecku). Po nelehkém vyjednávání s nacistickým velitelem se mu podařilo dovést celou akci do konce a dosáhl propuštění oněch několika desítek lidí. Ostatních přibližně 1 500 osob bylo odvezeno do Osvětimi.[171]

Až v poslední době se dostalo zasloužené pozornosti unikátní záchranné akci, kterou ve prospěch českých židovských dětí podnikl mladý Angličan Nicholas Winton. Těsně před vypuknutím války, ve svých třiceti letech, přišel Winton, pracující tehdy jako burzovní makléř, do Prahy, aby zde pomáhal v uprchlických táborech. Byl pohnut osudem židovských dětí, a proto v jednom z pražských hotelů založil kancelář, kde rodiče mohli registrovat své děti, aby byly odvezeny do bezpečí. V Londýně přesvědčil ministerstvo vnitra, aby vydávalo pro děti víza a se svými spolupracovníky jim v Anglii hledal rodiny, které by je přijaly. Během devíti měsíců se podařilo zachránit 669 dětí, které z Prahy do Londýna odjely pravděpodobně šesti vlaky. Tento neuvěřitelný čin Nicholase Wintona byl zveřejněn až o padesát let později, kdy jeho žena na půdě náhodou našla seznamy zachráněných dětí a jejich rodičů. Jedním z pomocníků

---

[170] Artur Zempliner, *Encyklopedie významných osobností ve víru židovského osudu*, Lederer & Zempliner Consulting, 2000, s. 450; o Sugiharovi se také několikrát zmiňuje Fogelmanová, *Svědomí a odvaha*.

[171] Zempliner, *Encyklopedie významných osobností*, s. 449–450; o všech uvedených zachráncích píše také Eva Fogelmanová ve výše zmíněné monografii, základní informace o nich byly zveřejněny i v denním tisku.

Nicholase Wintona v Londýně byl John Hurst, jehož rodinu uprchlou do Anglie před nacismem jsem zmínila výše. John při studiích, bez nároku na odměnu, pomáhal vyhledávat rodiny, které by české židovské děti přijaly. Snažil se také, aby se svými spolupracovníky získal pro děti záruky od vlády, což se jim docela dařilo. Uprchlíkům tehdy pomáhaly židovské i křesťanské organizace. Například kvakeři, pro něž pracoval John Hurst, hledali lidi, kteří by se za děti zaručili, školy, které by je přijaly, a také organizovali přeškolovací kurzy, kde se uprchlíci naučili práci v zemědělství a pak většinou vycestovali do dalších zemí. Část dětí, zachráněných Nicholasem Wintonem a jeho pomocníky, zůstala v Anglii a část po nějaké době také odešla do dalších zemí.[172]

Ne všichni rodiče se však odhodlali poslat děti záchrannými transporty do zahraničí. Jednou z největších priorit židovských rodin v době zoufalé nejistoty a nejisté budoucnosti byla totiž snaha udržet rodinu pohromadě. Ruth Bondyová to velmi dobře vystihuje slovy: „Vyžadovalo velmi mnoho lásky a značnou míru zoufalství, aby se člověk dokázal odtrhnout od dětí a vzdát se útěchy z jejich přítomnosti: možná na měsíce, roky a třeba navždy.“[173] I několik uherskobrodských rodáků má podobnou zkušenost. Pan Jiří Diamant (nar. 4. května 1930) bydlel jako dítě s bratrem a rodiči v Brně. Do Uherského Brodu jezdil k babičce a dědečkovi na prázdniny. Jeho otec Oskar (nar. 27. prosince 1895) pocházel z početné rodiny (měl 10 sourozenců) původně z Havřic (součást Uh. Brodu), kde měli jeho rodiče zájezdní hostinec. Matka Jiřího Olga, rozená Löwyová (nar. 1. listopadu 1902), byla taktéž z Uherského Brodu a měla tři sourozence. Rodiče Jiřího Diamanta se vzali 30. června v roce 1929.[174] O těžkém dilematu svých rodičů za války Jiří Diamant napsal:

„S lítostí a smutkem se snažím rekonstruovat, co prožíval můj tatínek v oněch pohnutých dobách. Vím jen, že jsme měli s mladším bratrem Tomášem [nar. 1934] odjet do Anglie 12. března 1939, že ‚lifty‘ s naším vybavením byly odeslány a že jsme měli hotové doklady a letenky. V poslední chvíli však otec náš odlet zrušil, protože nechtěl trhat rodinu. Jako přesvědčený humanista a masarykovec nemohl uvěřit, že by se tak kulturní a vyspělý národ jako Němci mohl dopustit takových zločinů, o nichž se začaly šířit zprávy. Se slzami v očích si

[172] Dokumentární film *Nicholas Winton – Síla lidskosti*, režie Matej Mináč, 2000; dopisy pana Johna Hursta, 16. a 29. 3. 2004 – babička pana Hursta pocházela z Prahy a dědeček z Hořic, strýc Alfred Hirsch vlastnil firmu Hirsch & synové ve Vídni, kam rodina z Hořic přesídlila. Zahynul však v Osvětimi a majetek zbylý z továrny, kterou vypálili nacisté, zabavil československý stát. Tři dcery tohoto strýce se podařilo dostat do Anglie, kde je vychovala matka pana Hursta.

[173] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 176.

[174] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM oddaných, inv. č. 2249, ŽM zemřelých, inv. č. 2251; rozhovor s panem Jiřím Diamantem, 13. června 2004

uvědomuji, jak mu asi bylo, když ho v červenci 1944 v Birkenau nacistický vrah Buntrock poslal zpět do tábora ze zástupu mužů, kteří se na poslední chvíli hlásili do transportu, a tím ho odsoudil na smrt."[175]

Dnes víme, že Oskar Diamant volil špatně – není-li tragédie, jež následovala, vyvážena aspoň nepatrně krátkou pospolitostí rodiny doma a při transportech. Všichni členové rodiny Diamantových kromě Jiřího zahynuli ve vyhlazovacím táboře v Osvětimi.[176] Opět vidíme, že emigrace byla nebo mohla být jednou z mála cest jak uniknout nacistickému peklu. Dilema otce později ovlivnilo klíčové rozhodnutí Jiřího Diamanta ohledně jeho vlastní rodiny, když se po okupaci Československa sovětskými vojsky v roce 1968 rozhodl odejít ze země.

Podobnou zkušenost jako Jiří Diamant má také Willy (Vilém) Bock. Narodil se v Uherském Brodě 9. března 1921 Hugovi (nar. 15. listopadu 1883 v Uh. Brodě) a Johanně, rozené Donnebaumové (nar. 2. dubna 1891 ve Vídni). Manželství Huga a Johanny bylo smluveným sňatkem, neboť rodina Huga patřila k ortodoxním věřícím Židům. Dědeček Willyho, otec Huga Heinrich Bock býval vedoucím tzv. pohřebního bratrstva *chevra kadiša* v Uherském Brodě, což byla velmi čestná a vážená funkce. Rodina bydlela v Těšovské ulici v domě č. 83. Otec Willyho byl známý brodský „vynálezce". Vymyslel mlýn na sušené hrušky „planky", „pracharandu". Tehdy měl každý sedlák před domem hrušeň, a protože planky byly kyselé, moc se nejedly, sušily se, a pak mlely. Sušené se používaly jako posýpka na kynuté knedlíky nebo náplň do buchet. V listopadu stávalo před domem Bockových i deset, dvanáct vozů, na kterých lidé přiváželi hrušky v pytlích. Ty se nosily – když bylo nejvíc práce i za přispění dvou cikánských pomocníků – do zahrady, kde stála budova mlýna. Hugo Bock byl jediným provozovatelem mlýna na hrušky v Uherském Brodě a okolí. Kromě Willyho měli Bockovi dcery Zitu (nar. 1. prosince 1914) a Lily (nar. 7.února 1923).

Po šťastném dětství získal Willy v roce 1937 zaměstnání u Bati ve Zlíně, o kterém říká, že to byla nejlepší škola života. Při práci Baťovi tzv. mladí muži studovali – Willy chemickou průmyslovku a jazyky. Willy miloval sport, hrál házenou, stolní tenis, reprezentoval Baťu na sokolském sletu v Praze v roce 1938. Přesně za dva roky po přijetí však Willyho jako Žida od Bati vyhodili. Stalo se 9. března 1939. Po několika příležitostných pracích se Willy přihlásil na hachšará, jak jsem se zmiňovala

[175] Jiří Diamant, „Terezín: zlý sen, skutečnost, nebo úděl?", *Terezínská iniciativa* 21, 2002, s. 11–12.
[176] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM zemřelých, inv. č. 2251; *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 409 a 417.

výše. Uvažoval o emigraci do Šanghaje, byl už dokonce s několika přáteli registrován v Praze, ale později se rozhodl jinak: jako jediný syn chtěl zůstat s rodinou. Protože jim slibovali, že budou posláni do pracovních táborů, myslel si, že prací by mohl uživit rodiče. Později se přihlásil na ilegální odchod do emigrace přes Slovensko, ale opět své rozhodnutí změnil:

„...já jsem byl také zaznamenaný do toho útěku, abych utekl... To šlo asi pár kluků, a přes tu Javořinu a Lopeník se šlo na Slovensko, potom dál do Jugoslávie a potom do Turecka a z Turecka potom do anglické armády. Tak to šlo. Ne, ale já jsem to sundal, poněvadž tehdy se stále vykládalo o tom, že Židi budou deportováni do všelijakých míst a tam budou muset pracovat. A já jsem měl starší rodiče a já jsem byl jediný syn. Tak jsem to sundal, protože já jako jediný syn bych pracoval na ně samozřejmě. To byla otázka... já jsem ten ruksak dal na bok a zůstal jsem tam."[177]

V tom, co se bude dít, byli všichni slepí, říká. Netušili, jak tragické budou události, které přijdou. Na osudové rozhodnutí otce ohledně budoucnosti tří dětí vzpomíná slovy:

„Myslím, že moje maminka byla velmi progresivní. Ve třicátém devátém otevřela Anglie... se mohlo volně, nevím, jak dlouho, asi tři týdny, bez jakéhokoliv povolení se dostat do Británie. Maminka nás chtěla všechny tři zabalit, nás děti, abychom odjeli do Anglie. A můj otec bohužel byl míň krátkozraký a lpělo se jaksi na tom baráku, na těch kobercích, křišťálech, tak řekl s tím svým šprochem: polívka se nejí tak horká, jak se vaří, nějak bylo, nějak bude. Tak z toho sešlo a my jsme zůstali tam všichni a bohužel nikdo se z nich nevrátil."[178]

Skutečně všichni nejbližší příbuzní Willyho zahynuli v plynových komorách Osvětimi, sestra Zita v táboře dobrovolně zvolila smrt. Rozhodnutí otce i v tomto případě mělo tragické důsledky. Pro židovské rodiče však bylo rozhodnutí zda poslat své děti do některé z možných zemí tzv. Kindertransporty nesmírně těžké. Pokud to neudělali, nelze se jim divit ani jim nic vyčítat. Nikdo si tehdy nedokázal představit – a připustit, jaké hrůzy se na jejich rodiny valí.

Vedle poslání dětí do zahraničí jedním z dětských transportů byla možností odchodu z protektorátu ilegální emigrace. Už jsem se zmínila, že jedna z mála cest

[177] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.
[178] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*

úniku – zvláště po obsazení Polska – byla trasa přes Bílé Karpaty, tvořící hranici se Slovenskem. Uherský Brod leží nedaleko této hranice a to způsobilo, že se stal jedním z center ilegálního převádění na Slovensko. Byl záchytným bodem pro uprchlíky z Prahy a dalších míst, kteří zde přespávali, než překročili hranice. Plány na útěk se spřádaly v kavárně u Smetanů, která byla posléze jedinou kavárnou v Uherském Brodě, kam měli Židé přístup. Tato cesta do exilu vedla přes Slovensko, Maďarsko a Jugoslávii do Turecka a z Turecka pak do Palestiny či protihitlerovských armád. Tyto tajné, nebezpečné přechody hranice se nemohly obejít bez pomoci nežidovských spoluobčanů v Uherském Brodě a bez pomoci obyvatel Strání a dalších „kopaničářských" vesnic. Bohužel o ilegálním převádění na Slovensko na Uherskobrodsku víme stále ještě málo, toto téma nebylo nikdy zcela zpracováno, což je velká škoda, protože přímých svědků nenávratně ubývá. Něco se však přece jen zachovalo ve vzpomínkách pamětníků a několika publikacích.

Důležitými osobami pro převádění Židů přes karpatské kopce byli v Uherském Brodě patrně manželé Rothovi a Erich Mannheimer. Vítězslav Roth (nar. 22. ledna 1895 ve Vlachovicích) a Erna, rozená Grossová (nar. 11. července 1899 v Kyjově), uzavřeli sňatek 7. března 1926. Vítězslav Roth měl obchod drůbeží a zvěřinou, jeho manželka vykrmovala husy a prodávala husí játra. Zásobovali těmto zbožím restaurace v nedalekých Luhačovicích. Měli jedinou dceru Eriku (nar. 10. března 1927).[179] Manželé Rothovi neuvěřitelně riskovali – svůj život i život dcerky Eriky, když utečence nechávali přespat ve svém bytě a radili jim, jak dál pokračovat v cestě. Oba za tuto pomoc zaplatili krutou daň. Na Vítězslava Rotha „bylo učiněno udání a český četník o tom zpravil pana Bergera, který Rotha včas varoval. Roth přešel ihned na Slovensko."[180] Poněkud odlišně na otcovu ilegální činnost vzpomíná dcera Erika; v základních věcech se však její výpověď neliší:

„Bohužel můj tatínek se zapojil do organizace, byl nápomocen v té organizaci tím, že napomáhal převádět mladé lidi, mladé *chalucim*, kteří přijížděli z Prahy, utíkali od transportů a můj tatínek nalezl jednoho člověka ze Strání, jmenoval se Jan Guryča a ten byl nápomocen, že ty mladé lidi bude převádět. Někdy jich přijelo třeba i osmnáct... Ubytovávali se v židovské škole, někdy museli počkat, napadlo hodně sněhu, museli tady počkat, všichni jsme se snažili,

[179] SÚA Praha, fond HBMa – Index narozených 1878–1941, inv. č. 2254, ŽM oddaných, inv. č. 2249; rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation* – záznam rozhovoru na videokazetě; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.
[180] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971.

aby netrpěli hladem, každý, kdo mohl, přispěl. Jednou se stalo, že můj tatínek – byl Slovák, měl slovenskou státní příslušnost – dostal pozvánku na slovenský konzulát v Praze, že mu bude přidělen pas, poněvadž se Slovensko osamostatnilo. A tatínek s maminkou jeli do Prahy. Sotva odjeli, zastavilo před naším domem gestapácké auto, udělali ohromnou domovní prohlídkou, porozbíjeli, roztrhali... A na mě hrozně křičeli, kde mám rodiče, kde je tatínek. Nedali mně pokoj celý týden. Nechala jsem vzkázat tatínkovi, aby se do Brodu nevracel, že ho hledá gestapo. Tak jak jsem čekala maminku na nádraží, vystoupil i tatínek. Tak jsem mu řekla, co se stalo. ... Tatínek mně dal pomeranče a pusu a utekl pryč. Schovával se ve vedlejší vesnici [v Havřicích], u jednoho známého myslivce, jmenoval se Uherek. A u nich tatínek bydlel, žil, maminka to věděla, já jsem to nevěděla... nevěděli jsme co bude dál. Jednou, asi za tři týdny, jsme seděly, tatínek přisel oblečený jako myslivec, přisel se rozloučit. Pak jsme dostali zprávu z Maďarska, pak z Francie. Tatínek se vždycky podepisoval jako Vera. Gestapo pořád doráželo. Maminka se konečně rozhodla, že půjde na obecní úřad a oznámí, že tatínek se ztratil. Tak nás nechali."[181]

Vítězslav Roth se zachránil útěkem, ale jeho rodina zůstala bez prostředků, a proto si Erna Rothová přivydělávala na živobytí v kavárně u Smetanů. Tam pracoval jako kuchař nebo číšník Erich Mannheimer ze zmiňované rodiny Mannheimerových z Nového Jičína. „Jednou večer přišel za maminkou a prosil ji, aby mu dala adresu, kde převáděl tatínek ty lidi. Že mu přijeli taky nějací lidi z Prahy. Maminka se zdráhala, věděla, co potkalo tatínka... Nakonec mu řekla jenom číslo domu, Strání 355. Jakým způsobem tam ty lidi dopravil, to nevím, jen je mi známo, že ty lidi chytli až v Maďarsku a ti prozradili, kdo je poslal, u koho spali." Dne 12. května 1942 gestapo Ernu Rothovou zatklo. Odvlekli ji z kuchyně kavárny, byla krutě zbita na ulici, a přestože prosila o slitování kvůli jedinému dítěti, byla deportována do koncentračního tábora. Rodina byla nejdříve informována nepravdivě, že zahynula v koncentračním táboře Breslau, později se zjistilo, že byla 16. října 1942 popravena v Osvětimi.[182]

Úsilí Rothových je vysoce hodnoceno všemi přeživšími. Ervín Berger říká: „Lidé, které Roth přes hranice převáděl, u nich spali a dostávali instrukce na další spojky na Slovensku. Díky Rothovi se dostalo mnoho Čechů přes hranice a pak do zahraniční

[181] Rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[182] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM zemřelých, inv. č. 2251; Výpověď, kterou sepsala paní Erika Brammerová, rozená Rothová; rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 2. 11. 2002; rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*; dokument *Příběhy moravských Židů.*

armády."[183] Malá Erika naštěstí přečkala dobu do transportů za pomoci přátel a příbuzných, přežila věznění v Terezíně a po válce se vrátila do Uherského Brodu.

Do ilegální činnosti se zapojil i zmíněný Erich Mannheimer (nar. 5. května 1920). Podílel se na ilegální emigraci českých Židů tím, že poskytoval informace, kudy se dá česko-slovenská hranice nejsnáze překročit. Erich Mannheimer prozradil adresu jednoho z prostředníků ilegálních přechodů mladému muži jménem Lazarowicz. O tři dny později Ericha zatklo gestapo, byl vyslýchán ve věznici v Uherském Hradišti, a pak byl převezen do nechvalně proslulého žaláře gestapa v Kounicových kolejích v Brně. Tam byl krutě vyslýchán, a nato odvezen do vyhlazovacího tábora Osvětim, kde byl zastřelen v roce 1943. Všichni členové rodiny Ericha Mannheimera, s výjimkou bratrů Maxe a Edgara, zahynuli v koncentračním táboře Birkenau, kam byli přes Terezín transportováni z Uherského Brodu 31. ledna 1943.[184]

Pomoc uprchlíkům ilegálně přejít hranice a dostat se do bezpečí byla jednou z forem protestu, kterou uherskobrodští Židé bojovali proti nacistické okupaci. V protektorátu jim nebylo dovoleno bojovat se zbraní v ruce – jakýkoli projev odporu byl nemilosrdně trestán. Ale takto, tajně a za cenu velkého rizika se bránili ponížení a perzekuci, které se jim ze strany německých nacistů dostávalo. Často se mluví o tom, že čeští Židé nebojovali, že si vše nechali líbit a šli na smrt. Zde ale vidíme, že se snažili s nacistickým režimem utkat, i když to byl nerovný boj. Další formou, jak Židé proti nacistickému režimu bojovali, byla jejich účast v armádách protihitlerovské koalice.[185] Počet Židů bojujících v československých jednotkách v zahraničí byl velmi vysoký, pohyboval se většinou kolem padesáti procent všech vojáků.[186]

V anglickém letectvu bojoval i Vítězslav Roth, když se mu podařilo uprchnout před pronásledováním gestapa z Uherského Brodu. Po válce se vrátil do rodného města a začal jako před válkou obchodovat. Zásoboval místní hotel drůbeží, vejci, zvěřinou apod. Za komunistického režimu byl však za účast v bojích RAF perzekvován. Navíc se

---

[183] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971.
[184] Max Mannheimer, *Spätes Tagebuch, Theresienstadt – Auschwitz – Warschau – Dachau*, München – Zürich: Pendo, 2000, s. 44; Ludvík Burián, *A kdybych prošel celý svět, vás už nepotkám, Po stopách politických vězňů a míst, kde přišli o život*, Uherské Hradiště: Okresní výbor Svazu bojovníků za svobodu, Okresní archiv Uherské Hradiště a ONV Uh. Hradiště, 1990, s. 86; SÚA Praha, fond HBMa – ŽM zemřelých, inv. č. 2251.
[185] Více k tomuto tématu Erich Kulka, *Židé v československé Svobodově armádě*, Praha: 1990 a *Židé v československém vojsku na Západě*, Praha: 1992. Viz také Erich Kulka, „Jews in the Czechoslovak Armed Forces Abroad During World War II", in *The Jews of Czechoslovakia III*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 337–422.
[186] *Židé – dějiny a kultura*, Praha: Židovské muzeum, 1997, s. 78.

v roce 1947 oženil s Angličankou, a tak se musel z Uherského Brodu vystěhovat do pohraniční vesnice Květná, kde s manželkou bydlel v maličkém bytě. Několikrát byl bez reálného provinění vězněn, nedostal povolení odjet do Anglie za manželkou, která se vystěhovala v roce 1958. Pronásledování mu zkrátilo život. Zemřel 17. července 1959.[187]

V anglickém letectvu bojoval také Valtr Holz, zvaný Valcek, syn majitele pekárny macesů Mořice Holze (nar. 31. prosince 1881) a jeho ženy Gisely, roz. Reissové (nar. 26. července 1879). Valtr se narodil 25. května 1918, měl staršího bratra Edu (Edgara, nar. 3. prosince 1912). Před transporty do táborů smrti se zachránil včasnou emigrací do Anglie pravděpodobně v roce 1941. V Anglii vstoupil do armády. Také rodiče a bratr Eda válku přežili. Po válce se Valtr vrátil do Uherského Brodu, ale v roce 1948 emigroval do Spojených států, kde dosud žije. Své jméno a příjmení po skončení války změnil na Jiří Holec. Jeho bratr Eda, také nově jako Holec, žil pravděpodobně ve Švýcarsku.[188]

Vedle napomáhání ilegální emigraci bojovali Židé z Uherského Brodu a okolí s nacismem tím, že působili v ilegálním odboji. Mezi jeho nejznámější členy patřil bývalý starosta Brodu a ředitel spořitelny Bohuslav Luža, jeho bratr Josef a učitel Václav Luhan, který stál v čele místní skupiny odbojové organizace Obrana národa. Na tuto nežidovskou složku odbojové organizace byla napojena židovská odbojová skupina, v níž mimo jiné působili dr. Felix Brunn (nar. 2. března 1895), Samuel Bachner (nar. 1884), Leo Smetana (nar. 3. května 1894) a Walter Berger (nar. 1909). Není známo mnoho informací o těchto lidech, víme jen, že dr. Felix Brunn byl posledním předsedou místní židovské náboženské obce. Jeho rodiči byli Isidor a Cecilie, rozená Walderová. S Isidorem Brunnem se setkáváme na dokumentu zachovaném v Židovském muzeu v Praze. – Je uveden na výzvě pohřebního bratrstva *chevra kadiša* z roku 1905, kde se žádá o příspěvky na stavbu obřadní síně, jako předseda spolku. Rodina Brunnova bydlela na hlavním uherskobrodském náměstí v domě č. 137 (dnes 138) a vlastnila obchod s látkami a textilem. Felix Brunn s manželkou Lenkou, roz. Grossovou, měli syna Jindřicha (nar. 19. června 1926), který

[187] Výpověď, kterou sepsala paní Erika Brammerová, rozená Rothová; rozhovor s paní Erikou Brammerovou, 2. 11. 2002 ad.
[188] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1156; rozhovor s panem Willym Bockem, 13. 3. 2004.

krátce navštěvoval místní gymnázium, ale 6. února 1939 z něj vystoupil. Dr. Brunn byl v roce 1941 zatčen pro činnost v odboji a popraven v Breslau v roce 1942 nebo 1943.[189]

Leo Smetana byl majitelem zmiňované kavárny a také hotelu v nedalekých Luhačovicích. Rodina bydlela v židovské čtvrti v domě č. 885. Manželé Smetanovi měli dceru Alici (nar. 1. července 1926), která rovněž navštěvovala gymnázium, než byla v roce 1940 vyloučena z rasových důvodů. Leo Smetana byl za účast v odboji také popraven.[190]

Walter Berger, student medicíny, původem ze Šumic (rodiče se jmenovali Bernard a Berta), byl bratrem Ervína Bergera, který v již několikrát zmiňovaném rozhovoru s Erichem Kulkou vypovídal o židovské obci v Uherském Brodě, o odboji i situaci za války a po válce. I Walter Berger zaplatil za protinacistickou činnost životem. Byl odsouzen v Berlíně a popraven v Plötsensee. Všichni výše zmiňovaní členové židovské odbojové skupiny byli prozrazeni, když byl zatčen Felix Brunn. Důležité pro nás ale je, že členy odboje, snad komunistické skupiny, byli i Arnošt Kann a Vítězslav Kien. Arnošt neboli Šeďa Kann se narodil 22. února 1921 chudým rodičům Bernardu (nar. 20. března 1872) a Marii, roz. Bergerové (nar. 15. prosince 1877, Marie byla sestra otce Ervína a Waltera Bergerových Bernarda). Byl jediný syn. Rodina bydlela v malém domku v židovské čtvrti nedaleko synagogy. Otec Šedi byl kožkař, po okolních vesnicích nakupoval kozí a králičí kůže, které čistil a dál prodával. Maminka krmila husy a prodávala husí játra, která byla velmi drahá. Rodina navíc dostávala určitou finanční podporu od obce. Vítězslav Kien se narodil v roce 1904 ve Strání rodičům Alfrédovi a Cäcilii. Na oba odbojáře byl v roce 1942 vydán zatykač, oba utekli na Slovensko, kde válku přežili, zúčastnili se slovenského národního povstání a po válce se vrátili do Uherského Brodu. Vítězslav Kien byl pak v padesátých letech vězněn. Po návratu z vězení odešel zpět do rodného Strání, kde pracoval jako cestář.[191]

O Šeďovi Kannovi toho víme o něco více. Zatykač na něj byl vydán dne 5. března 1942 – byl odsouzen k trestu smrti. Když pro něj šlo gestapo, aby jej zatklo, někdo známý ho na poslední chvíli varoval a on vyskočil zadním oknem z domu a utekl. Několik dní se skrýval snad u kominického mistra Na Ventrčáku (místní název části Uh. Brodu) a podle svých slov v roce 1943 utekl na Slovensko. V uherskobrodské odbojové

[189] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971; Burián, *A kdybych prošel celý svět*, s. 32, 36 a 85–86; archiv Gymnázia J. A. Komenského (GJAK), Hlavní katalogy, ročníky 1937–39.
[190] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971; Burián, *A kdybych prošel celý svět*, s. 86; archiv GJAK, Hlavní katalogy, ročníky 1937–40.

skupině podle něj působilo asi šedesát lidí (podle výpovědi Ervína Bergera to bylo asi 80–100 lidí). Po válce působil krátce v Uherském Brodě v radě Národního výboru. Šeďa Kann je uveden také v matrikách zemřelých, když po válce hledá informace o svých rodičích, kteří zahynuli v lágru. (Ze seznamů transportovaných můžeme vyvozovat ještě jednu věc: rodiče Šedi Kanna Bernard a Marie nebyli jako drtivá většina uherskobrodských Židů transportováni do Terezina 31. ledna 1943, ale už prvním brodským transportem 23. ledna 1943. Snad to byla pomsta nacistických úřadů rodičům syna, účastníka odboje.) V židovské matrice zemřelých je jako poválečné bydliště Šedi Kanna uvedena Ivánka pri Dunaji. Nedlouho po válce se totiž pan Arnošt Kann vystěhoval znovu na Slovensko, kde se oženil. Jeho žena je původem z Maďarska. Později bydlel v Senci, dnes žije s manželkou a synem v Trnavě. I činnost v podzemním protifašistickém hnutí mohla být důvodem pro ilegální odchod ze země, který znamenal záchranu před pomstou nacistických úřadů.[192]

Kromě uvedených odbojových skupin působila v Uherském Brodě podzemní skupina mladých Židů, o níž Ervín Berger vypověděl: „Po obsazení ČSR nacisty v roce 1939 se vytvořila v Uherském Brodě sebeobranná organizace mladých Židů. Sledovali všechny protižidovské akce nacistů i obyvatelstva jako malování hákových křížů na domy. V ortodoxní synagoze byla skupina soustředěna na noční hlídkové obchůzky, aby zjistila, kdo a jaké protižidovské akce se připravují a jaká opatření a varování učinit."[193] Více ale bohužel o této skupině nevíme. Nevím, nakolik to byla běžná záležitost, ale myslím, že je zajímavé, že v Uherském Brodě působili Židé i nežidé společně v odbojovém hnutí. Tato kapitola místních válečných dějin zůstává téměř bílým místem v historii jihovýchodní Moravy. Uherskobrodská odbojová skupina byla napojena na odbojáře na Uherskohradišťsku. Mnozí její členové za ilegální činnost zaplatili životem. Jiní, jak jsem ukázala na příkladu pana Kanna a Kiena, se zachránili emigrací do sousedního Slovenska.

Čeští Židé začali před nacismem emigrovat už po podepsání mnichovské dohody, ve větší míře ale až po okupaci Československa Německem 15. března 1939. V ten den

---

[191] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971; Burián, *A kdybych prošel celý svět*, s. 85; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

[192] Rozhovor s panem Arnoštem Kannem, leden 2004; rozhovor s panem Willym Bockem 19. 10. 2004; SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM zemřelých, inv. č. 2251; *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1133.

[193] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971.

mnozí lidé jednali spontánně. Prostě si koupili lístek na vlak a odjeli.[194] S každým dalším rokem počet židovských emigrantů klesal, v letech 1942 a 1943, kdy už probíhaly transporty do koncentračních táborů, emigrace téměř ustala. Zpočátku okupace nacisté vystěhování českých Židů podporovali, představovalo jednu etapu v „konečném řešení židovské otázky". Podle Yegara emigrovalo do Palestiny od Mnichova do vzniku státu Izrael legálně i nelegálně asi 17 000 československých Židů.[195] Podle jiného zdroje, *Atlasu historii Żydów* Martina Gilberta, vycestovalo do Palestiny z Československa v letech 1933–44 přibližně 6 000 Židů.[196] Další země, kam čeští Židé směřovali, můžeme najít u Bohuslava Černého[197], který vychází z kartotéky osob, jež o vycestování zažádali (viz Příloha). Jejich cesty vedle Palestiny vedly do téměř všech států Evropy, do zámoří do Asie i do Jižní a Severní Ameriky, několik jich odjelo až do Austrálie. Nelegální emigranti jsou však jen těžko zachytitelní.

Po několika uherskobrodských *chalucim* (průkopnících), jejichž motivace k *alija* byla čistě sionistická, stala se emigrace místních Židů na konci třicátých let a na začátku druhé světové války především obranou před nebezpečím ze strany okupantů – nejdříve Židům hrozilo zatýkání (už v den okupace zatkli Němci několik židovských „rukojmí"[198]), ponižování, ožebračování a posléze deportace a vyhlazování. Dalším motivem k emigraci do Palestiny byl sňatek, jako v případě Herty Nürnbergerové. Dnes můžeme jen spekulovat o tom, zda rabín Nürnberger, když vdával svou dceru do Palestiny jen několik málo dnů před okupací republiky, myslel i na její záchranu. Tedy zcela určitě myslel, ale zda byla jedním z důvodů vdát ji tak daleko obava z příštího vývoje událostí. Vzhledem k tomu však, že pro svého mladšího syna zařídil „permit" na cestu do Palestiny, je zřejmé, že usiloval o vycestování obou dětí ze země. Proto se zdá být záchrana Herty jako jeden z důvodů ke sňatku s architektem Mittelmannem pravděpodobná.

Většina těch, kdo zvolili v tomto období emigraci, byla mladšího věku, jednalo se buď o studenty nebo obchodníky. To odpovídalo povolání, které u uherskobrodských Židů převládalo – většina jich vlastnila nějaký obchod. Odešlo více mužů než žen, většina svobodných. Někdy se uchýlili do zemí, kde měli příbuzné nebo známé. Ale to se týkalo spíše německých a rakouských Židů než českých. Pro většinu emigrantů se

[194] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 118.
[195] Yegar, *Československo, sionismus*, s. 52.
[196] Martin Gilbert, *Atlas historii Żydów*, Liszki: Platan, 1998, s. 97
[197] Černý, „Emigrace Židů", s. 69.

stal odchod ze země cestou k záchraně – jejich rodiny byly zanedlouho poté deportovány a většina jejich členů zahynula. Ti, kteří odešli, činili tak často s výčitkami svědomí. Konec konců byla emigrace v této těžké době skutkem v podstatě sobeckým – obvykle zde zanechávali rodiče nebo sourozence. Můžeme na vystěhování ale pohlížet i jinak. Odchod ze země byl protestem proti okupaci země, se kterým se nehodlali smířit. Někteří odešli po účasti v odboji, jiní se v zahraničí zapojili do faktického boje s hitlerovskými armádami vstupem do britské armády. Těch několik roků na přelomu třicátých a čtyřicátých let bylo nesmírně těžkým období, avšak všichni ti, kdo odešli, protože nehodlali přijmout nesvobodu, byli jedněmi z těch, kdo v tomto životním boji obstáli.

Musíme si však stále připomínat, že lidem uvězněným v protektorátu se realita jevila jinak než nám dnes, se znalostmi, které máme. Židé tehdy netušili a nemohli tušit, že dojde k mechanickému vyvražďování statisíců lidí, proto zůstávali. Navíc nařízení okupačních úřadů vedoucí nejprve ke vzniku „ghetta beze zdí" a posléze k deportacím a vyhlazování byla aplikována postupně, systematicky a snahou Židů bylo vyrovnat se skutečností, přežít za stávajících podmínek. Proto mnozí z nich neemigrovali. Navíc – i když se nám to dnes zdá nepochopitelné – ani za okupace neztráceli čeští Židé naději a víru, že vše se nakonec urovná, že se dožijí konce války doma. Hitler přece musí být poražen…

[198] Výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971 – v Uh. Brodě se jednalo o Leo Böcka, pana Kortnera a Paula a Adolfa Reichsfeldovi. L. Böck i Kortner byli popraveni v Buchenwaldu.

ŠOA çàïù[199]

V uherskobrodském muzeu se zachovalo několik fotografií, které dokumentují transporty tamějších Židů. Rodina táhnoucí na sáňkách skrovná zavazadla, Židé třídící své kufry a rance před budovou gymnázia, zástup Židů doprovázený plně ozbrojenými nacisty jdoucí na nádraží. Těmto obrázkům předchází několik jiných: protižidovské nápisy na bráně ke starému židovskému hřbitovu, na obřadní síni u nového židovského hřbitova, protižidovské vyhlášky, protižidovská výstava ve výkladní skříni jednoho ze židovských obchodů... Jak se dá slovy popsat šoa uherskobrodských Židů?

Dne 23. ledna roku 1943 odjel z Uherského Brodu transport označený Cn. Bylo v něm deportováno do Terezína 1 000 Židů především z okolí Uherského Brodu. Celkem 920 osob z tohoto transportu zahynulo, 79 koncentrační tábory přežilo, osud jednoho člověka se nepodařilo zjistit. Dne 27. ledna 1943 odjel z Uherského Brodu transport s označením Co. Bylo v něm deportováno 1 000 osob z okolí Uherského Brodu, ale i několik Židů ze samotného města. Celkem 934 osob z něj zahynulo, 65 bylo osvobozeno, jeden osud nebyl zjištěn. V konečném cíli těchto dvou transportů (v různých koncentračních táborech, především v Osvětimi) zahynuli téměř všichni Židé z Luhačovic, Vsetína, Veselí nad Moravou, Uherského Ostrohu, Kyjova, Strážnice a z mnoha jiných míst jihovýchodní Moravy. Dne 31. ledna 1943 odjel z Uherského Brodu třetí transport, označený písmeny Cp; v tomto vlaku bylo namačkáno 837 osob židovského původu především z Uherského Brodu a Uherského Hradiště. Z nich 783 zahynulo, 54 se dočkalo osvobození.[200] Tolik říkají čísla. Za každým jménem jednotlivého člověka – uvedeného např. na stránkách Terezínské pamětní knihy –, který byl deportován, se skrývá jedinečný životní příběh. Život, který nebyl ušetřen hrozného utrpení, pronásledování, strádání – a jen málo z nich mělo šťastný konec. Není zde mým záměrem popisovat pronásledování Židů v Uherském Brodě, které vyvrcholilo uvedenými transporty do koncentračních a vyhlazovacích táborů. To ostatně již bylo popsáno.[201] Chci ale přesto tuto tragédii připomenout. Už proto, že se posléze stala jednou z rozhodujících zkušeností, která ovlivnila rozhodnutí k emigraci většiny

---

[199] Pro tragédii Židů za druhé světové války se dnes používá především slovo „holocaust" (z řec. zápalná oběť), které poprvé v přeneseném smyslu „úplné zničení, zničení ohněm" použil Elie Wiesel. Mnozí Židé však odmítají tento výraz kvůli jeho původnímu náboženskému významu, proto se stále častěji užívá hebrejský termín „šoa", znamenající záhubu, zničení, zmar. Podle *Židé – dějiny a kultura*, s. 55.

[200] *Terezínská pamětní kniha II.*, s. 1128–1170.

[201] Viz Jana Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů v letech 1939–1945*, diplomová práce, Brno: FF MU, 1993.

přeživších z Československa. Vedle toho je však třeba, podle mého přesvědčení, připomínat tyto strašné události také proto, aby nebyl zapomenut osud jejich obětí, abychom nezapomněli, čeho byli lidé docela nedávno schopni, abychom si uvědomovali nebezpečí totality a fašismu.

Židé v Uherském Brodě byli v průběhu okupace ještě před hromadnými transporty perzekuováni stejně jako Židé v celém protektorátu. Tento proces stavění „ghetta beze zdí" je dostatečně znám a popsán.[202] Židé byli nejdříve degradováni na „druhotné" občany, když byly v protektorátu jako součást legislativy přijaty norimberské zákony. Postupně byl jejich život ztrpčován mnoha protižidovskými nařízeními, byli zbavováni možnosti pracovat ve svých dosavadních zaměstnáních, vést obchody, provozovat živnosti. Děti nemohly chodit do školy, studenti studovat. Židovští obyvatelé protektorátu byli postupně ožebračováni, decimováni, potupně označeni, odděleni od ostatního obyvatelstva a toto všechno směřovalo k likvidaci českých Židů.

Ještě před lednem 1943 bylo několik Židů z Uherského Brodu zatčeno a uvězněno. Tehdy platil zákaz vycházení pro židovské obyvatelstvo po osmé hodině večer a na několik brodských Židů bylo učiněno udání, že tento zákaz porušili. Podle výpovědí pamětníků však jen stáli ve dveřích svých domů a mluvili přes ulici se sousedy.[203] Dne 20. července 1940 byli z tohoto důvodu zatčeni Arnošt Schön, Ervín Löwy, Adolf Rosenfeld, pan Reiss z Břeclavi a Ilse Jelínková. Jejich zatčení mělo být varováním pro ostatní obyvatelstvo. Byli posláni do koncentračních táborů. Ilse Jelínková (nar. 15. prosince 1917), jejímiž rodiči byli Josef Jelínek a Pavlína, rozená Bocková, zahynula 8. března 1942 v koncentračním táboře Ravensbrück. Záznam o její smrti se dochoval v uherskobrodské židovské matrice zemřelých, kde jsou ke jménům rodičů i Ilse připojena jména Sára, v případě matky a dcery, a Israel, v případě otce, jak to bylo obvyklé v německé administrativě za vlády nacismu. Ervín Löwy, nar. 29. května 1904 rodičům Adolfovi a Arnoštce, roz. Zweigenthalové, byl popraven v koncentračním táboře Buchenwald. Ervín Löwy byl strýcem Jiřího Diamanta,

[202] Kromě již zmíněné diplomové práce týkající se konkrétně Židů v Uherském Brodě, viz např. Helena Petrův, *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Praha: Institut Terezínské iniciativy a Sefer, 2000; Wlaschek, *Juden in Böhmen*, s. 91–107; *Jews of Czechoslovakia III*, s. 3–103.
[203] Např. Jiří Diamant, „Some comments on the psychology of life in the ghetto Terezín", in *Terezín, council of Jewish communities in the Czech Lands*, Prague, 1965, s. 125.

zmíněného výše v souvislosti s tím, že jeho otec na poslední chvíli neposlal Jiřího a jeho bratra Tomáše do Anglie. Ervín Löwy byl bratrem Olgy Diamantové, matky Jiřího.[204]

Adolf Rosenfeld (nar. 29. února 1916) věznění v několika koncentračních táborech přežil, po osvobození se vrátil do Uherského Brodu a v roce 1945 se oženil v Hodoníně s Lici (Alicí), rozenou Zajíčkovou, již jsme připomínali v souvislosti s jejím bratrem Mošem, kterému se podařilo dětským transportem vycestovat na začátku okupace do Palestiny. Taktéž Arnošt Schön (nar. 3. ledna 1906 rodičům Emilu Schönovi, obchodníkovi, a Regině, rozené Löwyové) se po skončení války vrátil do rodného města; stal se zde předsedou obnovené náboženské obce. O osudu posledního zatčeného, pana Reisse z Břeclavi, není nic bližšího známo.[205]

Zatčení policií se za okupace nevyhnul ani Walter Tauss, který se narodil v Uherském Brodě 12. ledna 1922 rodičům Vítězslavovi Taussovi, obchodníkovi (nar. 19. března 1889), a Else, rozené Schönové (nar. 20.srpna 1892). Rodiče Waltera se vzali 18. června 1918. Walter měl starší sestru Eriku (nar. 19. srpna 1919). Rodina se v roce 1928 přestěhovala do Brna, kde Walter začal chodit do školy. O dva roky později odešli Taussovi do Prahy, ale v roce 1936 se Walter do Brna vrátil, aby se zde vyučil v textilním oboru. Po vyučení pracoval v Praze jako příručí v Lyonském domu hedvábí. Ze zaměstnání byl však propuštěn po okupaci Čech a Moravy, kdy podnik převzal „Treuhänder". Také sestra Erika přišla o práci. Dne 12. ledna 1940 se rodina vrátila do Uherského Brodu.[206] Na své zatčení Walter Tauss vzpomíná:

„V době roku 1942 byla určitá doba k přecházení Hradišťské ulice [jedna z hlavních ulic v centru Uherské Brodu] a já jsem to jednou přeběhl a řekl si, nikdo to nevidí, ale přece to někdo udal. A tak jednou v sobotu ráno došli k nám dva příslušníci bezpečnosti, jeden, pan Mazač, byl spolužák mého otce, a řekl mně: ‚Taussu, oblékni se pořádně, pan starosta Hawranek Waldemar vydal z příkazu Němců zákon, kdy můžete přecházet ulici, a tak pojď na radnici.' A když jsme došli, tak mně sdělili, že mám trest tři dny vězení, a odvedli mne do šatlavy, která ještě dnes existuje. No bez vody, bez záchodu, vlhko, no k nepopsání, i když jsem moc viděl. Třetí den ráno mne nechali umýt a dali mně vědro, abych udělal potřebu. Když mne po třech dnech propustili, řekli mně, že se musím v pátek ráno dostavit k soudu. U soudu mně

[204] SÚA – ŽM narozených, inv. č. 2247; Burián, *A kdybych prošel celý svět*, s. 86; výpověď Ervína Bergera, 22. 5. 1971; rozhovor s panem Jakubem Zajícem, 22. 11. 2002, rozhovor s panem Jiřím Diamantem, 13. 6. 2004.

[205] SÚA – ŽM narozených, inv. č. 2247, archiv Muzea Jana Amose Komenského, Uh. Brod, Zápis o schůzích výboru Židovské náboženské obce (ŽNO) v Uh. Brodě, 1945–1960; rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

[206] Dopis pana Waltera Tausse, 3. 2.2004.

sdělil dr. Kříž, soudce kolaborant, že mne odsuzuje za přechod ulice k trestu deseti dní v žaláři v Uherském Brodě. Předal mě ihned do vězení. Byl jsem přidělen do cely, kde byl jeden vězeň. Přivítání bylo asi takové: on se mě tázal, ‚co jsi udělal, že tě zavřeli?' On se divil, že za přechod ulice jsem dostal deset dní. Pak jsem se tázal já, ‚co ty jsi udělal?' ‚Já jsem šel s děvčicou v Bánově z kostela a on mě napadl a skočil na můj nůž, který jsem měl v ruce, byl mrtev okamžitě, čekám rozsudek.' Moje první setkání s vrahem. To byl ale velice hodný vrah, dával mně někdy v base buchty, které dostal z domova…"[207]

Okolnosti tohoto setkání, které mělo pokračování ještě v roce 1962 (kdy se oba vězni po dvaceti letech v Bánově potkali), byly ve srovnání s pozdějšími útrapami věznění v koncentračních táborech poměrně snesitelnou záležitostí. Na rozdíl od Waltera Tausse se věznění – alespoň dočasně – vyhnula Erika Rothová:

„Jednoho dne [po zatčení matky gestapem] přišel předseda židovské obce pan Steiner. Řekl mně: ‚Musíš se zabalit, jsi předvolaná, berou všechny, kteří mají někoho v zahraničí. Oni ví, že máš tatínka v zahraničí.' Na radnici, tam jsem byla s manželama Holzovýma, už starýma tehdy, kteří měli jednoho syna v Anglii. … Seděla jsem tam víc jak půl dne až do odpoledne, do čtyř hodin. Pan Steiner s nimi pořád vyjednával, že jsem dítě, ať mě pustí, tak mě pustili, ale staří Holzovi šli do Svatobořic."[208]

V této době, kdy po odchodu otce do zahraničí a smrti matky Erika osaměla, se o ni postaral strýc, který jí nabídl, aby u něj bydlela. Neměl ale prostředky, aby ji živil, proto začala Erika, tehdy patnáctiletá, pracovat u paní Voglové,[209] která vařila pro chudobinec. Vedle toho dodávala paní Voglová stravu pro uprchlíky. Na Elsu Voglovou vzpomínala Erika s vděčností, protože se k ní zachovala velmi hezky. Když dostali brodští Židé povolání do transportu, sbalila paní Voglová Erice vše potřebné.

Naplněny podobnými událostmi plynuly dny uherskobrodských Židů ve válečných letech až do deportací. Jednou z nejvýraznějších a nejtěžších změn v jejich životě před transporty – kromě všech omezení a zákazů – byla v roce 1941 koncentrace Židů z vesnic a měst v okolí do Uherské Brodu. Ještě předtím však byla nucena většina brodských Židů, kteří bydleli mimo bývalé ghetto, přestěhovat se do židovské čtvrti. Do uherskobrodského ghetta pak přibyli Židé z okolních obcí, v květnu 1942 sem přišli

---

[207] Dopis pana Waltera Tausse, 3. 2.2004.
[208] Rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.
[209] Elsa Voglová byla matkou Miy a Goldy, kterým se podařilo vycestovat do Palestiny, jak je uvedeno výše.

Židé z Luhačovic a v červenci Židé z Uherského Hradiště. Tak bylo ve stísněných podmínkách židovské čtvrti, kde původně žilo téměř 500 osob, namačkáno přibližně 900 lidí.[210] Na začátku roku 1943 byli v Uherském Brodě shromážděni Židé z politických okresů Uherský Brod, Uherské Hradiště, Kyjov, Hodonín, Vsetín, Zlín a Veselí nad Moravou. V ghettu se tak tísnilo přes 1 200 osob.[211]

„Nad židy stahoval se nenápadně děsný mrak. Den ze dne přinášely německé noviny štvavější a štvavější články."[212] Dne 27. ledna 1943 byli Židé soustředěni do budovy gymnázia, „střežené třiceti četníky". Zde byli registrováni a přiděleni do transportů.

„Odpoledne toho dne byli odváděni v průvodu německých četníků v plné zbroji na nádraží a nacpáni do nákladních vozů jako dobytek. Byl mráz, ale ani slámu jim nedali. Každý mohl si vzíti zavazadlo do 50 kg, všechno ostatní, jako domácí nářadí a podobně, musili zanechat na místě. Slyšel jsem jednu mladou paní, když odcházela ze svého domu, jak řekla okolostojícím zvědavcům: ‚Tak to musím nalézt, až se vrátím.' Netušila, jaký konec ji čeká."[213]

Tak vzpomíná na odjezd svých židovských spoluobčanů kronikář doby okupace Vilibald Růžička. Jeho vzpomínky můžeme doplnit podle svědectví těch, kteří tehdy byli deportováni. V Uherském Brodě v ty lednové dny bylo opravdu velmi chladno, navíc v předchozích dnech napadlo asi půl metru sněhu. Určenou váhu zavazadel padesát kilogramů údajně nikdo nekontroloval, a tak si mohli nedobrovolní cestující sbalit věcí o něco více. V jedné věci však musíme Růžičku poněkud poopravit. Brodští Židé byli odvezeni – a v tom se shoduje vyprávění několika pamětníků – osobními vlaky, ne nákladními. Byly sice ve špatném stavu, s rozbitými okny, takže v nich byla zima, ale zažitá představa, že Židé byli do Terezína a dalších táborů transportováni nákladními vagóny „jako dobytek", nemusela vždy platit. Většina uherskobrodských Židů byla odvezeni třetím transportem, 31. ledna 1943. Na jejich otázky, kam vlaky směřují, jim odpovídali, že jedou do pracovních táborů.[214]

---

[210] Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů*, s. 65.
[211] Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů*, s. 68.
[212] Růžička, *Z doby okupace*, s. 100.
[213] Růžička, *Z doby okupace*, s. 101. I otec Jiřího Diamanta řekl po odchodu z bytu sousedům, že se jistě do tří měsíců vrátí. „Byl zřejmě nevyléčitelný optimista, anebo to alespoň předstíral, aby utišil pocit viny nad tragickým rozhodnutím neposlat děti do Anglie." Viz Diamant, „Terezín: zlý sen", s. 12.
[214] *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1158–1170; rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*, rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.

Po odjezdu většiny židovských obyvatel z města, byli nemocní Židé, soustředění v hotelu Smetana a opatrovaní ženami ze smíšených manželství, odvezeni do Ostravy. Cestu v mrazu mnozí nepřežili, další zemřeli v Ostravě.[215] Situaci ve městě po vylidnění židovské čtvrti popisuje opět Vilibald Růžička:

„Židovské město osiřelo. Jeho ulice ztichly. Jen německá komise otvírala uzamčené domky, prohlížela jejich inventář, a co se jí zlíbilo, to potichu pro sebe konfiskovala. Židovský nábytek a svršky byly tříděny. Nejkrásnější moderní nábytek zabrali pro sebe Němci. ... Vše ostatní méněcenné bylo prodáno ve veřejné dražbě. Velmi nelibě se mne dotklo, když jsem viděl, jak se na něj vrhli lidé z venkova a městská spodina. Kancelář rabína byla skoro vydrancována."[216]

Ani po tragických událostech, které na vlastní oči viděl, neubránil se kronikář v podstatě negativnímu hodnocení Židů:

„Je ovšem pravda, že židé nikdy s námi necítili, že mnoho z nich námi pohrdalo a drze se k nám chovalo. Za inteligenty považovali jen Němce. Za několik století napáchali v našem městě mnoho zla. Mluvili německým žargonem, odebírali německou literaturu, obchodní knihy vedli německy. Přec však, jako lidé, nezasluhovali takového osudu."[217]

Jedna věc si ale přece jen zasloužila jeho chválu:

„Ke cti židů nutno říci, že byli milovníky knih. V každém domě byla knihovna, třeba sebemenší. Neobyčejné úctě těšily se staré náboženské knihy po otcích zděděné, které opatrovali jako oko v hlavě. Všechny jejich knihy byly zabaveny a svezeny do zasedací síně městské radnice. Byl jsem přímo ohromen, když jsem tam potají vstoupil. Velká ta místnost byla do polovice skoro až po strop naplněna knihami většinou vkusně vázanými. ... Byly to tisky z Německa, z Vídně, z Holandska, z Francie, ze Španělska, z Jeruzaléma, kterási z Čech a jiné bůhví odkud. Všechny byly n ě m e c k é . Českou knihu nalezl jsem pouze jedinou. Nové svědectví o mentalitě zdejších židů. Za několik dní byly knihy naloženy na nákladní auta a odvezeny do Německa, neznámo kam. Snad do Norimberka a do papíren."[218]

---

[215] Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů*, s. 69–70.
[216] Růžička, *Z doby okupace*, s. 102.
[217] Růžička, *Z doby okupace*, s. 102.
[218] Růžička, *Z doby okupace*, s. 102–103. O tom, že v židovských domech byla nalezena pouze jediná kniha v češtině, můžeme pochybovat. Mnohé židovské rodiny mluvili česky, děti chodily do českých škol, proto je nepravděpodobné, že by doma neměli české knihy.

Kam tyto vzácné knihy zmizely, nelze dnes s jistotou říci. V muzeu J. A. Komenského se sice zachoval přírůstkový seznam asi dvě stě sedmdesáti knih s židovskou tématikou, ale mnoho informací, o jaké knihy se jedná, nemáme. Snad je to soupis knih, které byly z brodského muzea po válce předány Židovskému muzeu v Praze.[219] Pokud se o těchto knihách podaří zjistit více informací, budou zajímavým svědectvím o jejich původních majitelích. Většina jich totiž zahynula brzy poté, co transport Cp opustil Uherský Brod.

Po příjezdu do Terezína byli brodští Židé rozděleni. V ghettu zůstali například lidé, zvláště děti, jejichž rodiče byli zatčeni gestapem, mezi nimi Erika Rothová, dále osoby starší šedesáti let. O tom svědčí zápisy v *Terezínské pamětní knize*. Židé z Uherského Brodu, kteří zahynuli v Terezíně, se narodili nejčastěji v padesátých a šedesátých letech 19. století, menší část se narodila v dalších dvaceti letech, výjimečně se objevují děti. Z toho plyne, že nejvíce obětí věznění v ghettu Terezín tvořili staří lidé. Z celkového počtu 837 transportovaných z Uherského Brodu 31. ledna 1943 zahynulo v Terezíně 94 osob. Většina uherskobrodských Židů však byla deportována do vyhlazovacích táborů „na východě", drtivá většina do Osvětimi.

Podle vzpomínek pana Willyho Bocka zůstal jejich transport v Terezíně dva nebo tři dny. Všechny je zahnali do nějaké podzemní místnosti.[220]

„Transport byl určený na další cestu do Osvětimi. My jsme ovšem nevěděli, kam jdeme, říkali jenom, že jdeme na východ, do pracovních táborů. ... Tam [v Terezíně] jsme dostali číslo, transport Cu, to byla formalita... jen tak, aby se myslelo, že opravdu s námi počítají a že jsme přiděleni do nějakého tohoto, ačkoli jsme byli určení do zničujícího lágru, z kterého bylo těžko utéct."[221]

Z Terezína vyjel transport Cu 1. února 1943. Pro většinu vězňů to byla cesta poslední. Opět jeli osobními vlaky, ve kterých byla dokonce kupé, „a tak jsme se tam – rodiny všichni spolu, nás bylo pět, myslím, že někdo se k nám přidal... zavazadla po zemi... tak nás transportovali až do Birkenau."[222]

---

[219] Archiv Muzea J. A. Komenského, Uh. Brod, Přírůstkový seznam „Židovská literatura".
[220] Na noci v Terezíně vzpomíná i Max Mannheimer: „Kasárna. ... Padají jména těch, kteří musí pokračovat dál na východ. Stěhování do jiných kasáren. ... Sláma. Zvlhlé klenby. Přecpané lidmi. Ne - ‚podlidmi'." Mannheimer, *Vzpomínky*, s. 29.
[221] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.
[222] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.

Cestou potkali brodští Židé několik souvěrců v civilních šatech, kteří s lopatami pracovali na trati. Poznali je podle našitých žlutých hvězd. Hodili jim z okna chleba. „Vrhají se po něm. Strkají se. Pracovní nasazení? Budeme taky takhle vypadat? Strkat se? Hádat?" Takové myšlenky se honily hlavou Maxi Mannheimerovi.[223]

Transport Cu přijel do Birkenau pravděpodobně v noci z 1. na 2. února 1943.[224] Na místě čekalo unavené cestující nepříjemné překvapení: pověstná rampa smrti. Všichni byli vyhnáni ven z vlaku: „Alle aussteigen, alles liegenlassen." Willy Bock vypráví: „Otec vyšel z vagónu, ještě si stoupnul, pomodlil se tam ještě předvečerní modlitbu – minche, jak se to tehdy modlilo, jako dnes si vzpomínám..."[225] Poté došlo k selekci: ženy napravo, muži nalevo. Zde Willy Bock i Max Mannheimer ztratili většinu členů svých rodin. Esesáci se ptali na povolání lidí. Muži se snažili uvést nějaké praktické zaměstnání, truhlář, stolař, zámečník, dělník. „Vyvolávali tam taky, kdo nemůže jako jít, že jsou tam vozy a že se je zaveze do lágru. Samozřejmě že tyto vozy šly přímo ke krematoriu. K těm... dávali ty gasové komory, kde se ti lidi plynem otrávili a usmrtili."[226] Z transportu tisíce osob (počet 837 Židů z Uherského Brodu a okolí byl před odjezdem z Terezína doplněn dalšími vězni) bylo „na stranu života" vybráno pouze 151 mužů a 33 žen.[227] Neočekávanou a nepředstavitelnou hrůzu v Birkenau shrnuje pan Willy Bock slovy:

„K tomu bych chtěl ještě podotknout, jak to bylo neuvěřitelné. Ti lidi, kteří už tam byli jako heftlinci, vykládali: vidíš, tam, jdou komínem, taky tam půjdeš... Ještě půl roku, co jsem tam byl, cítil jsem ten smrad těch spálených mrtvol, jsem nevěřil, že by mohli celou rodinu tak zničit. ... To bylo skoro neuvěřitelné a nemyslitelné, co se tam dělo. To bylo skoro neuvěřitelné."[228]

Popisovat vlastní věznění a útrapy uherskobrodských Židů v koncentračních nebo vyhlazovacích táborech je těžké. Jak můžeme popsat to, co je nepopsatelné? To, co je nesdělitelné v plnosti prožité hrůzy a bolesti těm lidem, tedy nám, kteří jsme hrůzy lágrů nezažili? Ponechám zde proto prostor především pro několik vzpomínek

[223] Max Mannheimer, „Vzpomínky, Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau", *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 48, 1992, s. 55.
[224] V tomto bodě se výpovědi přeživších liší: pan Mannheimer mluví o půlnoci z 1. na 2. února, pan Bock o večeru 2. února. Předpokládám, že když transport vyjel z Terezína 1. února, mohl se dostat do Osvětimi ještě během následující noci.
[225] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[226] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[227] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation;* dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.

přeživších. Jejich osobní svědectví je v této věci nenahraditelné. Nejprve se vrátím k ghettu Terezín. Zde, jak bylo řečeno, zůstala Erika Rothová.

Po příjezdu Broďanů do Terezína ji vyhledal bratranec jejího otce, Richard Brauchbar (nar. 1. ledna 1902), původem z Kroměříže, před vězněním žijící v Praze, který přijel do Terezína prvním AK transportem, takže už měl o fungování ghetta velmi dobré informace. Řekl Erice, že nesmí nikde uvádět, že její matka byla zastřelena v Ravensbrücku a že má do formuláře uvést, že je nezvěstná. Richard Brauchbar měl zprávy, že Erika by byla pravděpodobně poslána „za matkou", tudíž na smrt. Takto se vyhnula transportu Cu a téměř jisté smrti v plynových komorách Osvětimi. Při zářijových transportech Erika opět unikla deportaci na východ díky chytré radě Richarda Brauchbara. Řekl jí, že má do formulářů napsat, že je Slovenka, protože její otec byl Slovák. Slovenský pas jí byl vzat, avšak dostala papír, že je „staatenlos" – a opět v Terezíně zůstala. Pan Brauchbar pak pomohl Erice ještě mnohokrát. Byl na tom, co se týká jídla, a tudíž i zdraví, o něco lépe, protože měl v Praze manželku, která mu přes četníky posílala balíčky. Sám ale věznění nepřežil – v květnu 1944 byl poslán transportem Dz do Osvětimi, kde zahynul.[229]

V ghettu byla Erice oporou také kamarádka Ilse Nassauová a její matka, zvláště když celá zbylá rodina, tedy teta se strýcem, byla deportována na východ. Nassauovi pocházeli z Břeclavi, ale po okupaci pohraničí přišli do Uherského Brodu, kde bydleli příbuzní (viz výše). Odtud byli transportováni do Terezína. Ilse i její matka však byly v roce 1944 povolány do říjnového transportu do Osvětimi.[230] Protože Erika neměla tušení, k čemu „na východě" ve skutečnosti dochází a nechtěla v Terezíně zůstat sama, rozhodla se jít za německým velitelem, aby ji do transportu zařadil také. Když přišla na řadu a řekla mu své přání, on vstal, vzal ji kolem ramen a řekl: „Dítě, ty zůstaneš tady. Nevíš, co se tam děje." S velkým štěstím tak opět byla deportace ušetřena. V ghettu pracovala Erika Rothová po celou dobu v zemědělství. Spolu s dalšími mladými lidmi pěstovali zeleninu, která se vyvážela do Německa. Přes několik vážných onemocnění Erika Rothová věznění v Terezíně přečkala a po válce se shledala s otcem Vítězslavem Rothem, pilotem v anglickém letectvu.[231]

---

[228] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[229] *Terezínská pamětní kniha I,* s. 152; rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[230] *Terezínská pamětní kniha II,* s. 1169; dopis paní Ilse Bergerové (dříve Nassauové), 1. 2. 2004.
[231] Rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*

Své vzpomínky na pobyt v Terezíně sepsala i paní Tamara Herrmann (nar. 14. května 1927 v Brně jako Zuzana Taussová). Její matka pocházela z Uherského Brodu, kam Tamara jezdila na prázdniny. Bratrancem Tamary je výše zmiňovaný Walter Tauss. Tamara spolu s rodiči a starší sestrou byla do Terezína transportována 29. března 1942. Sestra Alžběta (nar. 13. října 1921) ani matka Markéta (nar. 12.září 1891) a otec Vilém (nar. 25.prosince 1891) se z koncentračních táborů nevrátili. Když byli rodiče v Terezíně povoláni „na východ", sestra jela dobrovolně s nimi, ale Tamaru nepustili, protože pracovala v zemědělství a „musela se sklízet řepa".[232]

V Terezíně byla ubytována v domově pro mládež, tzv. Heimu, v Drážďanských kasárnách. V září 1942 se jejich skupina přestěhovala do nového Kinderheimu L 410. Na práci v kolektivu mládeže paní Tamara vzpomíná:

„Začly jsme skoro všechny pracovat v zemědělství, což pro nás, které jsme vyrostly v sionistickém hnutí mládeže, znamenalo praktickou přípravu pro vybudování židovského státu, o kterém jsme snili všichni."[233]

Vedle práce byli mladí lidé zapojení do mnoha činností. K nim je vedli jejich vedoucí, aby mládež, téměř ještě děti, pozapomněla na obtíže spojené s pobytem v ghettu.

„Nacvičovali jsme různá melodrama (Jeremias od Stefana Zweiga, Čapka a co se dalo), sbory a recitace, které jsme předváděly v ubikacích starších, často k slzám dojatých. ... Ovzduší bylo kamarádské, vůle po vzdělání velká."[234]

Atmosféru v domově mládeže paní Herrmann dále popisuje slovy:

„Naše skoro patologická naivnost a víra v přežití jen posilovala postavení sionistické mládeže. Hladem jsem trpěla často, také strachem, nemocí a zimou, jen osamělostí na L 410 nikdy. Hnutí a Heim byly jako ochranná skořápka. Vzhledem k našemu věku 15–16, směl někdo zůstat doma, starat se o úklid a přinést v poledne jídlo z dětské kuchyně. Jaká to úleva nestát hodiny ve frontě a slyšet lamentování starců. Vrátily jsme se do Heimu po těžké práci na poli, unavené, promrzlé a hnojem páchnoucí a hle, už jsme se vrhly na jídlo."[235]

---

[232] *Terezínská pamětní kniha I*, s. 427 a 433; dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004; vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann. Za zaslání kopie vzpomínek paní Tamaře Herrmann srdečně děkuji.
[233] Vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.
[234] Vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.

Když byla opatrovnice děvčat, Irenka, poslána na východ, rozšířil se mezi nimi smutek. O deportaci řady lidí na neznámý východ však paní Herrmann říká to, co vypovídá většina přeživších:

„Málo jsme tušili všichni, kam cesta vede. Vlastně ta nevědomost a přísně tajemná strategie nacistů nám umožnila si vytvořit v Terezíně a hlavně na L 410 pseudo Kosmos.“[236]

Tato slova velice dobře vystihují zvláštní, umělý svět, který v Terezíně vznikl koncentrací desetitisíců Židů z mnoha míst a zemí. Ke konci války „se krutá fakta [o deportacích na východ] již nemohla tajit. I nadále normální mozek člověka, který vyrostl v demokratické republice nedopustil představu hromadného vraždění a eliminace.“[237] Paní Tamara si velmi váží činnosti vedoucích mládeže v Heimu, kteří se dětem snažila ulehčovat život v ghettu jak jen to bylo možné:

„Jen díky humánnímu vedení L 410 a láskyplné péči všech zodpovědných ..., a to za nelidských podmínek, se nám podařilo si uchovat důstojnost lidského tvora.“[238]

Po návratu z lágru absolvovala Tamara Herrmann sesterskou školu pro ošetřovatelky kojenců a dětí v Praze, její povolání bylo „výborné pro zbudování Izraele“.[239]

Dalším člověkem, jehož vzpomínky na koncentrační tábor Terezín se zachovaly, je pan Jiří Diamant. Diamantovi přijeli do Terezína transportem Ad 23. března 1942 z Brna. Jiří a jeho mladší bratr Tomáš nejprve zůstali s matkou ubytováni v Hamburských kasárnách. Otec pracoval jako „Krankenträger“. Později se Jiří přestěhoval do „Heimu“ L417, domova pro chlapce. Zde navštěvoval ilegální vyučování v podkroví:[240]

„Často vzpomínám na život v kolektivech v dětském domově L417. Prožil jsem tam řadu měsíců pod vedením Franty Mayera. Později jsem byl na devítce ve skupině hochů vedených Ernou Erbanem. Byla to vzrušující doba: život v kolektivu, tajné vyučování na půdě,

---

[235] Vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.
[236] Vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.
[237] Vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.
[238] Vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.
[239] Dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004; vzpomínky sepsané paní Tamarou Herrmann.
[240] *Terezínská pamětní kniha I.*, s. 409 a 417; *After those fifty years, memoirs of the Birkenau Boys*, ed. John Freund, Desktop Publishing, 1992, s. 66; Diamant, „Some comments“, s. 125.

kde nás učili vynikající pedagogové dr. Zwicker, profesor Eisinger a pan Kohn, toulky po ghettu, návštěvy u maminky a u tatínka, setkání s novými transporty, jež většinou za několik dní odjížděly někam na východ."[241]

Jak je zřejmé z této citace, byl pro mladé chlapce Terezín nejen místem zla, ale také obdobím dospívání, které intenzivně prožívali i v těžkých podmínkách ghetta. Podobně na tábory vzpomínají i další lidé, kteří v nich prožili část svého mládí. Přese všechny nelehké okolnosti zažili v lágrech i hezké chvíle sounáležitosti s přáteli, radosti z drobných dárků, úlevy z vyhnutí se transportu... Část vzpomínek Jiřího Diamanta na ghetto je pozitivních, smířlivých:

„Terezín přetrval v mých vzpomínkách nejen jako zlý sen, nýbrž také jako idealizovaná epocha rozvíjejícího se mládí v podmínkách, jež nutily k předčasnému vyzrání. Zlý sen přechází do blahých vzpomínek prvních záchvěvů lásky, prvních přátelství, prvních dobrodružství a hlubších zamyšlení nad životem. První básně, deníky a zápisky jsou dosud živým dokladem těchto vzdálených let."[242]

Tato ještě poměrně snesitelná doba, alespoň pro děti, které v určitém slova smyslu lépe snášely útrapy života v ghettu, pro Jiřího skončila, když byl i s rodiči a bratrem 15. prosince 1943 transportován do Osvětimi. „Skončilo životní intermezzo, přechod mezi idylickým mládím v Brně a peklem, jež nás čekalo v Osvětimi."[243] Jak už bylo uvedeno výše, všichni nejbližší příbuzní Jiřího Diamanta v Osvětimi zahynuli. Přitom důvodem jejich deportace na východ bylo pouze zjištění, že paní Diamantová je zapojena do „organizování" [= kradení] jídla z kuchyně pro maličké děti.[244] Takové „provinění" stačilo k vyhlazení téměř celé rodiny.

V Osvětimi zůstala rodina Jiřího nějakou dobu v tzv. rodinném táboře BIIb v Birkenau. Avšak v červnu 1944 byli určeni – alespoň rodiče a mladší syn Tomáš – k smrti v plynové komoře. Matka se rozhodla zůstat s desetiletým Tomášem, otec se na základě proseb Jiřího pokusil dostat z tábora tím, že se přihlásil do transportu opouštějícího Osvětim, ale byl odmítnut. Jiří Diamant zaznamenal, že on sám se rozhodl oddělit od rodiny. Rodiče s tím nejprve nesouhlasili, ale při posledním rozhovoru mu matka řekla: „Musíš jít, věřím, že přežiješ." Otec mu ještě stačil říct, aby se po válce

[241] Diamant, „Terezín: zlý sen", s. 12.
[242] Diamant, „Terezín: zlý sen", s. 12.
[243] Diamant, „Terezín: zlý sen", s. 12.

vrátil do Uherského Brodu k jeho sestře.[245] Takto tragicky končily osudy mnoha českých židovských rodin. Zbytečně, nepochopitelně.

Willy Bock zůstal na počátku svého věznění v Osvětimi šest týdnů v karanténě v Birkenau. Po této době proběhla další selekce a ti vězni, kteří byli alespoň v relativně dobré kondici, byli přesunuti do hlavního tábora Osvětim. Zde zůstal Willy šest měsíců. Jeho vzpomínky zahrnují především otřesné a kruté zážitky. Vzpomíná například, jak nesmyslnou „práci" byli vězni nuceni dělat, jak si bachaři vybíjeli na vězních svou nenávist:

„My jsme tam dělali různé divné sporty bych řekl – bylo tam bahno, hrozně, nedalo se tam stát. ... Apely, mrtví se položili vedle, aby se dali počítat, než je odvezli. Tak nám dali úkol. Metr od toho byly veliké haldy písku, tak ten písek jsme nosili v cípu kabátu, poklusem zas nazpátek, tak to chtěli to bláto nějak... Moc to nepomohlo, protože ta voda se hned zas přesála a zas to bylo bahnité a velmi nepříjemné."[246]

Nesmyslná krutost a vraždění vězňů v podstatě jen ze zlé libovůle věznitelů byly zkušenostmi, kterým se Willy Bock také nevyhnul:

„Honili nás, šikanovali, z baráku ven, mlátili lidi, skoro bezdůvodně. Byl s námi nějaký chlap, myslím z Kyjova, malý, ale zápasník z povolání, žádný by si s ním nezačal, taky začal nějaký ten kápo, ten blokový, něco po něm chtěl a on mu asi něco odpověděl, já nechcu nebo něco takového. Potom na něho přišel, chtěl mu vlepit facku, on se zvedl a vrátil mu ji. Potom tam přišlo asi šest takových s klackama a toho chlapa tam – no proti tomu se bránit nedalo, nic neměl – oni ho v žumpě utopili, to jsem na vlastní oči viděl, jak ho tam ubili, a když vystrčil z těch hoven s prominutím tu hlavu, zas mu ji strčili dolů, prostě v žumpě ho utopili. Chlap jak hora, ten si jaksi myslel, že svojí silou dokáže dokázat, že žije a že chce být člověk. To byl jeden z příkladů té nelidskosti, která tam byla. Pro nic za nic, prostě, něco po něm chtěl... To byl jeden ze škaredých momentů, který jsem tam viděl, ještě v Birkenau."[247]

Židé v táborech přišli o veškerou lidskou důstojnost, bylo s nimi jednáno jako s posledními z posledních, s lidmi bez ceny. Vězni nikdy neměli dost jídla ani pití, navíc hygienické podmínky byly katastrofální; přesto museli tvrdě pracovat. „My jsme

---

[244] Diamant, *After those fifty years*, s. 66.
[245] Diamant, *After those fifty years*, s. 66.
[246] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.
[247] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.

nedostali *nikdy dost jídla*, to bylo určené k pomalému zahynutí tam. Člověk zchudl, až se stal musulmanem, obrázky jsou známé, ...a když nemohl stát na vlastních nohou, naložili ho na káru a odvezli ho do plynové komory."[248] Pocity nesnesitelného hladu zaznamenal i Max Mannheimer:

„Hlad je čím dál horší. Jím brambory i se slupkou. Obzvlášť si všímám lidí, kteří mají ještě sílu brambory loupat. Žebrám pak u nich o slupky. Jím je. Ne, to není ten správný výraz. Hltám je. Chtivě. Jako kdybych měl strach. Třeba ze závisti ostatních požíračů slupek. Je nás víc. Dřív jsem nikdy nepil vodu z hrnku, jen ze sklenice. Hlouběji už klesnout nemůžu. Stydím se. A ostře sleduji, kdo si loupe brambory."[249]

Po šestiměsíční internaci v Osvětimi byl Willy Bock přesunut do vedlejšího osvětimského tábora, do Monowitz, kde pracoval v „Kraftwerku" v Buně. Němci zde chtěli z uhlí vyrábět benzín, protože ho měli nedostatek. Zde pan Bock zůstal až do evakuace Osvětimi v lednu 1945. Z pobytu v Buně se mu vryla do paměti i jedna dobrá zkušenost, kterou vězni, pracující většinou venku, udělali s Čechy pracujícími nedaleko Židů.

„Velmi nám pomáhali – oni se s námi nesměli stýkat. Já jsem tam potkal jednoho, s kterým jsem pracoval na Stupavě, měli tam pracovní boudy, za tu boudu postavili kýbl s polévkou, dovezli si z domu jídlo, to lágrové moc nejedli, z toho jsem měl velmi dobrý prospěch, to jsem aj rozděloval, kýbl polévky se nedal sníst. ... Ale k těm barákům se nedalo ani přiblížit, kdyby tě nějaký SS uviděl... V Buně postavili na Appelplatz tři šibenice a lidi pověsili z malicherných důvodů. Vždycky to bylo při apelu. Tam četli rozsudek, proč byli k té smrti odsouzeni. Viděl jsem tam jednoho čtrnácti nebo patnáctiletého kluka, který při náletech amerických letadel... My jsme museli do takzvaných bunkrů. ... Ten kluk nešel do toho bunkru, ale zašel – ti majstři tam měli vlastní dřevěné boudy, tam našel dva krajíčky chleba. Tak měli potom důvod, že vzal Němcovi dva krajíčky chleba. Já nikdy nezapomenu, jak to dítě křičelo: já chci žít, já chci žít!"[250]

Takový soucit a pomoc i za cenu rizika, jaké projevili tito Češi, musel být pro vězně velkým povzbuzením. Možná, že jídlo od českých mužů zachránilo některým Židům život. Nezištnou pomoc zažil v Osvětimi i Max Mannheimer. Jeho bratr Arnošt

[248] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[249] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 62.
[250] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*

onemocněl průjmem, který se kvůli kritickému nedostatku hygienických zařízení a omezeného přístupu na ně mohl stát příčinou smrti. Vězni nemohli docházet na latríny, kdy potřebovali, velmi zeslábli, navíc neměli dostatek vody na omytí, proto dozorci toto onemocnění téměř vždy odhalili. Přátelé se Arnoštovi Mannheimerovi snažili pomoci, schovat jej mezi sebou na apelu, kdy se kontrolovala fyzická kondice vězňů.

„6. březen 1943. Vstávat! Nástup na apel! Pepa Brammer si sundává svou prošívanou bundu. Takovou mít je terno. Dává ji Arnoštovi. Bere si jeho tenké sáčko. Společně s Edgarem [bratr Maxe a Arnošta] Pepu objímáme. Známe ho už z domova. Slzy nedokážeme zadržet. Ale to je přece samozřejmost, brání se Pepa. Ne, samozřejmost to není. Něco podobného by udělal málokdo. Pepa k takovým patří. Eda by to udělal také. Já – já vlastně nevím.“[251]

Šlechetné gesto Pepy Brammera (mimochodem pozdějšího manžela Eriky Rothové) bohužel Arnoštu Mannheimerovi život nezachránilo. Zemřel o několik měsíců později.[252] Tolik několik vzpomínek na pobyt ve vyhlazovacím táboře Osvětim od přeživších. Jejich zkušenosti dokazují, že věznění v lágrech bylo především nemilosrdným bojem o přežití, o němž ledaskdy rozhodovalo štěstí, náhoda. Jen občas přinesl vězňům více naděje nějaký pozitivní zážitek. Když se k Osvětimi blížila fronta, rozhodli se Němci tábor evakuovat. Willy Bock a s ním mnozí další vězni museli 18. ledna 1945 vyrazit na pěší cestu do několik desítek kilometrů vzdáleného Gleiwitzu (polských Gliwic). Zde je naložili na otevřené vagóny a přes Ostravu, Přerov a Plzeň deportovali do koncentračního tábora Buchenwald.[253] Po cestě je potkala překvapující událost:

„My jsme jeli v těch otevřených vagónech, jak jsme jeli přes Plzeň, tak jsme jeli přes viadukt, tam stál sedlák s vozem plným pytlů, ten začal na ty vagóny – ten vlak jel pomalu, sypal na nás jablka – to byla v Čechách jistě drahá věc, jablka. Já jsem dvě chytil, polovina spadla na zem, ze třech metrů výšky. To bylo nádherné gesto, které jsem tehdy viděl v Čechách. Kdo byl transportovaný do Buchenwaldu, ten si to jistě pamatuje. Velmi pěkné gesto.“[254]

Odvaha tohoto sedláka byla jistě obdivuhodná – stráže SS pravděpodobně neočekávaný přísun potravy pro své vězně nevítaly. Buchenwald, kam transport Willyho Bocka přijel, byl však brzy přeplněný, proto byli Židé opět posláni jinam. Asi

[251] Mannheimer, „Vzpomínky“, s. 61.
[252] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM zemřelých, inv. č. 2251.
[253] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*

tisíc jich vyrazilo na pochod, který bývá právem nazýván pochodem smrti. Většina vězňů byla vyčerpaná, podvyživená, stráže je nemilosrdně bily a každého, kdo zůstal pozadu nebo se pokusil o útěk, zastřelily. Vězni byli nuceni jít asi deset dní, prošli Gothu, Jenu, Geru a další místa. Jednou zůstali na noc na louce uprostřed lesa. Ráno 29. dubna 1945 je nikdo nebudil, všichni „posti" zmizeli. Byli volní. Už jako svobodní lidé šli do blízkého Eisenbergu, vzdáleného asi pět kilometrů. Tam byla velká vojenská kasárna. Willy Bock vzpomíná, že lidé se vrhli na skladiště potravin, kde našli konzervy s masem. Hodně z těch, kteří neodolali a mastné jídlo snědli, ještě tehdy, těsně po přečkání všech dosavadních útrap, zemřelo. Těla lidí, kteří dlouhou dobu nedostali téměř žádné jídlo a pití, nevydržela příjem takové náhlé dávky tuku. Jaká to byla ironie přežít kruté věznění včetně věčného hladu v lágrech a pak zemřít kvůli požití jídla. Zoufalý hlad vězňů a neschopnost či nemožnost odolat náhlé zásobě jídla dnes však těžko pochopíme. Bohužel nejen mnoho lidí z těchto transportů zemřelo na úplném konci války – známá je i epidemie skvrnitého tyfu zavlečená do Terezína při příchodu vězňů z transportů smrti. Do Terezína směřovaly zástupy lidí evakuovaných z různých koncentračních táborů. Desítky tisíc jich však do ghetta nikdy nedorazily, zahynuly kvůli krutým podmínkám cestou. Terezín nicméně 5. května 1945 převzal pod svou ochranu Mezinárodní výbor Červeného kříže.[255] Krutovláda nacistické zlovůle skončila.

Celková bilance nacistického „konečného řešení židovské otázky" se rovná šesti miliónům obětí. Z obyvatel žijících v hranicích předválečného Československa bylo vyhlazeno 272 000 mužů, žen a dětí, z toho 80 000 z Čech a Moravy. Ze tří transportů s celkovým počtem 2 837 obětí, které v lednu 1943 odjely z Uherského Brodu, bylo zavražděno 2 640 lidí. Další však zahynuli ještě před hromadnými deportaci a část osudů uherskobrodských Židů, kteří zmizeli v holocaustu, se s největší pravděpodobností již nikdy nepodaří objasnit. Uherský Brod hrál v nacistickém plánu vyhlazení českých Židů poměrně důležitou úlohu, protože kromě tohoto nevelkého města byli Židé z prostoru Moravy transportováni jen z Brna, Olomouce a Moravské Ostravy.[256]

---

[254] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[255] *Židé – dějiny a kultura*, s. 77; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004; rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[256] Miroslav Kárný, *„Konečné řešení", genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Praha: Academia, 1991; *Židé – dějiny a kultura*, s. 82; *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1128–1170. Viz také SÚA – fond ŽM zemřelých, inv. č. 2251.

Je třeba si neustále uvědomovat, že nacistické „konečné řešení" není tragédií stojící v dějinách osamoceně. Šoa navázala na dlouhou, krvavou historii antisemitismu, který je „fenoménem procházejícím napříč věky i hranicemi", „nejsetrvalejší a nejpropracovanější záští, jakou lidstvo poznalo", jak jej výstižně označil Leo Pavlát.[257] Neuvěřitelně propracovaný nacistický systém ožebračování Židů, stavění tzv. ghetta beze zdí, struktura koncentračních táborů a pak mechanického vyvražďování židovských mužů, žen a dětí však samozřejmě nemá v dějinách obdoby. Lidé byli odsouzeni na smrt dříve než se narodili, než byli vůbec počati.[258] Vyhlazení Židů by nikdy nemohlo proběhnout bez pomoci nacistických přisluhovačů. „Tisíce lidí sloužily vyvražďování nevinných – bez emocí, anonymně, pečlivě."[259] Za holocaust evropských Židů nese část zodpovědnosti celý „civilizovaný" svět, zvláště Evropa, kde nacisté svůj ďábelský plán proměnili ve skutečnost.

Tisícům lidí během šoa zmizely celé rodiny, nejbližší příbuzní a přátelé. Snad se můžeme pokusit alespoň minimálně generalizovat a konstatovat, že přežili především mladí lidé, ti, kteří měli výbornou fyzickou kondici, železnou vůli a odvahu. Ve vyprávění Willyho Bocka se neustále opakují věty jako „každý chránil svou kůži", „každý se snažil nějak tam zůstat", vyjadřující nekonečný zápas se zlem kolem, ale i člověka sama se sebou, aby vytrval, aby se nevzdal krutosti a nenávisti. Zároveň je jednoznačné, že ti, kteří přežili, měli prostě štěstí. Jejich záchrana byla alespoň částečně dílem náhody. Mnozí přeživší dodnes trpí pocitem viny, proč zrovna oni byli ušetřeni, „zatímco celý jejich svět se zhroutil".[260] Neexistoval návod na přežití. Prostě se to stalo.

Tváří v tvář děsivým vzpomínkám z táborů a pochodů smrti však přeživší přiznávají, že při vší hrůze bylo možné, aby za holocaustu prožili i chvíle radosti nebo dokonce štěstí. V románové podobě zpracoval tuto zkušenost v poslední době nositel Nobelovy ceny za literaturu Imre Kertész, u nás vyšla výborná kniha Kateřiny Pošové.[261] Oba prožili šoa jako mladí lidé. Jiří Diamant, také vězněný jako chlapec, dokonce vyznává:

„Náš pobyt v koncentračních táborech měl podle mého názoru i pozitivní následky: naučili jsme se prožívat hloubku života a rozlišovat mezi tím, co je v životě důležité a co je

---

[257] Leo Pavlát, „Persekuce Židů jako historický fakt", in *Židé v novodobých dějinách*, ed. Václav Veber, Praha: Karolinum, 1997, s. 127.
[258] Leo Pavlát, *Antisemitismus po 2. světové válce*, přednáška přednesená 16. 11. 2004 na FF UP v Olomouci.
[259] Pavlát, „Persekuce Židů", s. 143.
[260] Bondyová, *Víc štěstí než rozumu*", s. 49.

nepodstatné. Naučili jsme se hledat pocit bezpečí především sami v sobě; objevili jsme relativní hodnotu mnoha věcí v životě a pokusili jsme se uchovat si své morální zásady za všech okolností. V tomto slova smyslu můžeme prohlásit, že naše zkušenost z koncentračních táborů byla nejlepší školou života."[262]

Ať už přeživší prožívají svou minulost jakkoliv, většina se s vervou a nadšením vrhla do nového poválečného života. Chtěli využít šance, která jim byla dána, dohnat, co ztratili za několik dlouhých let perzekuce. Zdá se mi, že zkušenost českých Židů, kteří prošli holocaustem, a nežidů (těch, kteří nebyli v táborech vězněni), žijících v relativním bezpečí protektorátu, je natolik diametrálně odlišná, že představuje dva naprosto rozdílné světy. Už proto, že si lidé během války i po jejím skončení hrůzy koncentračních návratů opravdu nedokázali představit, zdá se to, co Židé prožili, jako jeden velký obrovsky zlý sen. Nesdělitelnost prožití šoa zavdala příčinu mnoha poválečným neshodám mezi Čechy a Židy a byla jedním z důvodů toho, že antisemitismus z naší společnosti nezmizel.

[261] Imre Kertész, *Člověk bez osudu*, Praha: Academia, [2003]; Kateřina Pošová, *Jsem, protože musím... napsala jsem si ve čtrnácti letech do lágrového deníku*, Praha: Prostor, 2003.
[262] Diamant, *After those fifty years*, s. 276, překlad EH.

NOVÝ POČÁTEK

Židé, kteří se po skončení války vraceli do Československa z koncentračních táborů, ze zahraničních armád a z emigrace, nacházeli podstatně jinou zemi, než na jakou si z předválečné doby uchovali vzpomínky. Z národnostně pestrého státu, kde se vzájemně ovlivňovali příslušníci tří kultur, vznikla „národní osamocenost Čechů a Slováků".[263] Většina Židů zahynula a Němci byli určeni k vypovězení. Češi, zklamaní mnichovskou dohodou a přičítající krach svobodného předválečného státu svému kladnému vztahu k menšinám, v prvé řadě k německé, nechtěli chyby minulosti opakovat. Proto už v průběhu války deklaroval prezident Beneš, že v poválečném Československu nebude podporován rozvoj menšin. Židé se buď měli vystěhovat, anebo zcela asimilovat.[264]

Češi se po válce cítili jako vítězové. Oni byli obětí agrese nacistického Německa, byli zrazeni, a proto měli nárok na satisfakci. Vůči Židům necítila většina Čechů žádnou vinu.[265]

Na druhou stranu je nutno uvést, že poválečné Československo se snažilo navázat na předválečnou tradici „státu nakloněného Židům".[266] Projevilo se to především v celkově pozitivním vztahu prvních poválečných vlád k židovským občanům, v podpoře vznikajícího státu Izrael a v jedinečné pomoci transferům polských a dalších Židů přes naše území, čemuž bude věnována pozornost dále.

Je třeba věnovat se zde poměrům v poválečném Československu, abychom pochopili zkušenost navrátilců z táborů a porozuměli jejich pohnutkám, které je vedly k odchodu z vlasti. Do Československa se vrátilo přibližně 14 000 Židů, kteří přežili nacistickou perzekuci.[267] Vraceli se s prázdnýma rukama, zdecimovaní, vysílení, často v šoku. Doma nacházeli obsazené byty a domy,[268] majetek svěřený do úschovy sousedům a známým nebyl vracen s ochotou. Měli však – v drtivé většině – velkou víru v budoucnost a touhu začít nový život. V Praze ani nikde jinde v Československu nefungovala ihned po skončení války žádná židovská organizace, jež by jim mohla poskytnout pomoc. Brzy však byla založena Rada Židovských náboženských obcí, v jejímž čele stál Arnošt Frischer a funkci generálního sekretáře zastával Kurt Wehle.

---

[263] *Osud Židů*, s. 9.
[264] Pěkný, *Historie Židů*, s. 349 a 578.
[265] *Osud Židů*, s. 10.
[266] Helena Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945", in *Židé v české a polské společnosti*, ed. Jerzy Tomaszevski a Jaroslav Valenta, Praha: UK, 1999, s. 66.
[267] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 66.

Tato instituce se stala hlavním reprezentantem českých Židů v jejich snaze o rehabilitaci, bojovala za restituci židovského majetku a celkově byla orgánem, který politicky zaštiťoval požadavky Židů. Rada byla také útočištěm pro ty, kteří ztratili všechny příbuzné a přátele. Nedlouho po skončení války byla oživena i činnost sionistické organizace, mládežnických hnutí včetně Hechalucu a obnovila se aktivita *hachšará*. Byly pořádány výcvikové tábory, aby se mládež připravila na emigraci do Palestiny.[269]

Z 208 předválečných židovských náboženských obcí bylo v roce 1945 znovu ustaveno pouze 53 (34 v Čechách a 19 na Moravě).[270] Ostatní obce neměl kdo obnovovat, neměly se kde konat bohoslužby, neměl kdo zasednout k šábesovým večeřím. Židovské obce se staraly nejen o své předválečné členy, Židy mojžíšského vyznání tzv. kategorie A, ale i o tzv. Židy kategorie B, tedy osoby, které se za Židy počítaly jen podle norimberských zákonů. Zkušenost šoa však obě skupiny sblížila. V říjnu 1945 žilo v českých zemích přibližně 10 000 členů židovských náboženských obcí a 5 000 „Židů bez vyznání".[271] Po válce se zásadně změnila struktura židovského obyvatelstva. Zatímco před válkou patřili Židé hlavně do vyšší střední společenské vrstvy, vlastnili obchody, továrny, patřili k inteligenci, po válce pracovali mnozí jako úředníci a dělníci. Navíc velká část Židů byla po návratu z táborů smrti nemocná, zesláblá, a proto závislá na sociální pomoci.[272] Na sociální dávky vynaložily židovské obce obrovské prostředky. Částečně jim v tom pomohla vláda, která po skončení války přidělovala materiální pomoc všem repatriovaným bez ohledu na jejich náboženství. Tato základní pomoc v podobě oblečení, bot apod. mnohdy stačila českým navrátilcům, ale byla nedostačující pro většinu Židů, poněvadž o všechno přišli, neměli rodiny, které by se o ně postaraly, ani majetek. Další pomoc tak ležela na bedrech židovského společenství. Kromě židovských náboženských obcí pomáhaly navrátivším se Židům

---

[268] Pěkný, *Historie Židů*, s. 575–576.

[269] Ehud Avriel, „Prague and Jerusalem: the era of friendship", in *The Jews of Czechoslovakia III*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 522; Kurt Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948", in *The Jews of Czechoslovakia III*, New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 516.

[270] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 69. Jiní autoři se v uváděném počtu poválečných českých židovských obcí od Krejčové poněkud liší. Např. Wehle mluví o 59 obcích, viz Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 513.

[271] Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 511; Petr Brod, „Židé v poválečném Československu", in *Židé v novodobých dějinách*, ed. Václav Veber, Praha: Karolinum, 1997, s. 159.

[272] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 67; Šárka Nepalová, „Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948", in *Terezínské studie a dokumenty*, ed. M. Kárný a E. Lorencová, Praha: Academia & Institut Terezínské iniciativy, 1999, s. 326.

mezinárodní organizace jako JOINT, UNRRA a World Jewish Congress.[273] Čeští Židé však měli opět smůlu. Většina prostředků těchto institucí se vyčerpala na pomoc polským, maďarským a rumunským židovským uprchlíkům.

Židé se po válce opět rozdělili na asimilanty a sionisty. Navíc se v některých studiích uvádí i skupina aktivistů. Tímto slovem se někdy označovali Židé v řadách komunistické strany.[274] Nemálo Židů po válce nacházelo v ideologii komunismu sympatické řešení světových problémů. Předchozí systémy zklamaly a rovnoprávná a spravedlivá společnost deklarovaná jako cíl komunismu Židy přitahovala. Z uvedených tří proudů v židovském společenství však byli nejpočetnějším hnutím sionisté. Mimo tyto tři hlavní skupiny působila organizace *Agudath Israel*, ultraortodoxní, nesionisticky zaměření Židé.

Od roku 1945 došlo v židovské komunitě k posílení ortodoxního judaismu příchodem několika tisíců podkarpatoruských Židů, kteří utíkali před sovětským režimem.[275] Byli označováni jako „optanti", protože optovali pro československou státní příslušnost. V Československu se však setkali s velkými potížemi, protože jim zpočátku tato státní příslušnost kvůli komunistům na ministerstvu vnitra nebyla přiznána. Než se otázka státní příslušnosti pro podkarpatoruské imigranty vyřešila, některým z nich dokonce hrozily deportace.[276] Velká část Židů původem z Podkarpatské Rusi byla sionistické orientace. Zároveň však pocházeli z prostředí tradičního judaismu, studovali ješivy, znali jidiš i hebrejštinu a „měli pak zásluhu na tom, že se v českých zemích podařilo uchovat kontinuitu judaistické náboženské praxe v těžkých podmínkách komunistické diktatury".[277]

Podle Kurta Wehleho, generálního sekretáře Rady Židovských náboženských obcí v letech 1945–48, měly obnovené židovské obce několik priorit: péči o navrátilce, likvidaci ghetta Terezín a navrácení židovského majetku (včetně majetku z ghetta Terezín), obnovu náboženských obřadů a obnovu obcí a židovského života v Československu.[278] S restitucí židovského majetku však situace nebyla nijak jednoduchá a navíc byla svázána s jedním z nejbolestnějších problémů, který židovská komunita v poválečném období prožívala, totiž antisemitismem ze strany Čechů.

---

[273] Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 516.
[274] Brod, „Židé v poválečném Československu", s. 153.
[275] Pěkný, *Historie Židů*, s. 578.
[276] Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 506–507.
[277] Pěkný, *Historie Židů*, s. 578.
[278] Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 502.

Majetek Židů, většinou arizovaný za německé okupace, měl být sice vracen původním majitelům, ale ve skutečnosti byla situace velmi složitá. Mnozí Češi se z židovského majetku obohatili a nebyli příliš nakloněni jeho vracení. Původně židovské podniky či továrny byly mnohdy znárodňovány jako majetek Němců. Židé museli dokazovat svou státní příslušnost i národnost, což byla záležitost často zdlouhavá a bolestná. I ti, kteří chodili do českých škol nebo zaměstnávali ve svých podnicích Čechy, měli s restitucí potíže. Jedním z největších problémů bylo, že se brala v potaz národnost, již Židé uvedli při sčítání lidu v roce 1930. Tehdy ještě byla mnoha Židům bližší německá kultura, a proto uváděli národnost německou. Jakým peklem, způsobeným německým nacismem, prošli za války, se přitom v úvahu příliš nebralo. Někteří Židé, považovaní za Němce (po zkušenosti šoa!), byli dokonce určeni k vyhnání, nebo byli opravdu vystěhováni. Někteří – krátce poté, co sundali potupné žluté hvězdy – byli nuceni nosit bílé pásky s písmenem „N" (Němec).[279]

Dekretem prezidenta republiky bylo sice nařízeno, aby byl majetek Židů z konfiskace vyňat, ale realita byla často odlišná.[280] Záleželo na libovůli nižších úředníků, zda uznají oprávněnost nároků původních majitelů. Docházelo k trapným a smutným situacím, kdy původní majitelé byli odmítáni na základě malicherných nebo vymyšlených důvodů. Nejznámějším případem se stal restituční požadavek Emila Beera ve Varnsdorfu, který se vrátil z emigrace, kde prožil válku. Přestože měl právo na vrácení rodinné továrny, byl obviňován z němčení (Beer přitom vychodil české školy, podporoval české vlastence a zaměstnával především Čechy) a odbory vedené komunisty proti němu uspořádaly stávky po celém okrese. Záležitost došla tak daleko, že byl vzat do „ochranné" vazby a jeho žádost nebyla nikdy spravedlivě dořešena.[281]

Oproti očekávání neobdržela Rada Židovských náboženských obcí majetek zbylý z Auswanderungsfondu, do nějž nacisté shromažďovali jmění Židů, kteří emigrovali. Také majetek tisíců vyvražděných rodin, židovských spolků a nadací a dokonce ani tzv. Terezínská podstata nebyly přiděleny židovské komunitě, nýbrž je v prvé řadě spravovala vláda a její instituce. Terezínskou podstatu tvořilo vlastnictví Židů nalezené v ghettu po osvobození. Někteří čeští úředníci považovali majetek z ghetta za opuštěný německý majetek, který Čechům připadl jako válečná kořist. Rada ŽNO dostala

[279] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 61; Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 502.
[280] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 68.
[281] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 70; Nepalová, „Židovská menšina", s. 317, 321; Pěkný, *Historie Židů*, s. 372–373.

k dispozici pouze šatstvo z Terezína, téměř polovinu těchto věcí však předala Ministerstvu sociální péče, aby je rozdělilo mezi další potřebné. Nejvzácnější věci z majetku ghetta byly dokonce odeslány do Sovětského svazu! Až po nelehkém vyjednávání získaly židovské obce část původního židovského majetku, aby se v prvé řadě mohly postarat o své členy.[282] Obecně vzato byly většinou úspěšnější restituční žádosti jednotlivců (ohledně domů, bytů apod.), jiný majetek se získával zpět ztěžka. Někteří Židé mohli žádat o restituci až po náročném procesu „prohlášení za mrtvé", kterým se oficiálně potvrdila smrt jejich příbuzných. Navíc byla část původně židovského majetku postupně znárodňována. Koncem roku 1947 byly vyřízeny asi 3 000 ze 16 000 žádostí o restituci majetku jednotlivců. Po komunistickém převratu v únoru 1948 „docházelo ke kladnému vyřízení už jen zcela výjimečně".[283]

Jak už bylo uvedeno, restituce židovského majetku byla úzce provázána s antisemitismem. V podstatě byl požadovaný návrat židovského majetku oprávněným vlastníkům důležitou příčinou antisemitismu, který v Československu po válce existoval. Když Židé odcházeli do koncentračních táborů, svěřili někdy své cennosti nebo zařízení bytu nežidovským sousedům či známým. Po návratu z táborů smrti se však mnozí setkali s tím, že lidé, kterým důvěřovali, zapírali svěřené předměty nebo se z této zodpovědnosti vykrucovali. Někteří Židé se dokonce setkali s výroky typu „v těch plynových komorách musely být díry!".[284] H. Krejčová uvádí, že už traumatický zážitek Mnichova, který způsobil „krach dosavadních ideálů", přivodil situaci, kdy „se začaly prosazovat skryté antisemitské proudy".[285] Německá i česká protižidovská propaganda měla na českou společnost neblahý vliv. Po několik let byli Češi vystaveni působení antisemitské agitace, kdy byli Židé degradováni na občany druhé kategorie, oficiálně se s nimi podle toho zacházelo a útoky na ně nebyly ze strany okupačních orgánů trestány, nýbrž spíše podporovány. Také Češi si proto zvykli pohlížet na Židy s jistým despektem nebo na ně dokonce útočit. V poválečné době, především v roce 1947, také docházelo k ničení židovských hřbitovů a synagog.[286]

Tyto útoky a nepřátelské projevy byly ve většině případů vyjádřením zlé vůle nebo nenávisti jednotlivců. Vztah státu byl vůči Židům celkově poměrně přátelský. Přes

---

[282] Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 518; Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 68.
[283] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 69; Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 520.
[284] Wehle, „The Jews in Bohemia and Moravia", s. 526.
[285] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 66.

uvedené potíže s restitucí majetku se představitelé vlády snažili židovskou menšinu podporovat, ovšem v měřítku nesrovnatelném s předválečnou republikou. Jedna z osobností českého politického života však nad jinými vynikala svou trvalou pomocí židovskému společenství. Byl to ministr zahraničí Jan Masaryk. Také jeho státní tajemník Vladimír Clementis byl znám svým kladným přístupem k požadavkům Židů.

Československo vyslovovalo ústy svých představitelů i podporu sionismu. Edvard Beneš přislíbil všem Židům, kteří si to budou přát, možnost vystěhování do Palestiny (stát ovšem podporou vystěhování Židů pochopitelně směřoval i k vlastnímu deklarovanému cíli: národní republice bez výrazných menšin).[287] Československo vyjádřilo svou pomoc Židům velmi výrazně prakticky již krátce po skončení války, když podpořilo tranzity polských, maďarských, rumunských a sovětských židovských uprchlíků přes své území. V Polsku docházelo i po válce k pogromům, a proto byly tisíce Židů nuceny uprchnout. Po určitou dobu proudilo přes naše území denně zhruba 2 500 až 3 000 těchto uprchlíků; celkem jich tudy prošlo přibližně 140 000. Byli podporováni organizací JOINT. Československo pro průchod uprchlíků otevřelo hranice a Jan Masaryk dokonce pro polské běžence poskytl organizaci Bricha devět vlaků. Uprchlíci byli odváženi do Rakouska a do americké okupační zóny v Německu, odkud byli dále transportováni do francouzských a italských přístavů. Z nich se ilegálně přepravovali do Palestiny.[288] Skupiny palestinských převaděčů pomáhaly židovským uprchlíkům s tichým souhlasem pražské vlády, přes protesty Spojených států a Velké Británie.[289]

Zásadní roli v této ilegální emigraci do Palestiny, stále ještě mandátního území Velké Británie, sehrála zmíněná organizace *Bricha* (česky Útěk). Byla součástí Hagany, ozbrojených židovských jednotek v Palestině, které se staly základem pozdější izraelské armády. Z Palestiny byli do Evropy vysíláni převaděči, z nichž někteří byli československí Židé, kteří do *Eretz Jisrael* odešli před válkou nebo na začátku války. Jedním z nich byl i Elhanan Gafni, o němž jsme se zmiňovali v souvislosti s jeho útěkem do Palestiny před gestapem v roce 1939. Po válce se vrátil, aby pomohl k cestě do Palestiny svým souvěrcům. Vzpomíná na to slovy:

---

[286] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 67, 74; Nepalová, „Židovská menšina", s. 334.
[287] Pěkný, *Historie Židů*, s. 349; Yegar, *Československo, sionismus*, s. 64–65.
[288] Avriel, „Prague and Jerusalem", s. 554–555; Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 69.

„Po skončení světové války 1945 naše instituce určily mne poslat do Evropy organisovat přistěhování Židů do Palestiny, co Angličané, tehdy vládci země, chtěli zabránit za každou cenu i zbraněmi. V rybářské malé loďce po čtrnácti dnech bloudění na moři za bouře a vyhladovění přistáli jsme v noci v Bari v Itálii. Byli jsme tři a organisovali lodičky do Palestiny. Když se naše lidské reservy vyprázdnili, poslali mne do Čech ilegálně, často pěšky v nocích přes mnoho hranic i ruských organisovat přechod Židů z táborů v Polsku do Německa a Rakouska a dále do Palestiny. Byl jsem koncentrován tomuto úkolu v Čechách a nic jiného mne nezajímalo, co se dělo. Americký JOINT nám finančně pomáhal a česká vláda za Beneše nám poskytla po pogromu v Polsku, kde místní obyvatelé zavraždili několik desítek Židů, logistickou pomoc (vlaky). Když většinu Židů osvobozených z táborů jsme vyvedli, vrátil jsem se do Palestiny ilegálně.“[290]

Tyto utajené akce měly pro československou emigraci do Palestiny velký význam. Ještě jedna příhoda z tohoto období, týkající se uherskobrodských Židů, se nám zachovala. Panu Willymu Bockovi Elhanan Gafni vyprávěl, že v poválečném období spolupracoval na přivážení uprchlíků do Palestiny s Ben Gurionem a Judou Arazim. Když přijela loď s ilegálními přistěhovalci z Evropy na palubě, zastavila někde na opuštěném pobřeží, kde na příchozí čekaly skupiny místních ilegálních pomahačů a rozvážely příchozí do kibuců ve vnitrozemí. Tyto akce byly nebezpečné, protože se mohlo stát, že nákladní auta vezoucí přistěhovalce, zastaví po cestě angličtí vojáci.

Elhanan Gafni se zúčastnil jedné takové akce, které velel Juda Arazim. Naskládali asi čtyřicet nových tajných pasažérů na dvě nákladní auta a přikryli je plachtami. „Na všech těch silnicích byli Angličané, kteří tyto vozy chytali a posílali je nazpátek do Cyprusu.“ Juda Arazim se proto převlékl za anglického majora a posadil se do prvního vozu. Auta podle předpokladu zastavila jedna z anglických hlídek. Juda Arazim vylezl z auta, všichni angličtí vojáci jej pozdravili a on řekl, že náklad veze na vlastní zodpovědnost a jede se dál. Nenechal Angličany vozy prohlédnout. Elhanan Gafni vzpomínal: „Já jsem s ním seděl v tom autě a měl jsem strach jak hrom.“ Podle vyprávění Willyho Bocka vypsali sice Angličané za zatčení Judy Arazima odměnu tisíc anglických liber, nikdy jej ale nedostali. Dvakrát se mu prý podařilo utéct do Jordánska v přestrojení za starou Arabku. Juda Arazim také se svými spolupracovníky dovážel z Čech přes Itálii ilegálně zbraně.[291]

---

[289] Brod, „Židé v poválečném Československu“, s. 151–152.
[290] Dopis pana Elhanana Gafniho, 15. 2. 2004.
[291] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

Vedle pomoci tranzitům polských a dalších Židů přes naše území podpořilo Československo vznikající stát Izrael dodávkami zbraní, letadel a dalšího vojenského materiálu. Československá republika byla také členem Zvláštní komise OSN pro Palestinu (UNSCOP), kde podpořila rozdělení Palestiny na dva státy.[292] Když byl 15. května 1948 vyhlášen vznik státu Izrael, Československo bylo jednou z prvních zemí, které jej oficiálně uznaly a navázaly s ním diplomatické styky. Izraelští představitelé brzy navázali kontakty s Československem, zvláště s brněnskou Zbrojovkou. Klíčovou roli ve zprostředkování československé pomoci mladému židovskému státu hrál Ehud Avriel. Československo prodalo Izraeli zbraně a další výzbroj, přestože Spojené státy a jejich spojenci na prodej zbraní do Izraele vydali embargo. Izrael koupil od Československa mimo jiné 24 500 pušek, 84 stíhacích letounů a 10 000 leteckých pum. Co se týče letadel, jednalo se především o staré německé Messerschmitty. Aby doprava výzbroje a letadel do Izraele nevzbudila pozornost Británie a dalších států, byla zrealizována přes vojenské letiště v Žatci.[293]

Československo také poskytlo tajný výcvik několika desítkám izraelských pilotů a parašutistů. Jedním z nich byl i zmiňovaný Gideon Szuran původem z Uherského Brodu, který při výcviku v Československu zahynul. Mezi tehdejšími izraelskými piloty byl i dnešní prezident Izraele Ezer Weizmann.[294] V neposlední řadě byla v Československu vytvořena tzv. Československá brigáda, složená z přibližně 1 500 dobrovolníků. Po jejich výcviku ve Střelné u Olomouce, jemuž velel plukovník Antonín Sochor, veterán druhé světové války, bylo 1 280 mužů, kteří kurzem úspěšně prošli, odesláno – někteří i s rodinnými příslušníky – do Izraele. Nikdy však nebyli zapojeni do skutečných bojů. Většina se pak v Izraeli usadila. Někteří z těch, kteří se do Československa rozhodli vrátit, byli zatčeni a jako „sionističtí agenti" odsouzeni k mnohaletému vězení. Rehabilitováni byli až v šedesátých letech.[295]

Jedním z dobrovolníků, kteří se do vznikající brigády přihlásili, byla Ruth Bondyová. Podle jejích vzpomínek měl výcvikový kurz trvat tři měsíce. S překvapením zjistila, že jen málo z branců bylo českého původu. Mateřským jazykem některých z nich byla slovenština, jiných maďarština, polština či jidiš. Po proběhnutí části výcviku byli branci odvoláni domů a měli se připravit na cestu do Izraele. Přes tábor v Mikulově

[292] Ahron Bregman a Jihan El-Tahri, *The Fifty Years War, Israel and the Arabs*, London: Penguin Books & BBC Books, 1998, s. 21.
[293] Avriel, „Prague and Jerusalem", s. 556–559; Brod, „Židé v poválečném Československu", s. 159; Avi Shlaim, *The Iron Wall, Israel and the Arab World*, London: Penguin, 2001, s. 35.
[294] Avriel, „Prague and Jerusalem", s. 560; Brod, „Židé v poválečném Československu", s. 152.

odjeli na konci prosince 1948 do Vídně a dále do Neapole. Po cestě lodí potkala cestující velká bouře, ale nakonec bezpečně dorazili do Haify. V Izraeli působila Ruth Bondyová nějakou dobu v armádě, ale brzy se vydala na úspěšnou novinářskou dráhu. Ani ona se už nikdy do Československa natrvalo nevrátila.[296]

Výcvik československé dobrovolnické brigády pro Izrael bude potřebovat ještě důkladné historiografické zpracování. V každém případě se jednalo o unikátní pomoc středoevropské republiky mladému židovskému státu. Izrael dodnes s vděčností vzpomíná na klíčovou vojenskou pomoc, především dodávky zbraní a letadel, kterou mu Československo poskytlo na počátku jeho existence.

* * *

Do Uherského Brodu se z koncentračních táborů, popř. z emigrace vrátilo po skončení války s největší pravděpodobností ne více než padesát občanů židovského původu.[297] O některých z nich už jsme se zmínili výše. Než se budeme podrobněji věnovat jednotlivým životním příběhům přeživších, zastavíme se u poválečných událostí, kterými procházela znovu ustanovená židovská náboženská obec (ŽNO) v Uherském Brodě. Z tohoto období se zachovaly zápisy z některých jejích schůzí.[298]

Předsedou obce se stal v červenci 1945 Arnošt Schön, dalšími členy předsednictva byli zvoleni Ervín Berger, Arnošt Kann a Gustav Bock. Arnošt Kann byl zmiňovaným účastníkem odboje, který před zatknutím gestapem utekl na Slovensko. Představitelé obce dali „oživnutí činnosti" ŽNO na vědomí okresnímu a místnímu národnímu výboru a poslali o něm zprávu židovské obci v Praze. Zde také žádali o zaslání všech spisů, které se týkají správy nemovitostí, jíž se obec opět ujímá. Tyto písemné dokumenty byly Židovské radě starších poskytnuty na podzim roku 1944. Dále uherskobrodští židovští činitelé do Prahy psali:

„Zároveň Vás žádáme, abyste nám laskavě poslali informace a pokyny, pokud jde o další postup vůči úřadům a uplatňování nároků na sociální podpory pro naše potřebné příslušníky. Zároveň žádáme, aby nám z prostředků zatím daných k dispozici Auswanderungsfondem byla

---

[295] Avriel, „Prague and Jerusalem", s. 565.
[296] Bondyová, *Víc štěstí než rozumu*, s. 94–96.
[297] Matějíčková uvádí zhruba třicet navrátilců z koncentračních táborů, Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů*, s. 71. Willy Bock hovoří také asi o třiceti přeživších, několik dalších osob se vrátilo ze západních armád. Viz rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.

poskytnuta záloha Kč 100 000,-, abychom měli z čeho, alespoň pro první dobu, podporovat naše potřebné příslušníky, vrátivší se z různých táborů."[299]

Dne 28. července 1945 přijel do Uherského Brodu dr. Hanuš Rebenwurzel z Prahy a informoval členy uherskobrodské obce o tom, jak se v Československu obnovuje život ŽNO. Když se po dvou letech (26.–28. 10. 1947) konal sjezd ŽNO v Praze, vyslala tam uherskobrodská obec svého zástupce, předsedu Arnošta Schöna. Na následující schůzi výboru uherskobrodské ŽNO pak mimo jiné referoval o tom, že probíhají spory mezi příznivci hnutí *Agudat Israel* a asimilanty spolu se sionisty. Na jednání v Praze se také objevily otázky, o kterých jsme se zmínili výše. Rada ŽNO měla potíže se získáním Terezínské podstaty a potýkala se s finančními problémy, protože obnova obcí, zvláště sociální podpora potřebných členů, byla velmi finančně náročná. Z toho důvodu také Rada později vyzývala jednotlivé obce, aby pokud možno šetřily na výdajích na opravy a zvážily úspory v sociální oblasti. Vidíme, že uherskobrodská obec, přes velkou vzdálenost od Prahy, s Radou ŽNO úzce spolupracovala.[300]

Z pražského ústředí dostávala uherskobrodská obec šatstvo, jindy potravinové balíčky pro nemocné a podvyživené. Vše se rozdělovalo potřebným. I z Auswanderungsfondu obdržela brodská obec určitou částku, kterou mohla použít především na sociální výdaje. Ze zápisů se dozvídáme, že obec podporovala některé své členy měsíčním příspěvkem. Jednalo se většinou o částku dvě stě nebo pět set korun. Obec také výjimečně udělila studijní stipendium. Je velmi zajímavé, že 26. ledna 1948 se jednalo o sociální podpoře Gideona Szuraně. Gideon přitom se svou matkou Laurou emigroval do Palestiny už na začátku války a, jak jsme uvedli, v poválečných letech se zúčastnil výcviku židovských pilotů v Československu, při kterém zahynul. Na základě zápisu ze zasedání ŽNO v Uherském Brodě můžeme usuzovat, že buď se Gideon na nějakou dobu do republiky vrátil, anebo žádal svou rodnou obec o podporu během účasti na výcvikovém kurzu izraelských pilotů.[301]

Představitelé uherskobrodské ŽNO se v poválečných letech scházeli většinou jedenkrát až dvakrát za měsíc, ale v některých obdobích i každý týden. Pokud se nejednalo o mimořádnou schůzi, většinou volební, scházeli se jen předseda a další tři

---

[298] Archiv Muzea J. A. Komenského, Uh. Brod (JAK UB), Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě.
[299] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 1. 7. 1945.
[300] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 5.10. a 9. 11. 1947.
[301] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 12. 1. 1947, 19. 1. 1947, 26. 1. 1948.

členové předsednictva. Na první poválečné volební schůzi bylo přítomno asi dvacet voličů, což odpovídá uváděnému počtu přeživších. Někteří další totiž hned po válce z rodného města odešli, jiní se života obce neúčastnili. Pod správu uherskobrodské obce spadala i obec v Uherském Hradišti a členové bývalých malých obcí v okolí. Tématy opakujícími se na programu schůzí byly restituce majetku, snaha o opravu různých budov, např. bývalé židovské školy, obřadní síně na novém hřbitově a domů, které měla obec ve vlastnictví. Některé z těchto domů obec pronajímala.[302]

Co se majetkových záležitostí týče, potýkali se i uherskobrodští Židé s výše zmíněnými obtížemi při navracení majetku. Z dokumentů dochovaných v okresním archivu v Uherském Hradišti vyplývá, že někteří nežidovští občané byli Městským národním výborem vyzváni, aby Židům vrátili jejich majetek, který tito poznali. Dozvídáme se o záležitosti Gustava Bocka a Ruth Kleinové, dceři bývalého majitele elektrárny a pily, který zahynul v holocaustu. Oběma se měl vrátit rodinný nábytek. Překvapující ale je, že některým nežidům slibuje národní výbor, že náhradou za vrácení majetku Židům jim budou zapůjčeny jiné věci. V červenci 1947 rozhodl Městský národní výbor, že některé domy, dříve patřící Židům, budou dány pod národní správu, poněvadž se jedná o domy opuštěné. Mezi nimi je ale uveden dům č. 83 Hugo Bocka. Jeho syn Willy se však z koncentračních táborů vrátil a víme, že majetkové záležitosti v rodném městě vyřizoval. Podle slov pana Willyho Bocka byl dům rodičů po poměrně rychlém řízení, vedeném uherskobrodským advokátem dr. Kulkou, přepsán na něho.[303]

S nemilým přivítáním se po návratu z koncentračních táborů setkali v Uherském Brodě rovněž Max Mannheimer a jeho bratr Edgar. Pan Mannheimer na to vzpomíná slovy:

„My jsme se vrátili, stáli jsme v Uherském Brodě na koberci, který jsme dali do úschovny k sousedům... To bylo... ‚Jó, vy jste přežili? Nám říkali, že všechny Židy zaplynovali!'... No tak...dovedete si představit, co to byl za šok. Když Češka z pořádné rodiny – inteligentní děti, jeden byl lékárníkem, druhý byl... na každý pád to nebyli žádní... Já jsem ale nic neřekl, že jsem stál na tom koberci, který jsme dali do úschovy, já jsem si řekl, no tak nedá se nic změnit, musí se s tím žít..."[304]

---

[302] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 23. 2. a 9. 11. 1947.
[303] SOkA UH, fond MěNV UB, Výměr o zavedení národní správy, 25. 7. 1945; rozhovor s panem Willym Bockem, 7. 12. 2004.
[304] Vzpomínky pana Maxe Mannheimera, zaznamenané na kazetě, 18. 1. 2004.

Takové jednání bývalých přátel muselo být pro lidi, kteří prošli nacistickým peklem, velmi bolestnou zkušeností. Nejen že ztratili své blízké a prožili období utrpení a ponížení, ale i spoluobčané ve městě, z kterého byli vypovězeni, na ně pohlíželi jako na méněcenné a nevítali je právě s radostí. V Uherském Brodě se přeživší obraceli jak na židovskou obec, tak na národní výbor právě ve věci zavražděných členů svých rodin. Městský národní výbor například potvrzoval bývalým členům obcí v Uherském Brodě či okolí, že ten a ten jejich příbuzný byl koncem ledna 1943 odtransportován „neznámo kam".[305] Zachovala se torza korespondence mezi národním výborem a advokáty přeživších, kteří žádali o potvrzení, že členové jejich rodin byli „odvlečeni jako oběti rasové perzekuce do Terezína a Oswienčína, že se od doby odvlečení nevrátili a že jsou nezvěstní". Takový dopis se zachoval od advokáta dr. Kulky, který zařizoval záležitosti ve věci zemřelých členů rodiny pana Maxe Mannheimera.[306] Obec také potvrzovala svým tehdejším (i bývalým) členům, že „podléhali rasové perzekuci".[307]

O přeživších a jejich v lágrech zemřelých příbuzných se dozvídáme také z židovských matrik zemřelých. Pro řadu v šoa zahynulých osob neexistují v matrikách stejné údaje jako v předešlých obdobích, nýbrž jsou nahrazeny přes kolonky jdoucími zápisy. V těchto zápisech se uvádí, že „na návrh" určitého člověka, nejčastěji příbuzného,

„zjišťuje podepsaný soud vykonav z úřadu šetření a vyzývací řízení, že bylo prokázáno, že ..... *(jméno zemřelého)*, narozen....., z rodičů....., náboženství židovského, svobodný, školák, posledně bytem v Uherském Brodě, dne 2. února 1943 zemřel v Birkenau a byl právoplatným usnesením okresního soudu v Uherském Brodě ze dne..... prohlášen za mrtva a považuje se den 2. února 1943 za den, jehož nepřežil. Zapsal atd."[308]

V tomto příkladu uvedené datum 2. února 1943 je den, kdy byla v Birkenau poslána na smrt v plynových komorách velká část Židů z Uherského Brodu. Proto se toto smutné datum objevuje velmi často. Mezi lidmi, na jejichž návrh se hledaly oběti šoa, tak nacházíme mnohé uherskobrodské Židy, o nichž máme zprávy z jiných pramenů, např. z vyprávění pamětníků. Objevují se zde ale i jména osob, tehdy už žijících v emigraci, např. v Anglii, na Slovensku, v Palestině, ale i v USA apod. Mnozí

[305] SOkA UH, fond MěNV UB, Seznamy Židů 1940–50, inv. č. 191.
[306] SOkA UH, fond MěNV UB, Seznamy Židů 1940–50, inv. č. 191.
[307] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 5. 1. 1947
[308] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM zemřelých, inv. č. 2251.

Židé původem z Uherského Brodu podle těchto zápisů už žili na jiném místě v republice, např. Willy Bock v Přerově, Max Mannheimer se vrátil do Nového Jičína atd.[309]

Kromě bolestných záležitostí ohledně zemřelých uherskobrodských Židů řešil soud v poválečném období další neradostné kauzy. Tzv. mimořádné lidové soudy se zabývaly případy zrádcovství a kolaborace za okupace. Tuto záležitost bude ještě nutno v budoucnu podrobně zpracovat a zhodnotit.[310] Nicméně zůstává faktem, že i řada lidí v Uherském Brodě a okolí byla souzena za spolupráci s okupanty, za zradu, šíření fašistických myšlenek apod. Nejzávažnějším případem pro Uherský Brod a nejvíce se dotýkajícím židovských obyvatel města byl soud s Vladimírem Havránkem. Havránek se narodil 2. dubna 1897 v Prostějově. Později přišel do Uherského Brodu a stal se profesorem na místním gymnáziu. Učil zde tělocvik a v Makkabi dokonce předcvičoval židovským dětem. Byl legionářem z první světové války, během níž bojoval v Srbsku. Za okupace ovšem přešel na stranu Němců, změnil si jméno na Wladimir Hawranek, přihlásil se k německé národnosti a brzy se stal starostou. Podle svědectví přeživších Židů i dalších pamětníků z Uherskobrodska měl na svědomí mnohé protižidovské činy. Po válce hledal český soud Havránka přes tábory spojeneckých vojsk, protože zřejmě z Uherského Brodu uprchl. Později byl ale vypátrán a přivezen k mimořádnému lidovému soudu v Uherském Hradišti, kde proti němu vypovídala celá řada svědků. Podle závěrečné zprávy Okresního národního výboru v Uherském Brodě byl Havránek mimo jiné „důvodně podezřelý", že „podporoval a propagoval fašistické a nacistické hnutí tím, že jako Čech a srbský legionář přihlásil se za okupace i se svou manželkou k německé národnosti, ... od počátku okupace spolupracoval s gestapem jako konfident, ... a zejména v protižidovských opatřeních pracoval i samostatně".[311]

Jedna z věcí, kterou Židé z Uherského Brodu Havránkovi nejvíce vyčítají, je to, že v létě 1941 zabránil spolu se svým náměstkem Wendtem uhašení synagogy, která byla podezřelými osobami zapálena v noci z 18. na 19. července.[312] Synagoga téměř celá shořela a nikdy už nebyla obnovena. Havránek ztělesňuje pro brodské Židy utrpení za

---

[309] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM zemřelých, inv. č. 2251.
[310] K problematice poválečných mimořádných lidových soudů vyšly na základě výzkumu skupiny historiků a studentů dva sborníky, které se věnují především případům souvisejícím se židovskými občany a zpracovávají antisemitismus. Viz *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu*, ed. Mečislav Borák, Praha – Opava: ÚSD AV ČR & Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002; *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu*, ed. Mečislav Borák, Praha – Opava: ÚSD AV ČR & Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002.
[311] Moravský zemský archiv Brno (MZA), fond Mimořádné lidové soudy (MLS), inv. č. 1007.
[312] Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů*, s. 63.

holocaustu a většina z nich o něm už dnes nechce slyšet. Havránek byl v roce 1947 odsouzen na doživotí. Závěrečný protokol z mimořádného lidového soudu v Uherském Hradišti oznamuje, že bývalý starosta byl:

„Obžalován z propagace a podpory nacismu, činovnictví v organisaci pro spolupráci s Němci, nebezpečného vyhrožování, spoluviny na zločinu žhářství a udavačství. Odsouzen na doživotní těžký žalář, propadnutí jmění ve prospěch státu a ztrátě občanské cti navždy."[313]

Už v roce 1955 mu však byl doživotní žalář při amnestii změněn na dvaceti pětileté období a další amnestií následujícího roku byl dokonce propuštěn na svobodu. Paní Rút Bejkovská-Kleinová vzpomíná, že po válce viděla Havránka na pražském hlavním vlakovém nádraží prodávat suvenýry. Vladimír Havránek je smutnou postavou v dějinách okupace Uherského Brodu.[314] Jeho činnost představovala jednoznačnou kolaboraci s německými okupačními orgány a je příkladem toho, jakými kauzami se soudy po válce zabývaly. Navíc tím, že byl Havránek propuštěn, se uherskobrodští Židé nedočkali ani minimální satisfakce za jeho válečné zločiny.

V souvislosti s Vladimírem Havránkem jsme se zmínili, že uherskobrodská synagoga nebyla už nikdy obnovena. Zajímavé ovšem je, že na několika poválečných schůzích výboru uherskobrodské ŽNO bylo její obnovení projednáváno. Představitelé obce se v listopadu 1946 dokonce dohodli na pozvání brněnského architekta O. Eislera, který měl vypracovat plán nové synagogy a pomníku za umučené. V únoru 1947 pak ŽNO žádá město o přidělení místa na stavbu synagogy v židovském městě. Když členové obce uvažovali o postavení nového svatostánku, který by nahradil synagogu vypálenou za okupace, jistě počítali s trvalým oživením náboženského života obce. K tomu bohužel z dlouhodobější perspektivy nikdy nedošlo. I uvažovaná stavba synagogy nebyla nikdy zrealizována. Na dalších schůzích se o ní už více nejednalo.[315]

Že se však obec po tragickém období války horlivě snažila o oživení činnosti a že se jí to, alespoň částečně dařilo, o tom svědčí např. objednávky pesachového vína (25 litrů) nebo rozdělování macesů. To je důkazem, že náboženský život obce opět

[313] MZA Brno, fond MLS, inv. č. 1007.
[314] MZA Brno, fond MLS, inv. č. 1007; rozhovor s paní Rút Bejkovskou, rozenou Kleinovou, 10. 3. 2004.
[315] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 24. 11. 1946, 5. 1. 1947, 9. 3. 1948.

fungoval. Ke shromažďování členů obce a k bohoslužbám sloužila modlitebna, kterou si ŽNO zřídila v domě č. 880.[316]

Židé v Uherském Brodě udržovali styky se svými souvěrci v *Eretz Jisrael*. Zúčastnili se sbírky na „Les mrtvých z Československa" v Palestině a sbírka na Haganu vynesla do srpna 1948 celých 61 500,– korun. V prosinci 1948 konali uherskobrodští Židé slavnostní shromáždění u příležitosti vzniku samostatného židovského státu. Došlo k němu s velkým časovým posunem z důvodu propojení této oslavy se slavením svátků Chanuka. Při uvedené slavnosti „velmi dobře připraveným proslovem" vylíčil Jiří Diamant význam svátků a vzpomínal na slavení Chanuky od svého dětství.[317] Vznik izraelského státu v květnu 1948 přivítali čeští Židé s radostí. Jiří Diamant k tomu uvádí:

„Vznik státu Izrael v roce 1948 mi přinesl pocit ulehčení, když jsem si uvědomil, že existuje země, kde by se mnou v případě, že bych se v ní chtěl usadit, zacházeli jako s rovnocenným občanem bez zjevných předsudků."[318]

Zároveň – snad trochu paradoxně – znamenalo vytvoření židovské domoviny v Palestině velký zásah do života sotva obnovených židovských obcí v Čechách a na Moravě. Mnozí Židé totiž využili této šance a do Izraele se vystěhovali. Také v Uherském Brodě byla v březnu 1949 svolána historická schůze, protože „většina členů představenstva se během posledních týdnů vystěhovala do státu Israel, případně v nejbližší době se tam vystěhuje". Bylo třeba zvolit nové předsednictvo. V čele obce stanul Emil Stránský z Uherského Hradiště.[319] Období předsednictví Emila Stránského už ovšem tvoří jinou kapitolu v dějinách uherskobrodské židovské obce. V letech 1948 a 1949 odešla více než polovina členů obce do zahraničí. Tehdy začíná „exil" uherskobrodské židovské obce. Ve svých členech žije dál, ale především za hranicemi Československa.

---

[316] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 7. 12. 1947; SOkA UH, fond MěNV UB, Seznamy Židů 1940–50, inv. č. 191.
[317] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 5. 1. 1947, 7.12. 1947, 31. 5.1948, 20. 8. 1948.
[318] Diamant, *Terezín: zlý sen*, s. 12.
[319] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 26. 3. 1949.

EMIGRACE V POVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Když se Willy Bock po osvobození v Eisenbergu vrátil do Uherského Brodu, přesvědčil se o tom, že jeho rodiče i sestry Zita a Lilly zahynuli v Osvětimi. V jejich domě už mezitím bydlela jiná, česká rodina. Přesto si zde Willy zařídil jeden pokoj. Říká ovšem, že kdykoli v Brodě byl a něco zařizoval, nebyl schopen v domě rodičů zůstat a vždycky přespal v hotelu. V rodném městě jej přivítal bývalý profesor Macháček, pracující tehdy na radnici. Navrátilci dostali kapesné a mohli si vzít něco z nábytku, který zůstal po Němcích, kteří utekli.[320]

Z lágru se Willy Bock vrátil s kamarádem Ferdou Dattnerem, který pocházel z Přerova. Když viděl, že Willy zůstal sám, pozval jej ke své rodině. Ta Willyho velmi pěkně přivítala. „Byl jsem u nich přijat jako vlastní syn. Ferdova maminka mě nenechala odejít. Měli tři dcery a Ferdu a já jsem se stal pátým dítětem.“[321] V srpnu 1945 byl však Willy Bock odveden a na podzim musel narukovat do Brna. Na vojně potkal spoluvězně z Buny, který byl plukovníkem a velitelem brněnské oblasti. Bez toho, aniž by o tom byl Willy informován, tento známý plukovník jej poslal do důstojnické školy, přestože věděl, že Willy nemá dokončené vzdělání s maturitou, jež se běžně vyžadovalo. Tento známý chtěl, aby Willy šel do vojenské akademie jako důstojník z povolání. To ale pan Bock odmítnul a vrátil se ke své nové rodině. Ta mezitím převzala v Přerově restauraci, ale pak se přestěhovala do Liberce, kde také spravovala restauraci. Tam Willy pracoval až do doby, kdy se rozhodl pro emigraci.

Nesouhlasil s převzetím moci v Československu komunistickou stranou, a z toho důvodu se rozhodl odejít.[322] „Já jsem nikdy nebyl komunista; něco mně nutili dělat, nevím už co, to bylo pro mě jako červená pro býka...,“[323] vzpomíná na počátky komunistické diktatury v zemi. Vedle rodícího se komunistického režimu měla na emigraci Willyho Bocka vliv také prožitá zkušenost holocaustu: „Jelikož jsem přežil holocaust, tak jsem velmi rychle pochopil, že jako Žid je pro mne sionismus a Izrael můj vlastní domov.“[324] Na zařizování cesty do exilu vzpomíná takto:

---

[320] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.
[321] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*; dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[322] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004
[323] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*.
[324] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.

„Kvůli mým názorům jsem se snažil dostat ven z ČSR. Zkusil jsem do USA, kde žila maminčina sestra. Ale dle její informace affidavit by trval dva roky. Také na Poldu[325] do Chile jsem se obrátil. On mi ale doporučil Izrael, který tehdy osobně obchodně navštívil. Měl jsem také opis do Austrálie, ale všechna povolení byla dlouhodobá. Tak jsem se obrátil na Sochnut do Prahy, což se stalo pozitivní."[326]

Když Willy Bock zažádal o povolení k vycestování, byl odmítnut. Na ministerstvu vnitra nedostal pas, protože byl stále důstojníkem v záloze. To jej podnítilo k ještě větší odhodlanosti vycestovat co nejdříve z Československa.

„Tehdy člověk musel mět vojenského prostředníka – za toho se nabídl pan Babiš [otec Ferdy] – vojenskou poštu ... bude předávat... Pas jsem nedostal, jel jsem do Prahy na sochnut, tam jsem jim to vysvětlil, poradili mně, abych podal odvolání, nechal si to potvrdit na ministerstvu vnitra, to se stalo."[327]

V červnu 1949 vyjel Willy Bock na cestu. Přes Cheb jel do italského Bari, kde se cestující nalodili. Jednalo se o transport především mladých lidí. Až v Tel Avivu dostal od pana Babiše dopis, že jeho žádost o vycestování byla zamítnuta. O svých začátcích v *Eretz Jisrael* říká:

„Věděl jsem, že v Tel Avivu žije bratranec mé maminky, pocházel z Bratislavy. Restaurace měla několik odboček. Začal jsem pracovat v jedné z nich jako „picollo" (uklízeč ze stolů), po jednom měsíci jsem se stal číšníkem (rychlý postup). Měl jsem dosti zkušeností z Liberce."[328]

V uvedené restauraci ve vyhlášeném telavivském hotelu se Willy Bock postupně vypracoval až na zástupce ředitele. V roce 1950 se oženil s Iby (Avivou), kterou znal již z Liberce. Pocházela z Mukačeva, kde studovala na známém hebrejském gymnáziu. Bockovi měli dvě děti, dceru Chanu a syna Eiliho. Pan Willy Bock dodnes žije v Tel Avivu. Jeho motivaci k odchodu do exilu snad nejlépe vystihují tato slova: „Víš, já ti

[325] Jedná se o bratrance Poldu Donnebauma, o jehož emigraci do Chile jsme pojednali výše.
[326] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[327] Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation.*
[328] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.

něco řeknu, já podle mojého, kdyby nebyli komunisti, já bych nikdy do Izraele nešel. Já jsem byl zažraný Čech. Opravdu."[329]

Zmínili jsme se, že v obnovené židovské obci v Uherském Brodě působil po válce Ervín Berger. Tento muž původem ze Šumic (nar. 20. dubna 1912) pracoval jako obchodní cestující. V roce 1937 se oženil se Charlottou Schnablovou (nar. 19. dubna 1914 v Březové). O necelé čtyři roky později se manželům narodila dcera Jana. Celá rodina byla však v lednu 1943 odtransportována do Terezína a odtud o rok později do Osvětimi. Manželka Lotka ani tříletá dcera Janička nepřežily. Zahynuly v květnu 1944 v plynových komorách v Birkenau.[330] Ervín Berger se po skončení války vrátil do Uherského Brodu.

Věznění v lágrech přežila spolu se svou maminkou také Ilse Nassauová. Když byly osvobozeny, Ilse se v květnu 1945 vrátila do Uherského Brodu. Matka musela ještě nějakou dobu zůstat v táboře, protože onemocněla tyfem. Ilse v šoa ztratila otce, strýce, sestřenice, jak říká, skoro celou rodinu. Vrátila se do Uherského Brodu, protože k Břeclavi, jejímu rodišti, z něhož po okupaci Sudet Nassauovi přišli na Slovácko, ji nic nevázalo. V Uherském Brodě se cesty Ervína Bergera a Ilse Nassauové setkaly. Paní Bergerová na to vzpomíná:

„V Uherském Brodě jsem poznala svého muže, který se taky vrátil sám, ztratil rodiče, ženu a dítě. Za rok jsme se vzali a narodila se nám holčička jménem Hana. Pak jsme se začali zajímat o vystěhování do Izraele, jelikož má sestra už tam byla od roku 1939 a maminka ji chtěla vidět. Jelikož 1945–49 se nemohlo cestovat volně tak jako dnes a já jsem nechtěla zůstat bez maminky, antisemitismus byl taky dosti velký, nepříjemný a osobní, ‚Proč nejedete do Palestiny?' mi řekli několikrát, a tak, jelikož židovských občanů bylo velmi málo – kolem 1 000 Židů odešlo z Brodu do koncentráků a z toho se vrátilo asi 40 lidí, tak jsem řekla svému muži, jehož jméno bylo Erwin Berger a který bohužel zemřel 20. 4. 1997: ‚Erwinku, našim dětem budou nadávat do Židů a oni nebudou vědět proč.' Tak jsme se přihlásili na vystěhování, dostali jsme povolení, což nebylo tak jednoduché, a spolu ještě s dvěma rodinami jsme se vystěhovali. Měli jsme dost velký majetek, všechno jsme prodali a zůstali jsme s jedním liftem 4x5 m a tam jsme naskládali naše nejdůležitější věci. Jeli jsme vlakem do Prahy, já jsem byla v devátém měsíci těhotenství. V Palestině jsem měla sestru, vdanou, žijící v kibucu. Pomoc jsem měla tím,

[329] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.
[330] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM oddaných, inv. č. 2249, ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM zemřelých, inv. č. 2251; *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1158.

že jsem s maminkou a Hanou mohla u nich být, ačkoliv oni měli taky jenom jeden pokoj, ale všichni jsme se tam umístili. Za týden po příjezdu se narodila naše druhá dcera Mirijam."[331]

Cesta Bergerových do *Eretz Jisrael* vedla přes Rakousko do Itálie, přes Trani do přístavu Bari a odtud do Izraele. Trvala téměř měsíc. V Trani museli cestující asi tři týdny čekat na loď; kamarádka Ilse tam porodila holčičku. Těžké začátky v Izraeli popisuje paní Ilse slovy:

„Bydleli jsme dva roky pět lidí v jednom pokoji, potom jsme dostali přidělený malý domeček a potom, co jsme prodali všechno, co jsme dovezli, jsme přistavěli ještě jeden pokoj a mysleli jsme, že máme zámek. Nesmí se zapomenout, že jsme přišli z ČSR z krásného bytu s výborným obchodem, já jsem zanechala v Břeclavě dvouposchoďový dům, takže ten začátek byl těžký a tvrdý. ...ale jelikož můj muž byl velmi schopný, tak on to všechno zvládl."[332]

Přistěhovalci do Izraele jako Bergerovi museli být jistě velmi odhodlaní, stateční a pracovití. Dali ale přednost životu ve svobodné zemi před životem v komunistické diktatuře, navíc doufali, že v nové vlasti nebudou vystaveni antisemitským útokům. Na odchod Bergerových, podobně jako na vystěhování Willyho Bocka, měly zcela jistě vliv také roky prožité v koncentračních táborech. Na šoa vzpomíná paní Bergerová se smutkem mimo jiné takto:

„... já si zase myslím, že se říká, že Židé jsou inteligentní, chytrý a vzdělaný národ, ale v holocaustu to neukázali. Věřili jsme všemu, co nám namluvili a jenom jednotlivci se odhodlali opustit."[333]

Bergerovi odchodu do Země zaslíbené pravděpodobně nikdy nelitovali. Jejich život tam byl přes všechny obtíže šťastný. Paní Ilse Bergerová dnes žije v Gedeře.

Paní Tamara Herrmann vzpomíná, že po návratu z lágru pro ni materiální hodnoty byly „nula". „Hlavně znovu žít a pokračovat."[334] Proto se zřekla části dědictví po babičce v Uherském Brodě ve prospěch svého bratrance a v sionistickém hnutí mládeže se začala připravovat na emigraci do Palestiny. K tomu říká: „V Čechách nemám

[331] Dopis paní Ilse Bergerové, 1. 2. 2004.
[332] Dopis paní Ilse Bergerové, 1. 2. 2004.
[333] Dopis paní Ilse Bergerové, 1. 2. 2004.
[334] Dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004.

budoucnost, potřebujeme vlastní stát." Její touhu po zemi, kde by mohla začít nový život, ovlivnila i zkušenost holocaustu: „Nechci trpět znovu." Jak bylo uvedeno výše, ztratila Tamara v Osvětimi celou rodinu.

Cesta paní Herrmann a dalších mladých lidí do Palestiny byla organizována Haganou. Jednalo se o tajné přechody, o nichž jsme se zmínili výše. Informace o budoucí cestě dostávali mladí *chalucim* tajně od svých vedoucích. Dne 17. května 1946 se vydala skupina mladých lidí, jejíž členkou byla i paní Tamara Herrmann, na cestu, vše bylo organizováno tajně a cestující měli falešné pasy a doklady. Paní Herrmann napsala, jak jejich cesta do *Eretz Jisrael* probíhala:

„Cesta krkolomná, přes Francii do Pyrenejí, vše tajně, Britové jsou na pozoru. Z Pyrenejí do Marseille, vše tajné, nalodění v přístavu Sett. Angličani chytli naši ‚větší loď', uprostřed moře jen s batohem na malý škuner přesedat. Zavřeli nás do vojenských baráků v Atlit, jídlo bylo a pryčny také, pro nás legrace po koncentráku. Velká skupina polských dětí s námi."[335]

Paní Tamara a její spolucestující však měli štěstí. Dne 15. července 1946 jim Angličané přidělili „certifikáty" a oni se podle původního plánu vydali do kibucu Dorot. Tam už pracovala skupina Čechů, především mladých lidí ze Sudet, kteří se do Palestiny vystěhovali v roce 1939. Paní Herrmann vzpomíná, že v kibucu je přijali výborně, cítila se tam „jako doma". Začala pracovat ve svém oboru, který vystudovala ještě v Praze – byla zdravotní sestrou u kojenců a později na ambulanci. O tomto období říká, že to byla těžká, ale krásná doba. V roce 1955 se paní Tamara provdala za „afrického lékaře", narodila se jim dcera Eileen. Už v roce 1954 ale opustila kibuc a až do penze v roce 1991 pracovala jako ambulantní sestra s pediatrem. Jednalo se o těžkou práci, protože k nim často přicházeli noví imigranti, kteří někdy nevěděli, co je splachovací záchod.[336] Vystěhování do Palestiny bylo pro paní Tamaru Herrmann „uskutečnění snu" – Izrael považovala a považuje za svůj domov.

V dubnu v roce 1948 opustila Československo také paní Magda Barneová (nar. 28. července 1925), rozená Kappová. Podle svých slov se přidala k transportu, který do Palestiny jel přes Německo a Francii a byl zorganizován sionistickým hnutím. Paní Magda pochází z Brna, jejími rodiči podle *Terezínské pamětní knihy* byli Josef Kapp (nar. 18. května 1888), lékař, a Olga (nar. 23. srpna 1899). Otec pocházel z Napajedel a

[335] Dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004.
[336] Dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004.

matka z Uherského Hradiště, kam Magda jezdila k babičce a tetám.[337] Magda byla jediným dítětem. Oba rodiče a další mnozí příbuzní a přátelé zahynuli v Osvětimi, kam byli deportováni z Terezína. Paní Magda říká, že sice byla „vždy sionisticky vychována, ale ovšem že holocaust měl na náš život rozhodný vliv".[338] Na svou poválečnou rekonvalescenci a nový začátek vzpomíná:

„Po návratu z lágru jsem si poležela v nemocnici, pak jsem byla na léčení v Tatrách a ve Švýcarech, v roce 1947 jsem se vrátila do Hradiště a do Brna – měla jsem tam příbuzné a přátele a zapsala se na pedagogickou fakultu v Brně."[339]

Brzy se ale rozhodla odejít do Palestiny a začít úplně znovu. Podle svých slov nepodnikala žádné velké přípravy na cestu, jen si nakoupila trochu šatstva. Samotná cesta do Palestiny – opět se jednalo o ilegální transport – trvala asi dva měsíce. V Izraeli bydleli teta a strýc Magdy, takže měla začátek snad aspoň o maličko ulehčený přítomností dvou blízkých lidí. O prvních měsících v nové zemi říká:

„Uměla jsem obstojně hebrejsky a hned jsem tu zdomácněla. Šla jsem do kibucu a byla jsem celkem velmi šťastná. ... Přijela jsem do Israele několik dnů po vyhlášení státu uprostřed války. Ovšem, že byla radost z izraelského – židovského státu."[340]

Paní Magda říká, že v Izraeli byla a je šťastná, že jen tady je opravdu doma. Její životní příběh je pro nás ovšem zajímavý mimo jiné hlavně tím, že jejím manželem se v Izraeli stal Honza Brammer (později Dov Barnea) z Uherského Brodu.

Honza Brammer během svého věznění v Terezíně pracoval jako vedoucí pracovního oddělení pro mládež[341], čímž navázal na svou předválečnou práci s mládeží v sionistickém hnutí. V prosinci 1943 však dostal příkaz dostavit se do transportu do Osvětimi. Na jeho chvíle před odjezdem na východ se zachovala jedna vzpomínka:

„Když si Honza Brammer, vedoucí pracovního oddělení pro mládež, balil věci do transportu, jeho spolubydlící Avraham Fixler ... mu poněkud cynicky a pesimisticky sdělil: ‚Až

---

[337] *Terezínská pamětní kniha I*, s. 453 a 462.
[338] Dopis paní Magdy Barneové, 9. 2. 2004.
[339] Dopis paní Magdy Barneové, 9. 2. 2004.
[340] Dopis paní Magdy Barneové, 9. 2. 2004.
[341] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 392; rozhovor s paní Ruth Bondyovou, 4. 5. 2004.

pojedu na východ, nic si s sebou nevezmu.' Nikdo se nesnažil porozumět významu jeho slov. ...“[342]

V Osvětimi Honza opět pracoval s dětmi, Fredy Hirsch, známý vychovatel mládeže, jej dokonce určil jako jednoho ze svých zástupců. Svou zkušenost Osvětimi shrnuje pan Barnea slovy: „Co bylo v Osvěčimi, raději nepíšu, ale Danteho peklo proti tomu byla dětská zábava.“ Kvůli utrpení dětí, jehož byl v lágrech svědkem, učinil životní rozhodnutí:

„Když jsem byl svědkem toho, že tisíce dětí jsou posláni do plynu, zapřísahal jsem se, že když se z toho pekla někdy dostanu živý ven, zasvětím další život výchově žid. mládeže, když existuje takové bezpráví.“[343]

Po osvobození, dlouhém věznění a deportaci z východu opět do Terezína vážil Honza Brammer čtyřicet kilogramů a musel se léčit v Terezíně a pak v pražské podolské nemocnici. Jakmile to ale bylo možné, obnovil studia práv. Aby si vydělal na živobytí, pracoval u jedné židovské organizace a rozděloval stipendia studentům-repatriantům. Po dostudování pracoval ve Ferrometu, k čemuž říká: „Stal jsem se odborníkem na vývoz kolejí a lokomotiv.“ Pak se ale stala událost, která ovlivnila další životní rozhodnutí Honzy Brammera. „Zatím povstal židovský stát. ... Rozhodl jsem se uskutečnit přísahu z Osvěčimi a v květnu 1949 jsem odjel do Israele.“[344] Na vystěhování Honzy Brammera měla rozhodující vliv také zkušenost šoa. Když se po válce uzdravil, zajel na několik dní do rodného města. „Z celé rodiny zůstal jen bratranec Pepa. Bylo to tak smutné, že jsem se rozhodl, že víc nesnesu vidět okolí, kde jsem vyrostl, bez tolika drahých a milých.“ [345]

V Izraeli se z Honzy Brammera stal Dov Barnea a v roce 1950 se oženil s Magdou Kappovou. Vzpomíná, že život v nové zemi nebyl vůbec jednoduchý:

---

[342] Bondyová, *Jakob Edelstein*, s. 392.
[343] Dopis pana Dov Barney, 23. 5. 1985. Za laskavé zapůjčení tohoto a dalších dopisů Honzy Brammera děkuji panu Jakubovi Zajícovi a Petře Volné.
[344] Dopis pana Dov Barney, 23. 5. 1985.
[345] Dopis pana Dov Barney, 23. 5. 1985.

„Začátky byly velmi těžké. Učit se novou řeč, hledat práci a začat znovu budovat život. ... Práci, po různých dobrodružstvích, našel jsem jako zakladatel nového podniku pro odbornou výchovu emigrantské mládeže, která v tisících proudila z celého světa."[346]

Později se Barneovi dočetli v novinách, že v Beershebě, pouštním městě na jihu Izraele, zoufale hledají vychovatele a rozhodli se tam usadit. O práci v Beershebě Dov Barnea napsal:

„Bylo tam tehdy 2 000 otrhanců ve školách a 13 000 obyvatel. (Dnes 120 000 obyvatel a univerzita s 5500 žáky.) Stal jsem se obecním školním referentem. Musel jsem honit stovky dětí z trhů a ulic do škol, protože v jejich původních afrických a asijských zemích neznali rodiče, co je to povinná školní docházka. Když jsem v roce 1972 opustil obecní službu, bylo ve školách 25000 dětí a několik výborných středních škol."[347]

Činnost pana Barney ve školství v jižní části Izraele, jak vyplývá z údajů v jeho vyprávění, byla velmi významná. Říká k tomu: „De facto jsem měl možnost postavit tu školství na nohy." Když s touto prací skončil, začal pracovat na ministerstvu školství jako plánovač vyvíjejícího se beduínského školství. Vedle toho působil jako výchovný poradce v jednom vesnickém obvodu.[348] Touto dlouholetou a rozsáhlou prací ve školství si pan Barnea splnil sen a dostál svému závazku, který si uložil tváří v tvář hrůzám Osvětimi. Učitelské povolání mělo ostatně v rodině Brammerů tradici: Honzova maminka Helena přišla kdysi do Uherského Brodu jako učitelka do židovské školy. A učitelská tradice byla v rodině zachována i nadále, protože jedna z dcer Barneových, Šlomit, pracovala jako učitelka malých dětí. I Honzova manželka Magda byla po celý život učitelkou.[349] Tolik k zajímavému životnímu příběhu rodiny Honzy Brammera-Dov Barney. Dov Barnea v Izraeli zemřel v roce 1997, jeho žena Magda žije v Omeru.

Po převzetí moci v Československu komunistickou stranou odešel do Izraele také pan Gustav Bock s rodinou. Gustav Bock pocházel z Uherského Brodu, kde se narodil 27. června 1904 ve velmi rozvětvené rodině Bocků. O některých jeho příbuzných už jsme se zmiňovali výše.[350] Rodiči Gustava byli Markus Bock (nar. 6. srpna 1863), obchodník s moukou, a Růžena (nar. 11. ledna 1871 v Topoľčanech), rozená

[346] Dopis pana Dov Barney, 23. 5. 1985.
[347] Dopis pana Dov Barney, 23. 5. 1985.
[348] Dopis pana Dov Barney, 24.1.80 a 16. 5. 1987.
[349] Dopis pana Dov Barney, 24. 1.1980.

Ulmannová. Gustav měl jedenáct sourozenců: Alberta (nar. 1894), Artura (1896), Vítězslava (1897), Richarda (1899), Gretu (nar. pravděpodobně 1900), Selmu (1902), Elu (1906), Editu (1908), Heinricha (1909), Ervína (1911) a Irmu (1914). Gustav se – pravděpodobně ve třicátých letech – oženil s Rudolfine Rosenbergerovou (nar. 3. října 1909). Manželé měli dva syny, Amose (nar. 15.listopadu 1935) a Tomáše (nar. 30. dubna 1938). V lednu 1943 však byli transportováni do Terezína a odtud ihned do Osvětimi. Šance na přežití pro tak malé děti, jaké měli Bockovi, byla ve vyhlazovacích táborech mizivá. Rudolfine i oba chlapci, stejně jako řada dalších jejich příbuzných, byli zavražděni v plynových komorách Osvětimi.[351]

Gustav však věznění přežil a po válce se vrátil do rodného města. Znovu se oženil, a to s Lidií Weinsteinovou (nar. 2. listopadu 1910). Také Lidie Weinsteinová byla poprvé vdaná už před válkou a v holocaustu ztratila manžela a syna. Manželům Bockovým se v roce 1946 narodila dcera Judith.[352]

Jak jsme se zmiňovali výše, byl Gustav Bock činný v představenstvu uherskobrodské ŽNO. Už v červenci 1945 byl zvolen jeho členem, později je v zápisech ze schůzí představenstva zmiňován jako zápisník, tedy zapisovatel. Právě na návrh Gustava Bocka měl být do Uherského Brodu pozván brněnský architekt Eisler, aby navrhl plán nové synagogy. V zápisech ze schůzí je Gustav Bock zmiňován do začátku roku 1947. Pak se podle slov Judith Lifshitz-Bockové, dcery Gustava a Lidie, rodina přestěhovala do Prahy. Do Izraele však emigrovali až v roce 1949. O jejich odchodu z Československa i dřívějším názoru na emigrace paní Judith napsala:

„Vím, že můj otec byl před válkou aktivní v židovském hnutí mládeže Blau Weiss, ale neodešel z Evropy kvůli svým rodičům. Byl zodpovědným synem, a tak nechtěl odjet bez nich. Celá rodina odejít nemohla, protože to bylo velmi drahé a také si mysleli, že cestovat do Palestiny by mohlo být ‚nebezpečné' pro jeho matku, která nebyla zcela zdravá.

Moji rodiče chtěli opustit Československo co nejdříve, ale pak jsem se narodila já, a tak se v roce 1947 přestěhovali do Prahy. V červenci 1949 jsme legálně opustili Československo, stejně jako to tehdy udělala většina Židů. Odjeli jsme vlakem z Prahy, asi za tři dny jsme přijeli do Neapole. Z Neapole jsme jeli lodí do Haify."[353]

---

[350] Mladší bratr Gustava Heinrich (Hanuš) Bock se s spolu s několika dalšími Broďany vystěhoval do Palestiny v roce 1933; synovec Gustava Gabriel Bock odešel do Palestiny v roce 1939.
[351] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247, ŽM zemřelých, inv. č. 2251; dopis paní Judith Lifshitz, roz. Bockové, 8. 7. 2004.
[352] SÚA Praha, fond HBMa – ŽM narozených, inv. č. 2247; dopis paní Judith Lifshitz, roz. Bockové, 8. 7. 2004.
[353] Dopis paní Judith Lifshitz, 26. 7. 2004, překlad EH.

V Izraeli už žil bratr Gustava Bocka Heinrich, který se tam vystěhoval už ve třicátých letech jako „pionýr" (viz výše). Paní Lifshitz o něm vypráví zajímavou věc, totiž že se v Československu fiktivně oženil, aby další člověk mohl použít jeho certifikát k vycestování, ale manželé nakonec zůstali spolu i po své *alija*. U tohoto strýce rodina Judith zůstala. Paní Lifshitz na to vzpomíná:

„Když jsme přijeli do Izraele, nejdříve jsme asi sedm měsíců bydleli s tímto bratrem a jeho rodinou. Bydleli jsme všichni v jednom bytě. My jsme měli jeden pokoj pro mé rodiče a pro mě."[354]

V té době nebyly v Izraeli podle slov paní Judith žádné Ulpany, tedy jazykové školy hebrejštiny. Gustav Bock začal pracovat v továrně zpracovávající železo. Po sedmi měsících se rodina přestěhovala do nové čtvrti nedaleko Tel Avivu, postavené pro imigranty. Pan Bock pak pracoval jako prodejce nafty. Měl prý koně a vozík a prodával naftu dům od domu. Paní Bocková pracovala na částečný úvazek – žehlila prádlo v několika rodinách.[355]

„Život byl pro ně velice těžký. Náš byt byl velmi malý – jeden pokoj, žádná lednička, žádná koupelna atd. Pro mě osobně život tak těžký nebyl. Byla jsem každý den ve školce až do čtyř hodin odpoledne a tam nás krmili moc dobře. Každý den jsme dostávali maso. Myslím, že američtí Židé se starali o malé děti v Izraeli, protože ekonomická situace tady byla velmi špatná. Během prvních let byl nedostatek potravin a každá rodina dostávala základní suroviny podle velikosti a dalších kritérií. Když si lidé chtěli koupit něco nad příděl, museli to udělat na černém trhu. To si ale mohly dovolit jen rodiny, které na to měly peníze."[356]

V roce 1951 se Bockovým narodil syn. Po nějaké době se situace rodiny zlepšila a Bockovi se přestěhovali do většího bytu. Za několik let nato se opět stěhovali – tentokrát na farmu, kde chovali kuřata a pěstovali meruňky. Ekonomická situace rodiny se zlepšila a Judith mohla začít studovat ekonomii na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. V roce 1973 se Bockovi rozhodli z farmy odejít, protože pro ně práce už byla příliš náročná. Rudolfine Bocková zemřela v roce 1974. Gustav Bock se později ještě jednou oženil. Zemřel v roce 1981.[357]

---

[354] Dopis paní Judith Lifshitz, 26. 7. 2004.
[355] Dopis paní Judith Lifshitz, 26. 7. 2004.
[356] Dopis paní Judith Lifshitz, 26. 7. 2004.
[357] Dopis paní Judith Lifshitz, 26. 7. 2004.

Paní Judith popisuje jednu zajímavou věc, která se neobjevuje v žádném dalším vyprávění nebo dopise, z kterých jsme čerpali. Ona a její vrstevníci byli druhou generací holocaustu[358] – a zaplatili za to. Bylo pro ně těžké najít si životního partnera. Zážitky, kterými prošli jejich rodiče, byli tíživým břemenem i v jejich životě. Paní Judith však později překonala toto tíhu minulosti a ve svých téměř čtyřiceti letech se provdala. Podle jejích slov nebyla její kariéra – na rozdíl od osobního života – poznamenána rodinným traumatem. Celý život pracovala ve vysoké funkci ve státní správě.[359] Zkušenost rodiny Bockových potvrzuje, jak náročný byl, alespoň zpočátku, život přistěhovalců v Izraeli. To, že vše těžké překonali, dokazuje, jak silná byla jejich motivace a touha začít nový život.

Když Gustav Bock a jeho rodina v roce 1949 odešli z Československa, zůstal v Uherském Brodě jeho nejstarší bratr Albert (nar. 1894).[360] Albert Bock se vyhnul deportaci do koncentračních táborů útěkem do Ruska. Po válce se vrátil do Uherského Brodu. Studia na medicíně přerušil ještě před válkou a věnoval se nějaký čas filozofii. Jméno Alberta Bocka je zmiňováno na zápisech ze schůzí ŽNO v Uherském Brodě stejně jako jména jeho bratra. Židovská obec Alberta Bocka finančně podporovala, on sám nikdy nepracoval. Judith Lifshitz vzpomíná, že jí ze své malé penze kupoval hračky a posílal jí je do Izraele, což tam tehdy byla velká vzácnost. Na obci v Uherském Brodě pracoval později jako kulturní referent, jednou je dokonce uveden jako pomocný duchovní. V knize příjmů a vydání ŽNO jsou zaznamenány drobné výdaje, na něž obec Albertu Bockovi přispívala, například pytlíček na macesovou moučku. Vedle toho mu ale také platila obědy nebo výdaje na léčení. Pan Albert Bock zemřel v Uherském Brodě v roce 1958.[361]

Velká část českých Židů odešla po válce do Palestiny či Izraele. Jak jsme viděli, platí to i o přeživších šoa z Uherského Brodu. Kromě židovského státu ale utíkali také do jiných zemí v Evropě. Někteří z nich se dokonce vystěhovali do Německa, země zodpovědné za tolik jejich utrpení a za smrt tolika jejich blízkých. To z Židů nějak spojených s Uherským Brodem platí o panu Maxi Mannheimerovi a jeho bratru Edgarovi. Max Mannheimer začal své vyprávění o odchodu z Československa

[358] Podrobně se „druhé generaci holocaustu" věnuje Helena Epsteinová ve své knize *Děti holocaustu*, Praha: Volvox Globator, 1994.
[359] Dopis paní Judith Lifshitz, 27. 7. 2004.
[360] Zmíněn výše jako student medicíny ve Vídni, odkud se na Moravu šířily myšlenky sionismu.
[361] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě; dopis paní Judith Lifshitz, 21. 7. 2004.

vzpomínkou na osvobození americkou armádou 30. dubna 1945. Max a další vězni byli tehdy evakuováni z tábora Mühldorf nákladními vlaky, protože se blížila fronta:[362]

„Jednu noc jsme strávili v dobytčích vagónech, americké vojsko postavilo vedle kolejí stan, ve kterém ošetřovali těžce nemocné. Vážili vězně a registrovali jména. Tak jsem se dozvěděl, že vážím 37 kg. To bylo poblíž stanice Tutzing, asi 40 km od Mnichova. Příští den nás odvezli do Feldafingu. Umístili nás v bývalé škole pro elitu nacistů (NAPOLA = Nationalsozialistische Politische Lehranstalt). Byl jsem několik dní v provizorní nemocnici. Příslušný lékař byl dr. Rossipal, který sloužil ve Wehrmachtu a který pocházel z Nového Jičína. Po 27 měsících jsem ležel v čisté posteli a nemusel jsem se déle bát selekcí. Koncem května jsem byl tělesně v dobré kondici a přísahal jsem, že opustím Německo a nevkročím nikdy na německou půdu. Bol byl tak silný, nechtěl jsem žít mezi lidmi, kteří byli zodpovědní za milióny vražd na Židech."[363]

Tento úvod považoval pan Mannheimer za důležitý, protože události se vyvíjely naprosto odlišně od jeho očekávání. Krátce po okupaci navštívil Max svého spolužáka, který v Novém Jičíně převzal obchod po Němcích jako národní správce. V kanceláři tam potkal dívku, která se později stala jeho ženou a ovlivnila jeho rozhodnutí k emigraci:

„V kanceláři seděla mladá, sympatická žena, které jsem se ptal: ‚Slečno, máte banány?' Usmála se, protože tehdy banány v ČSR nebyly. Myslel jsem, že je Češka, neměla nejmenší cizí přízvuk. Pak jsem se dozvěděl, že pochází z německé, sociálně demokratické rodiny, že měla do okupace Sudet funkci v Arbeiter Turn- und Sportverein, že se zastávala před okupací v německém gymnáziu židovského profesora, který byl atakován nacistickými studenty, že ji vyhodili po 10. 10. z gymnázia (byla v sextě a bylo jí 16 let), že ji poslali jako ‚Arbeitsmaid' do Východního Pruska, kde delší dobu v Královci třídila vojenskou polní poštu. Když její povinná služba skončila, vrátila se do Nového Jičína. ... Naučila se soukromě anglicky a předávala tajně válečným zajatcům, kteří byli vězněni v táboře v Hladkých Životicích, kteří jednou týdně v doprovodu člena Wehrmachtu dostali příděl zeleniny, zprávy BBC a náčrty vojenské situace. Odvážný a nebezpečný čin."[364]

---

[362] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 74.
[363] Dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.
[364] Dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.

Max Mannheimer se s popisovanou ženou sblížil a zanedlouho čekali dítě. Jeho budoucí žena jej ujistila, „že Německo má po režimu nacistickém výborné šance vybudovat demokracii. A když je člověk zamilovaný, tak lehce věří a 9. listopadu 1946 jsem byl opět v Německu."[365] Cesta s osmitýdenní dcerou však byla složitá. Navíc bratr Edgar Maxovi neschvaloval, že se chce oženit s Němkou. Stejně tak se tato myšlenka nelíbila některým jeho kamarádům. Bylo pro ně nepředstavitelné, že by se Žid vrátil do Německa, země jejich mučitelů a vrahů jejich rodin. Max se ale rozhodl odejít proti jejich vůli. Rodiče Maxovi budoucí manželky odjížděli z Československa „antifašistickým transportem". Jeho žena nepočítala s tím, že Max s ní do Německa odjede, on ale, když viděl „to robátko", jak říká, nechtěl je nechat odjet samotné. Nějak se všichni tři dostali do vlaku a přejeli s ním hranice přes Folmavu. V Německu pak vystřídal Max Mannheimer několik zajímavých zaměstnání. Nejdříve pracoval pro kabaret, který objížděl tábory s tzv. displaced persons, pro organizaci Central Committee for Liberated Jews dělal rozhovory s bývalými vězni, které sloužily jako svědectví při soudech s nacistickými zločinci. Pracoval pro americkou organizaci JOINT a poté v soukromé firmě. Po vydání vzpomínek začal o své koncentráčnické zkušenosti přednášet ve školách. Stal se také průvodcem v koncentračním táboře Dachau, kde byl sám vězněn, a od roku 1990 je předsedou bývalých vězňů Dachau v Německu. Jeho velkou zálibou je malování, jemuž se věnuje pod pseudonymem ben jakov. Dnes žije Max Mannheimer se svou třetí ženou, původem Američankou, nedaleko Mnichova.[366]

Exilová cesta jeho bratra Edgara je snad ještě spletitější. Edgar Mannheimer se po návratu z lágrů vrátil do Nového Jičína, obchodoval s kořalkou a vínem a „pracoval u Otty Bermana, kde se naučil vyrábět a prodávat lihoviny".[367] Obchodoval také se starými auty. V únoru 1948, když se moci chopili komunisté, se však rozhodl Československo opustit. Nejdříve ilegálně odešel do Mnichova za bratrem. Cestoval s pasem na jméno svého spolužáka.[368] Přes česko-německou hranici jej převedla organizace Bricha. U Maxe zůstal však jen několik týdnů a vydal se do Paříže, odkud chtěl pokračovat do Bruselu, kam jej pozval bývalý spoluvězeň z Varšavy, nyní úspěšný a bohatý člověk. Jeden z jeho spolucestujících mu však v noci ukradl z úschovny

[365] Dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.
[366] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 77; dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.
[367] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 78.
[368] Rozhovor s panem Janem Reichem, na jaře 2004.

veškeré věci, a tak jel do Bruselu jen s jízdenkou a pár maličkostmi. V Bruselu se o něj postaral přítel.

„V dopise, který mi poslal z Bruselu, mi popisoval jeho činnost. Francouzsky se tomu říká ‚domestique', tak psal snad proto, že to zní líp než domovník. Obratem pošty jsem mu napsal, aby sedl do vlaku a přijel do Mnichova. Bydlel delší dobu u nás…"[369]

Edgar pak vydělal nějaké peníze opravou staré Tatry a začal opět vyrábět kořalku a likéry. Později v podnikání spolupracoval s manžely Timbergovými, provozovali obchod se starožitnostmi. Jindy Edgar spolu s dalšími společníky otevřel restauraci, která se jmenovala „Nachteule". O této jeho aktivitě říká Max Mannheimer:

„Nějaká paní Ruhlandová, která měla hospodu, i stěžovala, že hospoda nejde a aby Eda hledal nástupce. Většina hospod patří pivovarům. Edgar našel společníka a pivovar byl srozuměn, že udělají z té obyčejné bavorské hospody ‚Künstlerlokal'. Profesor mnichovské akademie a jeho studenti udělali dekoraci, která měla surrealistický sloh. V srdci Schwabingu takto vznikl lokál, který byl zakrátko populární. Měli tam tři muzikanty a hodně prominentních hostů, m. j. též Gina Lolobrigita. Studenti, kteří měli hlad, dostávali bezplatně hrachovou polévku."[370]

Edgar Mannheimer nebyl dlouho ženatý, ale později se vše změnilo, neboť se seznámil s Jeanette.

„Konečně Edgarovi napadlo, že by se mohl oženit. V St. Moritz ve Švýcarech poznal Jeanette (nar. 1932 v St. Gallen), dceru v Polsku narozeného Žida a v Curychu narozené Židovky, jejíž rodiče pocházeli z Ruska. Celá rodina byla velmi pobožná. Jeanette nechtěla žít v Německu."[371]

V roce 1956 se Edgar a Jeanette vzali a Edgar se přestěhoval do Curychu. Opět se zabýval obchodem se starožitnostmi, jeho velkou láskou byla vzácná stará auta. Po sametové revoluci zvažoval určité investice v České republice, ale jeho dalším aktivitám v devadesátých letech zabránila těžká nemoc, které nakonec podlehl.[372]

---

[369] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 78; dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.
[370] Dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.
[371] Dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.
[372] Mannheimer, „Vzpomínky", s. 78; dopis pana Maxe Mannheimera, 18. 1. 2004.

Životy bratrů Mannheimerových byly velmi dobrodružné. Oba se dokázali vyrovnat se ztrátou všech ostatních členů rodiny a mnoha přátel a známých. Ve svých profesích byli velmi úspěšní. Max Mannheiner svou přednáškovou a průvodcovskou činností navíc usiluje o to, aby veřejnost, především mladí lidé, byla informována o historii šoa, a aby se tak, pokud možno, podobné tragédie nepředstavitelných rozměrů neopakovaly. Životní příběhy známe podrobněji u výše uvedených občanů Uherského Brodu, či lidí s tímto městem nějak spojených. Vedle nich se během několika málo poválečných let z Československa vystěhovalo ještě několik dalších Židů. Všichni toužili po novém začátku jinde než v místech, která jim neustále připomínala jejich blízké, kteří zahynuli. O těchto dalších uherskobrodských emigrantech známe však jen střípky informací o jejich odchodu z vlasti. Proto jsou jejich osudy uvedeny ve zkrácené podobě:[373]

Alexander Beck

nar. 5. 1. 1922

Emigroval do USA po roce 1945.

Jindřich Brunn

nar. 19. 6. 1926

Emigroval do Izraele v roce 1949 spolu se svou matkou Elenou (nar. 23. 1. 1901), žili v Gedeře, kde měl obchod s botami, pak pravděpodobně s elektronikou, vzal si za ženu francouzskou Židovku; jeho dcera žije u Tel Avivu.

Valtr Gallia

nar. 26. 2. 1915

Emigroval pravděpodobně v roce 1949, žil v Nahariji v severním Izraeli, pracoval ve známé továrně vyrábějící mléčné výrobky.

Mikuláš (Miki) Kanner

nar. 10. 2. 1906

Pocházel z Uherského Hradiště. Byl zapáleným sionistou, emigroval do Izraele v roce 1949. Zahynul při sestřelení izraelského letadla Bulhary v padesátých letech.

---

[373] Rozhovor s panem Willym Bockem, 20. 10. 2004.

Olga Kannerová

nar. 9. 11. 1919

Sestra Mikiho Kannera. Vdala se za Jana Rosenfelda (bratra Adolfa Rosenfelda, který žije v Uherském Brodě), žili ve Vídni.

Jan Rosenfeld

nar. 1. 5. 1917

Manžel Olgy, rozené Kannerové. Ve Vídni pracoval v obchodě se železářstvím, který mu později majitel odkázal. Dnes tento obchod provozuje syn Jana a Olgy.

Karel Langer

nar. 6. 9. 1929

Pravděpodobně po skončení války emigroval do USA, když předtím nějakou dobu žil v Izraeli. Zemřel v roce 2003.[374]

Pavel Langer

nar. 26. 9. 1923

Bratr Karla Langera. O Pavlu Langerovi vypověděl pan Willy Bock:

„Pavel jel po válce taky do Izraele, tam šel na vojnu, zůstal déle sloužit, byl nadporučíkem v armádě a s nějakým kamarádem letěli do Eilatu, tím malým letadlem, Piper, ... dvousedadlové letadlo, a letěl na hory, zabili se oba. Kdy přesně, to už ... nevím."[375]

Robert Zweigenthal (Zwenko)

nar. 24. 8. 1916

Po válce odešel do USA.

Těchto několik dalších osob se podle svědectví pana Willyho Bocka vystěhovalo v poválečných letech z Československa do zahraničí. Motivem jejich odchodu, jak už jsme uvedli, byla nejčastěji touha začít nový život. Jinde, než ve městě, ke kterému je poutaly vzpomínky na šťastnou minulost s lidmi, kteří nenávratně zmizeli v šoa. Podařilo se zjistit, že z Uherského Brodu se po válce vystěhovalo devatenáct osob, mezi

[374] Dopis pana Waltera Tausse, 3. 2. 2004.
[375] Rozhovor s panem Willym Bockem, 20. 10. 2004.

něž počítáme např. i bratry Mannheimerovi, kteří zde měli příbuzné a byli odsud deportováni. Ostatní přeživší buď zůstali v rodném městě, anebo se přestěhovali na jiné místo v tehdejším Československu. Ještě několik dalších osob z Uherského Brodu však mohlo z Československa odejít, ale jejich osudy nejsou dosud známy.

Celkově Československo během poválečných let opustilo přibližně 14 000 Židů, tedy zhruba polovina těch, kteří přežili věznění v koncentračních táborech. Od skončení války do roku 1950 zemi opustilo asi 20 000 osob židovského původu.[376] Důvodem jejich odchodu bylo zklamání ze situace v Československu, odkud ani po holocaustu nezmizel antisemitismus a kde měli potíže s vracením majetku, pro mnohé byl posledním impulsem k opuštění republiky komunistický převrat a v neposlední řadě samozřejmě fakt, že ztratili většinu svých příbuzných a přátel. Dnes lze jen těžko posoudit, o co Československo přišlo emigrací těchto svých občanů. V každém případě však byla emigrace českých Židů pro Československo velkou ztrátou.

* * *

Období komunistické diktatury je ještě poměrně nedávnou dobou – na podrobné zpracování dějin Židů v Československu v této době ještě budeme muset počkat. Jisté však je, že od počátku padesátých let přestal stát podporovat židovské vystěhovalectví a vztahy s Izraelem se postupně zhoršovaly v souladu s politikou Sovětského svazu.[377] Oběti nacistické rasové perzekuce se obecně přiřazovaly k národním padlým, jejich židovský původ byl zamlčován. Bylo též zvykem nebrat na vědomí fakt, že je někdo Žid, i mezi intelektuály panoval úzus, že židovská identita lidí se prostě ignorovala.[378] Komunistický režim u nás byl antisemitský, resp. antisionistický, což se nejvíce projevilo při procesech s Rudolfem Slánským a dalšími osobami. Většina z nich byla na konci vykonstruovaných procesů na základě falešných obvinění odsouzena k trestu smrti. Pouhých sedm let po skončení války byli lidé souzeni za to, že jsou Židé. Také stovky dalších židovských občanů byly v Československu perzekuovány pro svůj židovský původ.[379]

---

[376] Krejčová, „K některým problémům židovské menšiny", s. 77; Brod, „Židé v poválečném Československu", s. 151.
[377] Pěkný, *Historie Židů*, s. 353.
[378] *Osud Židů*, s. 7–8.
[379] Pěkný, *Historie Židů*, s. 354.

Život židovských obcí v Československu neustále slábl, příčinou čehož bylo stárnutí a asimilace jejich členů spolu s emigrací. Na konci padesátých let už zde existovalo pouze devět ŽNO (Praha, Karlovy Vary, Ústí nad Labem, Liberec, Plzeň, Brno, Ostrava, Olomouc a Kyjov).[380] Židovská náboženská obec v Uherském Brodě přešla pod správu ŽNO v Kyjově a později byla změněna na synagogální sbor. V zápise z několika schůzí představenstva obce se dozvídáme o její činnosti v tomto období, navíc však může tento dokument sloužit jako pramen pro identifikaci posledních členů ŽNO v Uherském Brodě. – Opustili jsme uherskobrodskou ŽNO v době, kdy se většina členů vystěhovala do Izraele a novým předsedou byl zvolen Emil Stránský z Uherského Hradiště. Členy výboru se stali Jindřich Langer, Mořic Holz a Josef Brammer.[381]

Rodina Jindřicha Langera, tedy rodiče a jediná dcera, se jako jediná celá rodina z Uherského Brodu vrátila z koncentračních táborů.[382] Mořic Holz, bývalý majitel pekárny na macesy, se z lágrů vrátil s manželkou Giselou.[383] O Josefu Brammerovi jsme se zmiňovali výše – Max Mannheimer vzpomínal, že Pepa v táboře nezištně pomohl jeho nemocnému bratru Arnoštovi, když mu dal svou teplou bundu a sám si nechal jen tenké sako. Po návratu do Uherského Brodu se Josef Brammer oženil s Erikou Rothovou. Později se manželům narodila jediná dcera Růžena, která žije v Uherském Brodě.

ŽNO v Uherském Brodě se i v padesátých letech zabývala obnovou svých zničených budov, pečovala o hřbitov, prodala část svého nemovitého majetku, protože neměla prostředky, z nichž by je spravovala. V roce 1950 prožili členové obce slavnostní událost, když 10. února odhalili pamětní desku svým umučeným souvěrcům. Toto datum bylo mimo jiné zvoleno z toho důvodu, že bylo blízké dnu, kdy většina uherskobrodských Židů zahynula v plynových komorách Osvětimi (2. února 1943). Odhalení pomníku se účastnil i známý rabín Richard Feder z Kolína jako zástupce Rady ŽNO.[384]

Na schůzi ŽNO 20. května 1959 se volilo nové předsednictvo. Z tohoto zasedání se dochoval vzácný seznam tehdejších členů obce, jejž zde uvádím:

---

[380] Rudolf Iltis, *Die aussäen unter Tränen mit Jubel werden sie ernten (Psalm 126). Die Jüdische Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg*, Prag: Rate der jüdischen Gemeinden in den bömischen Ländern und vom Zentralverband der jüdischen Gemainden in der Slowakei, 1959.

[381] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 21. 5. 1949.

[382] Matějíčková, *Holocaust uherskobrodských Židů*, s. 71.

[383] *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1156.

Brammer Josef	Langerová Terezie
Brammerová Erika	Rabyšková Edita
Fuchs Karel	Reissová Eliška
Fuchs Růžena	Frankl Otto
Holc Mořic	Franklová Ella
Holc Gisela	Rosenfeld Adolf
Langer Jindřich	Rosenfeldová Licci.[385]

Vidíme, že židovská obec měla koncem padesátých let už jen čtrnáct členů. To je obrovský úbytek ve srovnání s předválečnými pěti sty členy. Z osob uvedených v seznamu žije dodnes v Uherském Brodě už jen paní Ela Franklová (nar. 13. března 1922), jejíž matkou byla Eliška Reissová (nar. 8. dubna 1895), a manželé Rosenfeldovi.[386]

Po roce 1950 se z Československa vystěhovaly dvě rodiny, jejichž otcové byli spřízněni s uherskobrodskou židovskou obcí. Pan Jiří Diamant, o němž jsme se už několikrát zmiňovali výše, žil po válce několik let v Uherském Brodě. O svém návratu z koncentračního tábora říká:

„Vrátil jsem se jako patnáctiletý do vlasti po více než třech letech pobytu v koncentračních táborech. Moje mládí a chuť k životu mi pomohly pokračovat v dalším životě, úspěšně dostudovat, uplatnit se v povolání a založit rodinu.“[387]

Na jiném místě o období těsně po válce říká:

„Nejtěžší bylo navázání zpřetrhaných tradic a nalezení své identity ve společnosti, z níž převážná většina židů zmizela. ... Rozhodl jsem se pro vzdělávání a pro život ve staré vlasti.“[388]

Poručnicí Jiřího v Uherském Brodě byla paní Rudolfa Čejková.[389] Jiří zde vychodil gymnázium a později odešel studovat do Brna a do Prahy. Oženil se a manželům se narodily dvě dcery. Pan Diamant se stal psychologem, pracoval v Praze,

---

[384] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 10. 2. 1950.
[385] Archiv Muzea JAK UB, Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uh. Brodě, 20. 5. 1959.
[386] *Terezínská pamětní kniha II*, s. 1169.
[387] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[388] Diamant, *Terezín: zlý sen*, s. 12.
[389] Archiv GJAK Hlavní katalogy, ročník 1946–47.

ale po okupaci Československa sovětskými vojsky se s manželkou rozhodli zemi opustit:

„Odešel jsem s manželkou a se dvěma dětmi 2. září 1968 z Prahy poté, co jsem se vrátil ze sjezdu psychologů v Amsterodamu 31. srpna. Jeli jsme směrem Tábor, České Budějovice k hranicím. Po přechodu hranic jsme se dostali do Vídně, kde jsme byli čtyři dny. Ve Vídni se během 24 hodin za nás zaručili čtyři kolegové [z Nizozemí]. Po udělení holandských víz jsme jeli kolem Pasova na Frankfurt k nizozemským hranicím."[390]

Jiří Diamant měl ještě jednu motivaci, kvůli které se rozhodl odejít s rodinou za hranice, a tou bylo poučení z rodinné historie:

„Nechtěl jsem se dopustit téže chyby jako můj otec, který v poslední chvíli zamezil můj odlet do Londýna 12. března 1939, jako i mého bratra Tomáše."[391]

O životě ve svobodném Holandsku ve srovnání s Československem pan Diamant napsal:

„Ve staré vlasti jsme museli zanechat příbuzné, přátele a známé, opustit zaměstnání a vzdát se kultury, v níž jsme vyrůstali. V Nizozemí jsme poznali větší svobodu bez svěrací kazajky totalitního systému, bez výslechů a cenzury. Mohli jsme se otevřeněji vyjadřovat, sdělit bez bázně své názory, bylo nám umožněno cestovat po Evropě i do zámoří bez výjezdní doložky. Děti mohly studovat bez kádrových posudků."[392]

Život emigrantů v nové zemi byl náročný, ale panu Diamantovi se brzy podařilo najít práci, ve které byl velmi úspěšný. Nejdříve pracoval jako vědecký pracovník na amsterodamské univerzitě. Setkal se zde s přátelským chováním kolegů, avšak často se s nimi neshodoval v politických názorech:

„Oni měli často iluze o socialismu, o němž četli poutavé věci v marxistických publikacích, zatímco já jsem přinášel konkrétní poznatky o praktickém použití těchto teorií

[390] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[391] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[392] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.

v Československé socialistické republice vedené komunistickou stranou. Někdy jsem měl pocit, že tuto pravdu někteří neradi slyšeli, neboť je připravovala o iluze."[393]

Pan Diamant toužil po klinické práci, proto odešel do léčebny v Heiloo, kde se zanedlouho stal vedoucím psychologem, zároveň však i nadále přednášel na univerzitě v Amsterodamu. „Přistěhovalec se zde musí, jako ostatně i v jiných zemích, více snažit, aby dosáhl svého cíle, než domorodec."[394] Pan Diamant vypráví, jak československý komunistický režim ztěžoval život jeho rodině ještě v emigraci,:

„V roce 1978 jsem byl komunistickými úřady zbaven občanství ČSSR, poněvadž jsem anonymně psal články do emigrantského časopisu Okno dokořán, později Okno. V souvislosti s tím mně a mé paní tehdejší totalitní režim zakázal cestovat do republiky a omezoval kontakty mých dřívějších kolegů, známých a přátel s námi. Do Československa jsem proto mohl jet až v prosinci 1989. ... Tchýně byla opakovaně vyslýchána StB. Zemřela v roce 1986. Opakované výslechy a znemožnění cest k nám a k rodině švagrové jí zkrátily život."[395]

Pan Diamant také pomáhal jiným emigrantům překonat obtíže života v nové zemi. Na základě své zkušenosti psychologa přirovnává emigraci dokonce k pobytu v koncentračním táboře:

„Emigrace je podobně jako pobyt v koncentračních táborech mezní situace životní. Je to dlouhodobá psychická a mnohdy i fysická zátěž, která může mít trvalé následky. Pochopitelně byly v koncentračních táborech používány drastičtější metody, jež mnohdy končily smrtí vězňů."[396]

Podrobně se emigrantské zkušenosti své a obecně emigraci věnoval v řadě článků a přednášek, jež vyšly ve sborníku *Psychologické problémy emigrace*.[397] Pan Diamant žije s manželkou v Holandsku a do České republiky se pravidelně vrací, přednášel také několikrát na univerzitě v Olomouci.

V roce 1968 odešel z Československa také pan Walter Tauss s rodinou. Po návratu z koncentračních táborů se oženil s Editou, rozenou Grünbergerovou, původem z Košic.

---

[393] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[394] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[395] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[396] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.
[397] Jiří Diamant, *Psychologické problémy emigrace*, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1995.

Manželé žili nějakou dobu v Uherském Brodě, pak odešli do Liberce.[398] O jejich emigraci pan Tauss napsal:

„Já jsem odešel z Liberce v roce 1968. Byl jsem s manželkou na dovolené [v Itálii] a už jsme se do ČSSR nevrátili. Děti přijely na návštěvu do Mnichova a už se nevrátily. ... Uchytil jsem se v Mnichově velice dobře. Znalosti z oboru textilního byly strůjcem štěstí a dobrého zaměstnání."[399]

Přesto byly začátky Taussových v exilu těžké jako pro většinu emigrantů. „Emigrant byl emigrant." Manželé Taussovi dodnes žijí v Mnichově.

Petr Brod uvádí, že po roce 1968 se vystěhovala třetina československých Židů.[400] Po sovětské invazi nebyl židovský život v Československu oficiálně podporován, v tisku se vyskytoval antisemitismus, ve vysokých funkcích se občané židovského původu objevovali jen velmi výjimečně.

Během šedesáti let (přibližně 1930–1990) život židovské komunity v Československu téměř zanikl. Zásadní podíl na tom měla nacistická perzekuce, řada Židů se ještě před válkou vystěhovala ze sionistických pohnutek a velká část občanů židovského původu, kteří přežili šoa, odešla kvůli komunistickému převratu. Další skupina československých Židů opustila vlast po sovětské okupaci země v roce 1968. Život židovských obcí u nás se tak mohl opět plně rozvinout až po pádu komunistického režimu v roce 1989. Židé, kdysi sice nepříliš početná, ale velmi významná menšina, však už nikdy nemohli obnovit život svých obcí do té míry, jako tomu bylo v předválečném Československu.

[398] Dopis pana Waltera Tausse, 3. 2. 2004; rozhovor s panem Willym Bockem 25. 10. 2004.
[399] Dopis pana Waltera Tausse, 3. 2. 2004.
[400] Brod, „Židé v poválečném Československu", s. 159.

EPILOG

Údělem židovského národa vždy bylo putování, útěk před pronásledováním, nenávistí, pogromy, i hledání nových, přívětivějších končin, kde by jeho příslušníci nalezli nový domov. Židé vždy museli začínat znovu, protože i když se v jejich historii objevují období, kdy židovské obce kvetly a lid žil relativně v bezpečí, pokaždé pak znovu přišla doba, kdy museli své domovy opustit a vydat se na cestu. Sledovali jsme osudy uherskobrodských Židů, kteří v různých obdobích a z rozličných důvodů opustili rodné město nebo zemi, aby začali nový život jinde. V židovském světě vždy existovala myšlenka země, kam se národ nakonec uchýlí, kde bude v bezpečí a pokoji žít – ať už se myslelo na Palestinu, jakožto historickou vlast, či zemi, která vznikne příchodem Mesiáše a tam konečně židovský národ nalezne svůj domov.

Zároveň však velice často Židé přijali za svou vlast zemi, kde žili a kde žily generace jejich předků. Nepotřebovali utíkat a hledat si nová místa, kam s rodinami odejít. To však bylo především v dobách přátelského soužití s většinovou společností, v dobách rozkvětu a relativního bezpečí. Když však myšlenka asimilace zklamala, zrodil se sionismus, hlásající, že jedině v nové zemi, ve svém vlastním státě mohou Židé nalézt klid a žít v jistotě. Nakonec i strašná zkušenost šoa potvrdila, že Židé *nikdy* nebudou zcela přijati svým okolím, že jim dokonce hrozilo nebezpečí záhuby… To vše vedlo ke vzniku židovského státu. *Eretz Jisrael* mohla nabídnout útočiště každému, kdo si to přál. I když začátky nebyly jednoduché a vlastně nikdy tato země nepoznala zcela klidnou existenci. Možná, že Židům není souzena. Možná, že do konce dějin budou nuceni putovat a hledat svou vlast. Až do příchodu Mesiáše.

Židé z Uherského Brodu zvolili za svou novou vlast různé země. Velká část se jich usadila v židovské domovině v Palestině a pak v Izraeli – doufali, že zde už nebudou pronásledováni. Jiní odešli například do Nizozemí, země tradičně tolerantní k přistěhovalcům. Paradoxně několik z nich zvolilo za nový domov Německo, stát zodpovědný za smrt milionů Židů.

Všichni emigranti se shodují, že začátky v nové zemi byly těžké. Nechybělo jim ale nadšení, vůle a odhodlání. Pan Elhanan Gafni vzpomíná:

„V příchodu do Palestiny viděl jsem mou novou vlast místo dekadentní Evropy, ‚mé nové narození'. … I v nové zemi první léta byl jsem zase idealist, vše bylo krásné a pozitivní. Chtěl jsem býti dělník účasten na výstavě zemi. To byl cíl mého života. Byl jsem členem

skupiny mládeže z ČSR, která chtěla založit novou osadu (kibuc). Bylo těžko zvyknout se na fyzickou práci, nebyla snadná. Poslali nás do existující osady, co ztroskotávala na Jardenu v horkém tropickém podnebí. I štěnice, co jsme přinesli s námi, tam chcípaly.“[401]

Většina z emigrantů musela překonávat jazykovou bariéru, což v dospělém věku nebylo nejjednodušší. Museli se prosadit v zaměstnání, což je pro emigranty většinou složitější než pro „domorodce“. Ale i když začínali tzv. od píky, všichni nakonec byli úspěšní. Jeden z uherskobrodských Židů se dokonce stal velvyslancem,[402] jiný uznávaným psychologem, další zástupcem ředitele ve známém telavivském hotelu. Co by ale emigranti sami považovali za svůj největší životní úspěch? Zdá se mi, že pro ty, kteří byli vězněni, bylo největší životní výhrou to, že přežili hrůzy koncentračních táborů. Další roky života byly darem, novou kapitolou, novým začátkem. Všichni ti, kteří odešli, kladou velký důraz především na svou rodinu. Partner a děti pro ně znamenali nebo znamenají velmi mnoho.

Velká skupina původně uherskobrodských občanů v zahraničí je navzájem v kontaktu. Telefonují si, předávají zprávy, vzpomínají spolu. Všichni dodnes mluví skvěle česky. Někteří si dokonce uchovali původní uherskobrodské nářečí. Mluvili ve velké většině česky s manželem či manželkou, ale přeci jen žili v jazykově odlišném prostředí. Děti některých z nich umí česky, některé rodiny dokonce vždy česky mluvily. Jiné děti něčemu rozumí, ale jejich mateřštinou už je jazyk země, ve které žijí.

Rodiny uherskobrodských emigrantů udržují české zvyky a často vaří česká jídla. „Dcera i vnoučata milují buchty, nočky a palačinky, když byla malá ‚tluče bubeníček a dú valaši dú‘.“[403] „Iby byla výborná kuchařka a vařila často česká jídla (houskové a kynuté knedlíky apod.).“[404] Vzpomínku na původní vlast představují třeba i české písničky a básně:

„České písničky jsem vždycky zpíval, když jsem zpíval… když jsem jel v aute, tož Kolíne, Kolíne, potom různé písničky, které jsem znal ještě ze školy, potom hodně básniček jsem znal, z těch Tyrolské elegie, sviť, měsíčku polehoučku… Brixen... Co jsem miloval, byla balada o námořníkovi, to se mě velice dotklo, polib mě ještě jedenkrát, pak musím odejít nastokrát... Jiřího Wolkera, to mě velice dojalo ty věci…“[405]

---

[401] Dopis pana Elhanana Gafniho, 15. 2. 2004.
[402] Pan Elhanan Gafni působil jako velvyslanec Izraele v Kamerunu.
[403] Dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004.
[404] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[405] Vzpomínky pana Maxe Mannheimera, zaznamenané na kazetě, 18. 1. 2004.

Někteří původem Broďané vyprávěli svým dětem nebo vnoučatům o dětství v Československu, někteří ale až v poslední době otevřeli bolestnou kapitolu vzpomínek na holocaust, ukázali dětem Osvětim nebo jiná místa spojená s jejich věznením. Snad nikdo z těch, kteří odešli, nemohl během komunistického režimu cestovat do Československa. Např. pan Max Mannheimer pracoval pro americkou organizaci JOINT, a byl tak v socialistickém Československu osobou nevítanou, Willy Bock byl považován za vojenského dezertéra. Někteří se poprvé vrátili v osmašedesátém roce, většina ale poprvé navštívila bývalou vlast až po roce 1989. Jejich dojmy byly různé. „Návštěva všech známých mne velmi těšila."[406] „Pocity byly různé, ale hodně smutku."[407] Uherskobrodští rodáci samozřejmě těžce nesli fakt, že z Československa se stala země téměř bez Židů. „Samozřejmě, že ty pocity byly divné, když jsem šel kolem těch domů, kde bydleli Židé – ten zahynul, ten zahynul, ten tady bydlel… ."[408] Někteří rodáci bohužel pocítili také nepříliš vstřícné chování Čechů vůči emigrantům:

„Při první návštěvě a leckdy i při dalších jsme byli konfrontováni s předsudky vůči emigrantum, jež byly rozšiřovány komunistickou propagandou, občas nám bylo dáváno najevo, že se do domácích záležitostí nemáme míchat, přestože máme také české občanství. Dodnes máme pocit, že jsme mnohdy pokládáni za něco zvláštního, jsme odlišní, a proto se na nás pohlíží občas s nedůvěrou, závistí anebo s odstupem."[409]

Pan Diamant dále píše, že v poslední době se mu zdá, že se snad už chování Čechů k emigrantům zlepšilo. Hodně exulantů se vrací na různá výročí, do Terezína, na tryzny připomínající jejich umučené blízké a přátele. Většina rodáků se zájmem sleduje dění v České republice, dostávají některá česká periodika, především zpravodaj ŽNO v ČR Roš chodeš. Jak bylo uvedeno výše, emigranti jsou ve vzájemném kontaktu. Někteří jsou také členy spolků sdružujících emigranty z Československa, např. v Izraeli existuje organizace *Hidachdut Olei Czechoslovakia* (Sdružení Izraelců pocházejících z Československa).

Na otázku, zda se jim po Československu stýskalo, nebo jim něco ze staré vlasti chybělo, odpověděli bývalí Broďané různě. „Stýskalo se mi někdy, ale byl jsem

[406] Dopis pana Willyho Bocka, 2. 4. 2004.
[407] Dopis paní Ilse Bergerové, 1. 2. 2004.
[408] Vzpomínky pana Maxe Mannheimera, zaznamenané na kazetě, 18. 1. 2004.
[409] Dopis pana Jiřího Diamanta, 22. 2. 2004.

realista," napsal pan Willy Bock. „Stýskalo se nám po Československu, po tamější mentalitě," říká paní Ilse Bergerová. Jiným ale nic podstatného nescházelo. „Smutek jsem neměla, ale ČSR miluji."[410]

Československo či Česká republika zůstaly pro uherskobrodské rodáky zemí, kde se narodili, kde prožili mládí, kam se většinou rádi vracejí. Mnozí však přijali zemi, kam odešli, za svůj nový domov a Československo pro ně zůstává „jen" zemí původu. Paní Magda Barnea to výstižně vyjádřila slovy:

„Považuji se naprosto za Izraelku, která se v Česku narodila. Ovšem, že je mi Česko bližší než třeba Dánsko nebo Holandsko, ale doma jsem jen v Izraeli."[411]

Paní Ilse Bergerová říká podobně, že se považuje za „Izraelitku s českými kořeny".[412] Pan Max Mannheimer popsal zajímavý postřeh své manželky. Napsala, že její manžel žil po celý život v samozvoleném ghettu. On sám s ní souhlasí: pohyboval se především v židovských nebo sociálnědemokratických kruzích, mezi jeho přáteli bylo hodně lidí se zkušeností šoa.[413] Někteří z těch, kteří odešli, si v nové vlasti změnili jméno. Snad to byl výraz touhy po novém začátku, projev snahy po nové identitě. Zároveň si změnili jména i někteří Židé, kteří prožili holocaust a zůstali v Československu. Mezi nimi bylo i několik Broďanů. I jejich motivací byla jistě snaha začít nový život, obava před předsudky Čechů vůči německy znějícím jménům, ale snad také osobní potřeba oddělit bolestnou minulost od současnosti. Jak už bylo uvedeno výše, z těch, kteří se vystěhovali, si změnili jméno pan Pavel Winterstein na Elhanan Gafni nebo Honza Brammer na Dov Barnea. Hodně původních uherskobrodských občanů, kteří odešli do Izraele, žije v Tel Avivu či jeho okolí.

Pan Willy Bock velice přiléhavě vyjádřil motivaci k odchodu z vlasti těch, kteří odešli po komunistickém puči:

„Víš, já ti něco řeknu, já podle mojého, kdyby nebyli komunisti, já bych nikdy do Izraele nešel. Já jsem byl zažraný Čech. Opravdu."[414]

---

[410] Dopis paní Tamary Herrmann, 19. 1. 2004.
[411] Dopis paní Magdy Barneové, 9. 2. 2004.
[412] Dopis paní Ilse Bergerové, 1. 2. 2004.
[413] Vzpomínky pana Maxe Mannheimera, zaznamenané na kazetě, 18. 1. 2004.
[414] Rozhovor s panem Willym Bockem, 19. 10. 2004.

Tato slova vhodně vystihují pocity emigrantů z období kolem roku 1948. Byli ochotni smířit se s životem v Československu, kde už nežila většina jejich blízkých a přátel, snažili se začít znovu s tíživým břemen bolestných vzpomínek na minulost, ale nebyli ochotni žít v další diktatuře. Jejich zkušenost s nacistickým režimem byla příliš tvrdá a čerstvá, než aby zůstali ve státě, kde se demokracie a svoboda opět začaly potírat.

Jeden z těch, kteří z Československa odešli, napsal, že Uherský Brod je dnes bohužel „judenfrei", jak to si to představoval Hitler. Souhlasím s ním do té míry, že po holocaustu nebyl už nikdy život uherskobrodské židovské obce zcela obnoven a dnes zde žije jen několik Židů. Zároveň jsem ale přesvědčena, že uherskobrodská židovská obec stále žije. Dnes ale za hranicemi, jak tomu často v židovských dějinách bylo – v exilu.

Hailar, 22-7-2006

SUMMARY

Emigration of the Jews from Uherský Brod in the twentieth century.

In my paper I describe emigration of the members of the Jewish community in Uherský Brod in several periods of the twentieth century. The whole work though begins with a brief introductory history of the Uherský Brod Jewish community from its genesis until the beginning of the twentieth century. The following chapter characterizes the community in 1920s – the most important members, merchants, shopkeepers and also Uherský Brod native and a very successful man, Alois Schweiger, who established a foundation bearing his name and devoted a large amount of money to the needy among both Christian and Jewish inhabitants of Uherský Brod. I also mention a Jewish elementary school in the town and several clubs that existed in the Jewish community. I see this period as a quite peaceful and prospering time for the Jews with no need to leave the native town yet.

On the contrary in the thirties emigration of Jews from Czechoslovakia started: first they were motivated by the thoughts of Zionism and later they were endangered by the growing threat of Nazism from Germany and Austria. These Nazi regimes caused a large influx of German and Austrian refugees into Czechoslovakia, where they found temporary asylum. After the unhappy Munich treaty was concluded and Czech borderland was occupied by German army, Jews began to flee from these regions to escape hostile behaviour of the invaders and their Czech sympathizers. Then several families escaped also to Uherský Brod where they had relatives.

In March 1945 Czech lands were occupied by Germans and Protectorate Bohemia and Moravia was formed. Anti-Semitic measures of the Nazis and the Czech government forced many Czech Jews to get away to various European countries, to Palestine and overseas. At the beginning the Jewish emigration was supported by the Germans, as they wanted to get hold of the Jewish property. At the same time illegal emigration was organized by various Zionistic and other groups and organisations. Also transports for Czech Jewish children left Prague to several countries. In Uherský Brod Jews took part in the underground resistance movement against Germans together with Czechs. They helped many Jews to leave the country illegally through the White Carpathian Mountains on the border with Slovakia; several of them paid for this with their lives. Some of the Jews from Uherský Brod emigrated and then joined the

Czechoslovak foreign army in its fight on the side of Allies. All these activities were a form of protest against the German occupation and anti-Jewish acts.

The anti-Semitic politics of Germans led to the deportation of the Czech Jews to the ghetto Terezín (Theresienstadt) and to the concentration and exterminatory camps "in the east". Approximately 80 000 out of 120 000 Czech Jews perished in holocaust, in Uherský Brod the number of the murdered was nearly 500 people. My aim was not to describe the history of shoah of the Jews from Uherský Brod, but let those who survived to narrate their own personal memories.

The post-war period forms a very interesting chapter in the history of the local Jews and of the country itself. The Jews came back from concentration camps, emigration and foreign armies and struggled to rebuild life of their communities. In this part I depict the problems they encountered even after going through such terrible tragedy as the holocaust was: anti-Semitic behaviour of some Czechs, obstacles in returning their property that was in hands of Czechs or started to be nationalized as German property. Many Czech Jews decided to leave the country where most of their relatives and friends were no more alive and start anew abroad, especially in Palestine and later Israel. When the Communist party got control of power in Czechoslovakia, it was also a reason for many Jews to flee the country – they did not want to live in another regime.

On the other hand Czechoslovak government after the World War II helped transfers of Jewish refugees from Poland and other countries when it allowed them to pass its territory. It also backed the forming Jewish state in Palestine: both politically and by supplying Israel with weapons, aeroplanes and other military material. Czechs also trained Israeli pilots and parachutists. However, the relations between the two countries cooled down after the Soviet Union stopped supporting Israel.

The last part of the paper is a brief characteristic of the situation of the Czech Jewish communities in the Communist era and an account of emigration of several other Jewish families who left Czechoslovakia because they did not agree with the Soviet occupation in 1968, as was the case for many Czech Jews at that time.

In my thesis I describe emigration of Czech Jews, especially of those coming from Uherský Brod, relations between the majority society and the Jews and relations in the Jewish community itself. I am interested in the reasons, which led the people to leave the country, in their life in the exile, in their experiences and impressions and in their returns to the home country.

The backbone of my paper is formed by life stories narrated by eyewitnesses of the described events. I find the personal perspective of the history that a historian acquires with the help of the oral history method a very important part of his work. Naturally the personal memories are critically compared and joined with other sources: with archival materials ranging from documents and photographs from the archives in Prague to regional archives in Uherské Hradiště and Uherský Brod. The most significant archival source is Jewish registers of the born, married and deceased in the State Central Archive in Prague that are a unique wellspring of information about members of the Jewish families.

In my work I try to describe a very interesting chapter in the modern Jewish history in Czechoslovakia – their life in the homeland and especially their emigration caused by various reasons in several periods in the twentieth century. I hope it can also help to preserve personal testimonies of the Jews from Uherský Brod and their memories of the past.

PRAMENY A LITERATURA

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Státní ústřední archiv Praha, fond HBMa – Židovské matriky

Archiv Židovského muzea v Praze, fond Uherský Brod

Moravský zemský archiv Brno, fond Mimořádné lidové soudy

Státní okresní archiv Uherské Hradiště

fond Městský národní výbor Uherský Brod (1918) 1945–79 (MěNV UB), Seznamy Židů 1940–50, inv. č. 191

fond Archiv města Uherský Brod (AM UB), Pamětní kniha 1918–44, inv. č. 193

fond Okresní úřad Uherský Brod (OÚ UB)

Archiv Muzea J. A. Komenského

fond Dějiny Židů, Jahres-Bericht des Privat-Gymnasiums zu Ung.-Brod für das Jahr 5654 (1894)

Přírůstkový seznam „Židovská literatura"

Růžička, Vilibald, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962 (strojopis)

Zápis o schůzích výboru ŽNO v Uherském Brodě

Archiv Gymnázia J. A. Komenského, Hlavní katalogy

PUBLIKOVANÉ PRAMENY:

Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945. I. a II. Ed. Miroslav Kárný. Praha: Melantrich & Terezínská iniciativa, 1995.

PUBLIKOVANÉ PAMĚTI:

After those fifty years, memoirs of the Birkenau Boys. Ed. John Freund. s.l.: Desktop Publishing, 1992.

Batscha, Zwi. *Ve stopách naděje. Vzpomínky olomouckého rodáka v Izraeli*. Olomouc: Votobia, 2002.

Bondyová, Ruth. *Víc štěstí než rozumu*. Praha: Argo, 2003.

Brod, Max. *Život plný bojů*. Praha: Mladá fronta, 1966.

Diamant, Jiří. „Terezín: zlý sen, skutečnost, nebo úděl?" *Terezínská iniciativa* 2002, č. 3, s. 11–14.

Kertész, Imre. *Člověk bez osudu*. Praha: Academia, [2003].

Mannheimer, Max. *Spätes Tagebubuch*. Zürich: Pendo, 2000.

Mannheimer, Max. *Vzpomínky: Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau*. Mnichov: Obrys, 1986.

Mannheimer, Max. „Vzpomínky, Terezín, Osvětim, Varšava, Dachau." *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 48, 1992, s. 46–74.

Pošová, Kateřina. *Jsem, protože musím... napsala jsem si ve čtrnácti letech do lágrového deníku*. Praha: Prostor, 2003.

ROZHOVORY:

Rozhovory autorky s pamětníky:

Magda Barnea

Robert Bartek

Rút Bejkovská

Ilse Bergerová

Willy Bock

Ruth Bondyová

Erika Brammerová

Jiří Diamant

Ela Franklová

Tamara Herrmann

John Hurst

Arnošt Kann

Max Mannheimer

Jakub Zajíc

Ostatní rozhovory:

Rozhovor s Erikou Brammerovou, 28. 10. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*

Rozhovor s Willym Bockem, 19. 8. 1996, *Survivors of the Shoah, Visual History Foundation*

Výpověď Ervína Bergera, projekt *Czechoslovak Jewry`s Resistance against Germans*, Hebrew University of Jerusalem, 22. 5. 1971

Židovské muzeum v Praze, oddělení holocaustu, kazeta č. 780 a-c, R. B

KORESPONDENCE:

Korespondence autorky s pamětníky:

Magda Barnea

Ilse Bergerová

Willy Bock

Jiří Diamant

Elhanan Gafni (Pavel Winterstein)

Tamara Herrmann

John Hurst

Arnošt Kann

Judith Lifshitz

Max Mannheimer

Walter Tauss

Ostatní korespondence :

Dov Barnea (Honza Brammer)

Výpověď Eriky Brammerové

DOKUMENTÁRNÍ FILMY:

Příběhy moravských Židů, režie Jaroslav Bařinka, 2000.

Síla lidskosti – Nicholas Winton, režie Matej Mináč, 2000.

LITERATURA:

Avriel, Ehud. „Prague and Jerusalem: the era of friendship.“ In *The Jews of Czechoslovakia III*. New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 551–566.

Bartečková, Romana. *Hospodářská a společenská aktivita Židů v Uherském Brodě ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století*, diplomová práce. Olomouc: katedra historie FF UP, 1994.

Bartoš, Josef, Jindřich Schulz a Miloš Trapl. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. 8. Ostrava: Profil, 1982.

Berger, Natalia, ed. *Where Cultures Meet. The Story of the Jews of Czechoslovakia*. Tel Aviv: Beth Hatefutsoth and Ministry of Defence Publishing House, 1990.

Bondyová, Ruth. *Jakob Edelstein*. Praha: Sefer, 2001.

Bondyová, Ruth. „Kronika zavírajících se bran, Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy (1939–1945)." In *Terezínské studie a dokumenty*. Edd. M. Kárný, J. Milotová a E. Lorencová, Praha: Academia & Institut Terezínské iniciativy, 2001, s. 11–28.

Bregman, Ahron – El-Tahri, Jihan. *The Fifty Years War. Israel and the Arabs*. London: Penguin & BBC Books, 1998.

Bretholz, Bertold. „Die Judengemeinde von Ungarisch-Brod und ihr Streit mit dem Grundherrn Grafen Leo Wilhelm von Kaunitz." *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik* 4, 1932, s. 107–182.

Burián, Ludvík. *A kdybych prošel celý svět, vás už nepotkám. Po stopách politických vězňů a míst, kde přišli o život – příspěvek k dějinám Uherskohradišťska za okupace*. Uherské Hradiště: Okresní výbor Svazu bojovníků za svobodu, OA & ONV UH, 1990.

Černý, Bohumil. „Emigrace Židů z Českých zemí v letech 1938–1941." In *Terezínské studie a dokumenty*. Edd. Miroslav Kárný a Margita Kárná. Praha: Academia & Terezínská iniciativa, 1997.

Diamant, Jiří. *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1995.

Diamant, Jiří. „Some comments on the psychology of life in the ghetto Terezín." In *Terezín, council of Jewish communities in the Czech Lands*. Prague, 1965, s. 125–139.

Epsteinová, Helena. *Děti holocaustu*. Praha: Volvox Globator, 1994.

Fiedler, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1992.

Fogelmanová, Eva. *Svědomí a odvaha, zachránci Židů za holocaustu*. Praha: Volvox Globator, 2000.

George, Manfred. „Refugees in Prague, 1933–38." In *The Jews of Czechoslovakia II*. New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1971, s. 582–588.

Gilbert, Martin. *Atlas historii Żydów*. Liszki: Platan, 1998.

Grossmann, Kurt. „Refugees to and from Czechoslovakia." In *The Jews of Czechoslovakia II*. New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1971, s. 565–581.

Grün, Frankl Adolf. *Geschichte der Juden in Ungarisch Brod*. Wien, 1905.

Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert. Edd. Susanne Blumesberger, Michael Doppelshofer a Gabriele Mauthe. München: K. G. Saur, 2002.

Rudolf Iltis. *Die aussäen unter Tränen mit Jubel werden sie ernten (Psalm 126). Die Jüdische Gemeinden in der Tschechoslowakischen Republik nach dem zweiten Weltkrieg*. Prag: Rate der jüdischen Gemeinden in den bömischen Ländern und Zentralverband der jüdischen Gemainden in der Slowakei, 1959.

The Jews of Czechoslovakia I.–III. New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1968–1984.

Jüdisches Lexikon, sv. 3. Berlin: Jüdischer Verlag, 1929.

Kárník, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938). I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2003.

Kárný, Miroslav. *„Konečné řešení", genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991.

Kieval, Hillel J. *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*. Berkeley: University of California Press, 2000.

Klenovský, Jaroslav. *Židovské památky Moravy a Slezska*. Brno: Era, 2002.

Kolínková, Taťána. *Proměny životního stylu členů uherskobrodské židovské obce v letech 1890–1930*, diplomová práce. Ostrava: katedra historie FF OU, 1996.

Kural, Václav –Radvanovský, Zdeněk a kol. *„Sudety" pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: albis international, 2002.

Krejčová, Helena. „K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945." In *Židé v české a polské společnosti*. Edd. Jerzy Tomaszewski a Jaroslav Valenta. Praha: UK, 1999, s. 65–77.

Krejčová, Helena – Svobodová, Jana, edd. *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–45*. Praha: ÚSD AV ČR, 1998.

Kučera, Jan. *Paměti královského města Uherského Brodu*. Brno, 1903.

Kulka, Erich. *Židé v československé Svobodově armádě*. Praha, 1990.

Kulka, Erich. *Židé v československém vojsku na Západě*. Praha, 1992.

Matějíčková, Jana. *Holocaust uherskobrodských Židů v letech 1939–1945*, diplomová práce. Brno: FF MU, 1993.

Mendelsohn, Ezra. *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Bloomington: Indiana University Press, 1987.

Milotová, Jaroslava. „Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, geneze a činnost do počátku roku 1940." In *Terezínské studie a dokumenty*. Edd. Miroslav Kárný a Margita Kárná. Praha: Academia & Terezínská iniciativa, 1997, s. 10–29.

Nepalová, Šárka. „Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945–1948." In *Terezínské studie a dokumenty*. Edd. M. Kárný a E. Lorencová. Praha: Academia & Institut Terezínské iniciativy, 1999, s. 314–337.

Nesládková, Ludmila. „Židé na Moravě v novověku jako specifická kulturní, sociální a reprodukční minorita." *Slezský sborník* 100, 2002, s. 103–123.

Nürnberger, Kalman. „Geschichte der Juden in Ung. Brod." In *Die Juden und Judengemainden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Ed. Hugo Gold. Brünn, 1929.

Osud Židů v protektorátu 1939–1945. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1991.

Památník vydaný při 250 výročí vyplenění židovské obce Uh. Brodu od Uhrů, které se stalo dne 20. tamusu 5443 (14. července 1683). Uherský Brod: Leo Böck, 1936.

Pavlát, Leo. „Hitachdut Jocej Čechoslovakia – sdružení Izraelců pocházejících z Československa." *Zpravodaj Československé společnosti přátel Izraele* 8-9, 1993, Praha, s. 62–65.

Pěkný, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001.

Petrův, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*. Praha: Institut Terezínské iniciativy a Sefer, 2000.

Portelli, Alessandro. *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1997.

Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945. Sborník studií. Edd. Helena Krejčová a Jana Svobodová. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR & Maxdorf, 1998.

Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy. Ed. Mečislav Borák. Praha – Opava: ÚSD AV ČR & Slezský ústav SZM, 2002.

Przybylová, Blažena. „Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století." *Universitas Ostraviensis. Acta Facultatis Philosophiae.* Historica 3/1995, s. 61–70.

Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948. Ed. Mečislav Borák. Praha – Opava: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR & Slezský ústav SZM, 2002.

Shlaim, Avi. *The Iron Wall. Israel and the Arab World.* London: Penguin, 2000.

Strauss, Herbert A. „Jewish Emigration from Germany. Nazi Policies and Jewish Responses (I)." In *Migration in European History I.* Ed. Colin Holmes. Chettenham, 1996.

Ströbinger, Rudolf. *Záhada Wallenberg.* Olomouc: Votobia, 2001.

Šíma, Jaroslav. *Československí přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a theorii sociální péče.* Praha: Societas, 1945.

Uherský Brod. Minulost i současnost slováckého města. Kolektiv autorů. Brno: Blok, 1972.

Tomeček, Radek. *Uherský Brod, putování historií královského města.* Uherský Brod: Q Studio, 2002.

Vaněk, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

Wehle, Kurt. „The Jews in Bohemia and Moravia: 1945–1948." In *The Jews of Czechoslovakia III.* New York – Philadelphia: Society for the History of Czechoslovak Jews & The Jewish Publication Society of America, 1984, s. 499–530.

Wlaschek, Rudolf M. *Juden in Böhmen.* München: R. Oldenbourg, 1990.

Yegar, Moshe. *Československo, sionismus, Izrael.* Praha: Victoria Publishing & East Publishing, 1997.

Zempliner, Artur. *Encyklopedie významných osobností ve víru židovského osudu.* s.l.: Lederer & Zempliner Consulting, 2000.

Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska v listopadu 1998. Ed. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1999.

Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 13. listopadu 2002. Ed. Petr Pálka. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2003.

Židé – dějiny a kultura. Praha: Židovské muzeum, 1997.

Židé v novodobých dějinách. Sborník přednášek na FF UK. Ed. Václav Veber. Praha: Karolinum, 1997.

Židovská menšina v Čechách a na Moravě v Československu ve dvacátých letech. Sborník přednášek. Edd. Blanka Soukupová a Marie Zahradníková. Praha: Židovské muzeum, 2003.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

http://www.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2001/03/fischl

PŘÍLOHY

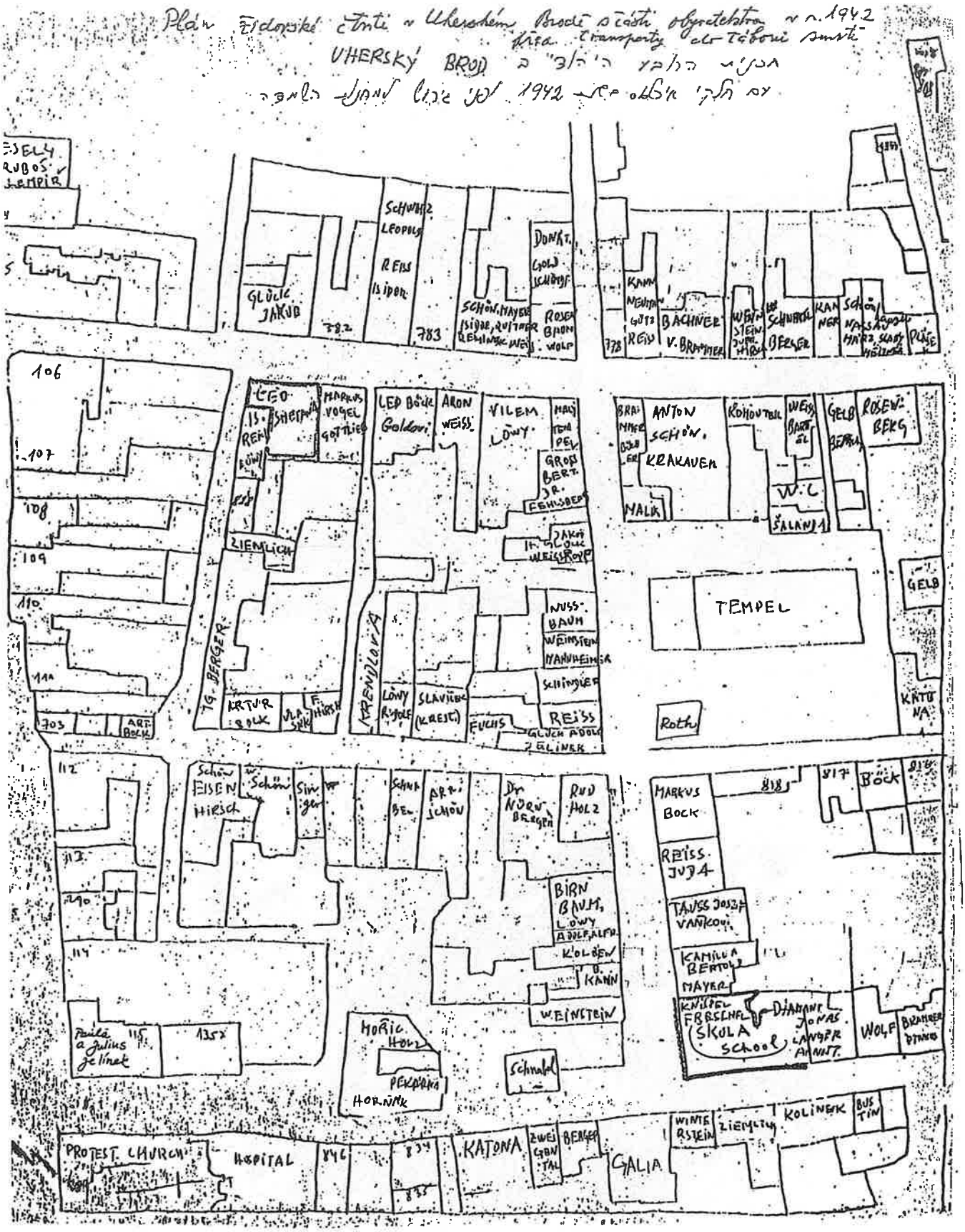

1. Vzácný plán židovské čtvrti, zobrazující jak vypadala v roce 1942, než byli uherskobrodští Židé deportováni do koncentračních táborů.
[Za kopii plánu děkuji paní Erice Brammerové.]

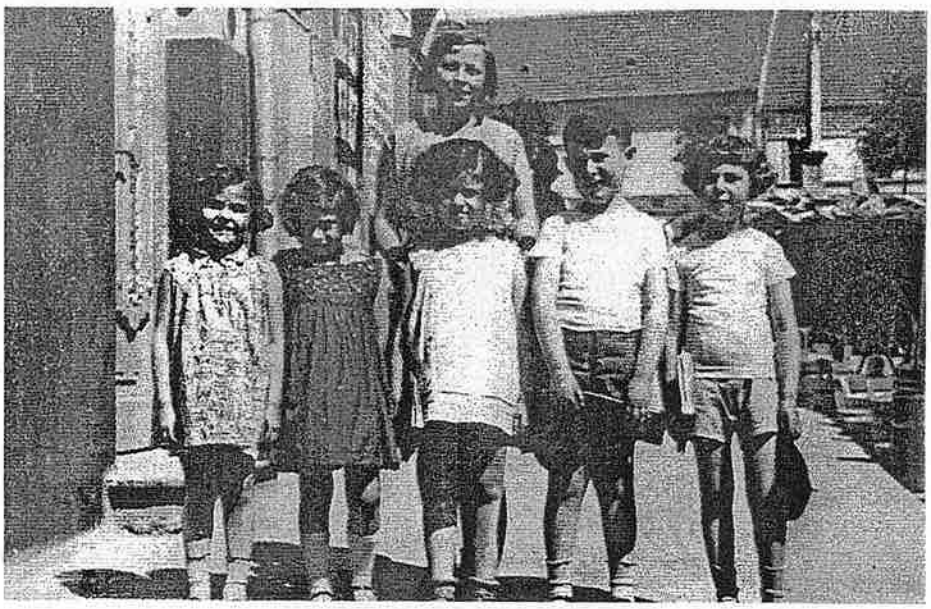

2. Židovské děti ve školce; druhý chlapec zprava je Josef Brammer, pozdější manžel Eriky Rothové.

3. Děti se slepou slečnou Böckovou, která je učila němčinu.
Dívka v prostřední řadě druhá zprava je Erika Rothová, chlapec v horní řadě, třetí zleva Gideon Szuran.
[Za zaslání fotografie děkuji paní Hannah Givon a panu Willymu Bockovi.]

4. Willy Bock se sestrami Lilly a Zitou v Luhačovicích v roce 1937.
[Za zaslání fotografie děkuji paní Hannah Givon a panu Willymu Bockovi.]

5. Rodina Donnebaumova. Zcela vpravo sedí Johanna Donnebaumová, provdaná Bocková, matka Willyho Bocka.
[Za zaslání fotografie děkuji paní Hannah Givon a panu Willymu Bockovi.]

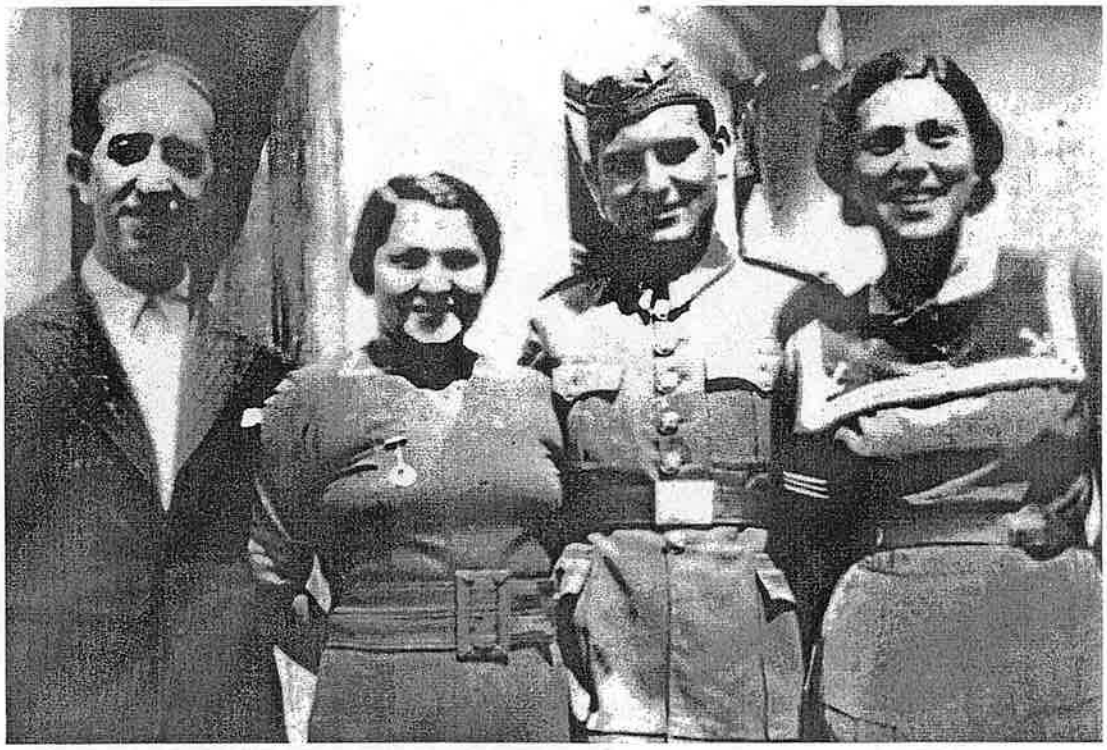

6. Skupina mladých. Dívka vpravo je Zita Bocková, sestra Willyho, mladý muž vlevo je František Weil.

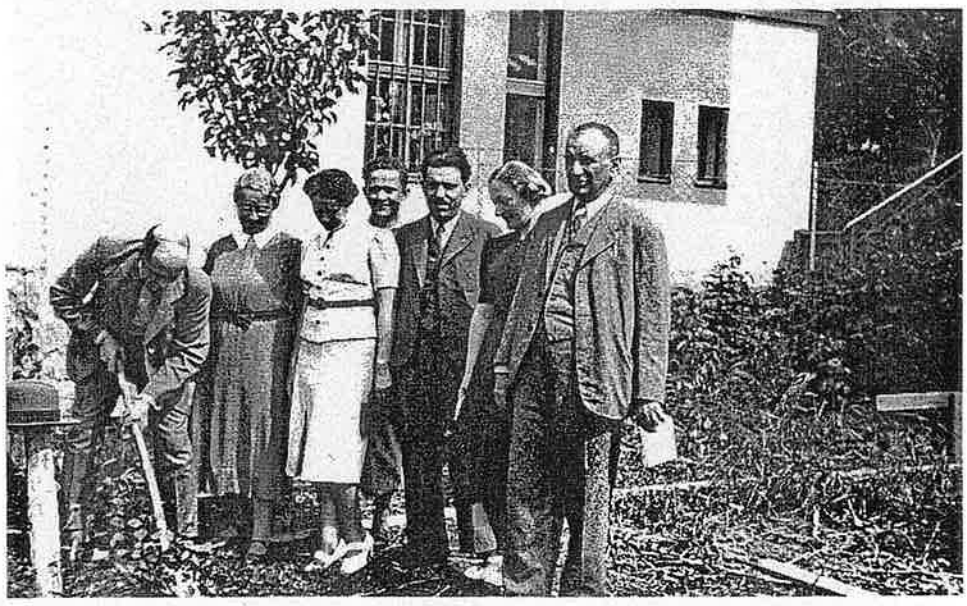

7. První výkop stavby domu A. Schweigera pro potřebné v červnu 1938. Muž zcela vpravo je ing. Karel Klein, majitel elektrárny a otec Rút, muž třetí zprava je dr. Felix Brunn, předseda ŽNO, mladý muž čtvrtý zprava je Gabriel Bock.

[Za zaslání kopie fotografie děkuji paní Rút Bejkovské.]

8. Fotbalové družstvo Makkabi v Uherském Brodě. Datace není známa.
[Za zaslání kopie fotografie děkuji paní Magdě Barneové.]

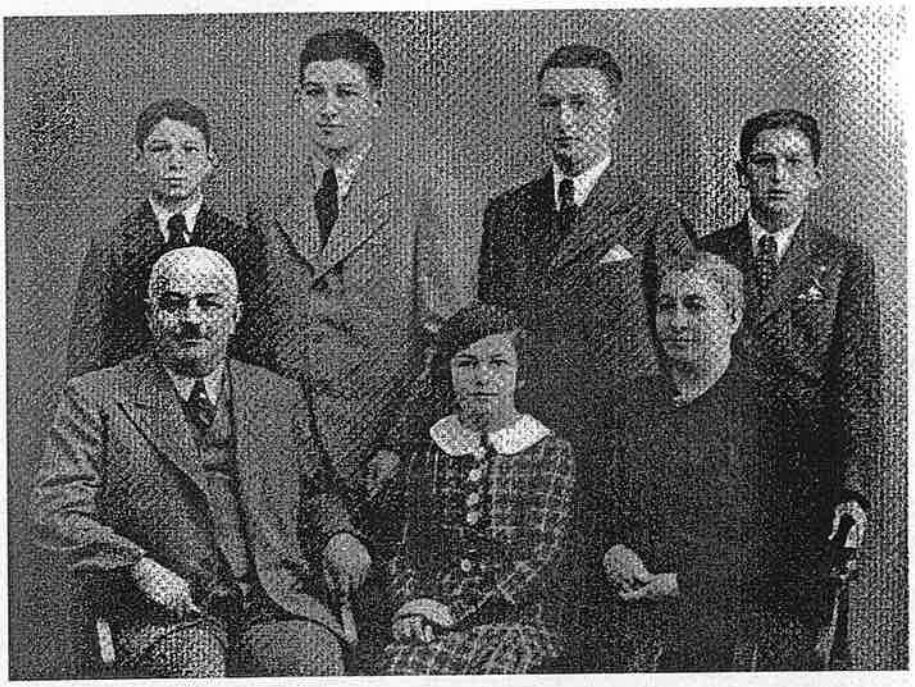

9. Rodina Mannheimerova v roce 1938: v horní řadě zleva Edgar, Erich, Max a Arnošt, v dolní řadě otec Jakub, Kateřina a matka Markéta. Holocaust přežili pouze Max a Edgar.
[Max Mannheimer, *Spätes Tagebubuch*. Zürich: Pendo, 2000, s. 48.]

10. Bývalá židovská čtvrť. Dnes je zde nová výstavba – ulice Primátora Hájka.
[Fotografie ze 60.let 20. století. Za zapůjčení fotografie děkuji panu Sadílkovi.]

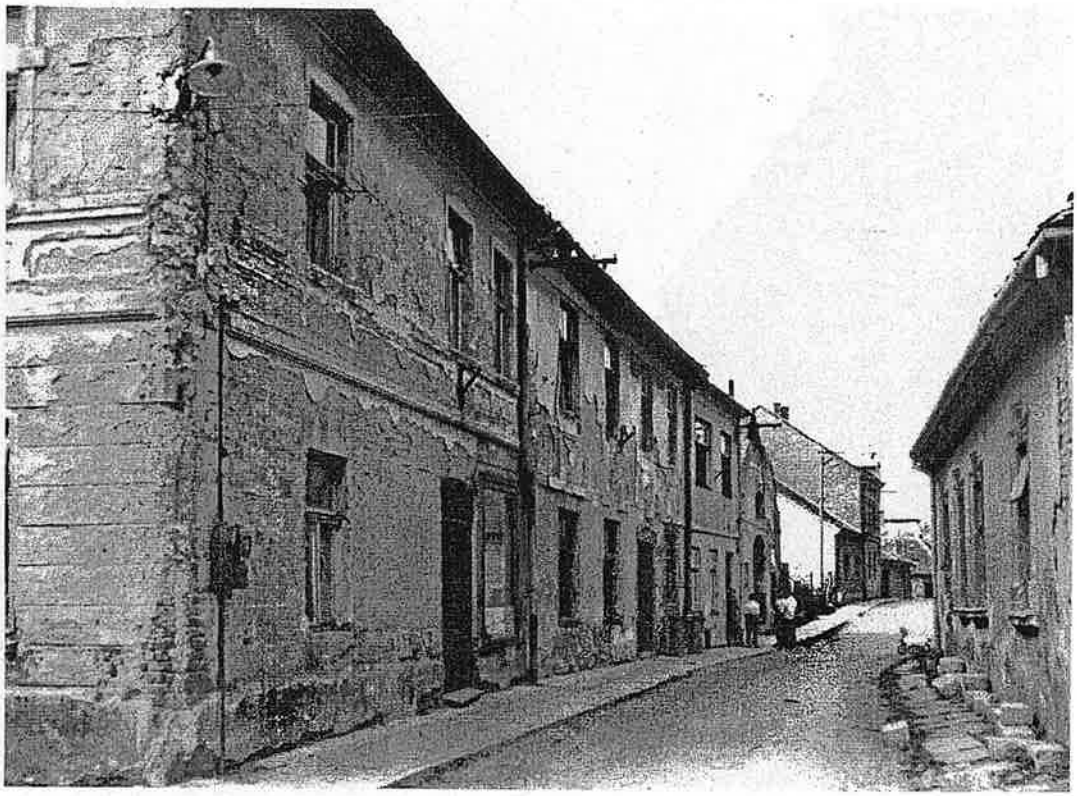

11. Bývalá židovská čtvrť. Dnes je zde nová výstavba – ulice Tkalcovská.
[Fotografie ze 60.let 20. století. Za zapůjčení fotografie děkuji panu Sadílkovi.]

12. Bývalá židovská čtvrť. Dnes Soukenická ulice.
[Fotografie ze 60.let 20. století. Za zapůjčení fotografie děkuji panu Sadílkovi.]

13. Bývalá židovská čtvrť. Dnes zde stojí nové domy v Tkalcovské ulici. Dům v popředí vpravo byl pravděpodobně domem Artura Bocka, otce Gabriela.
[Fotografie ze 60.let 20. století. Za zapůjčení fotografie děkuji panu Sadílkovi.]

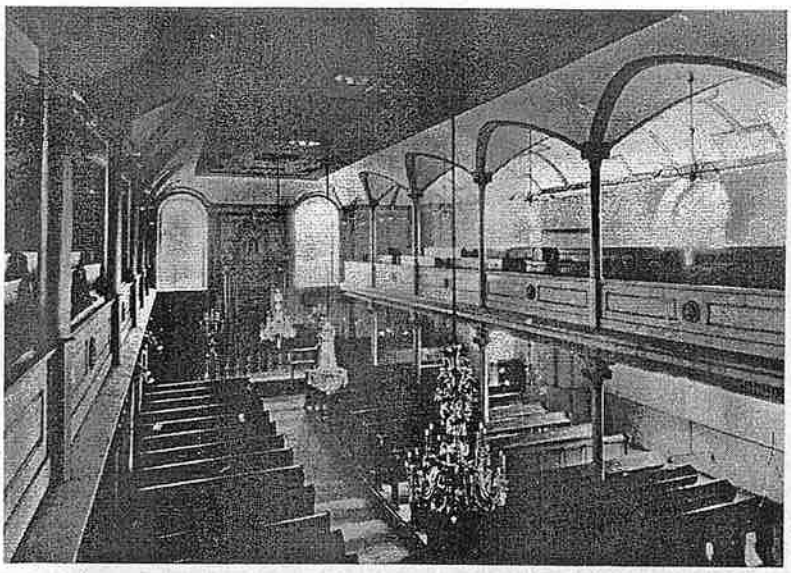

14. Interiér synagogy.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

15. Dohořívající synagoga, 19. července 1941.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

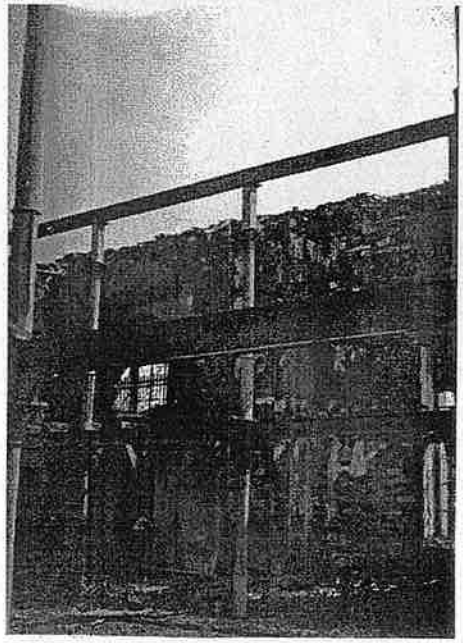

16. Vyhořelá synagoga.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

17. Židé třídí své věci před budovou gymnázia, kde byli registrováni před transporty.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

18. Židé odchází na nádraží, aby odsud byli deportováni do Terezína a Osvětimi, 27.ledna 1943.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

19. Starý židovský hřbitov v Uherském Brodě, který dnes už neexistuje.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

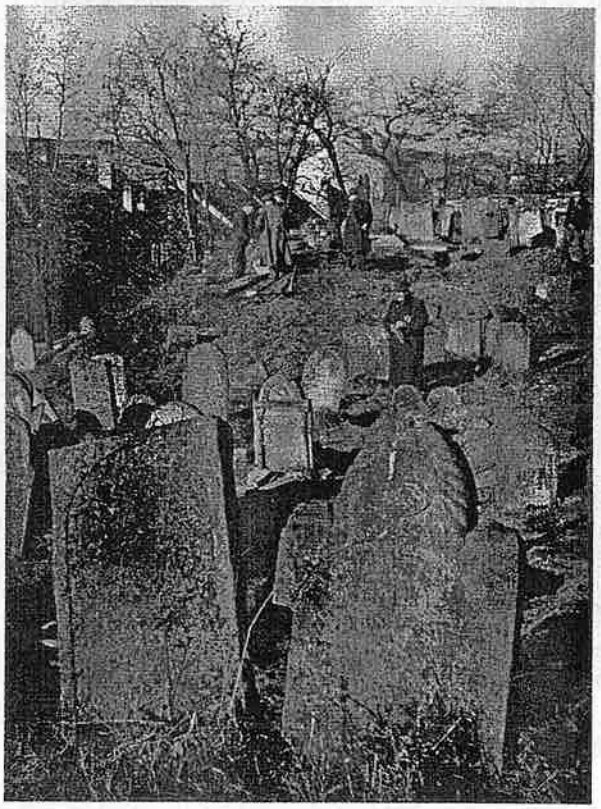

20. Rušení starého židovského hřbitova v roce 1941. V popředí pomník rabiho Natana Naty.
[Muzeum J. A. Komenského v Uh. Brodě, Vilibald Růžička, *Z doby okupace města Uherského Brodu. Hrst vzpomínek*, 1962.]

21. Nový židovský hřbitov v Uherském Brodě, vpravo náhrobek Markuse Bocka, dědečka Gabriela Bocka. [Foto Radek Chvíla, 2001.]

22. Nový židovský hřbitov, náhrobek Aloise Schweigera, uherskobrodského filantropa. [Foto Radek Chvíla, 2001.]

23. Německé vydání pamětí Maxe Mannheimera, titulní strana.
[Max Mannheimer, *Spätes Tagebubuch*. Zürich: Pendo, 2000.]

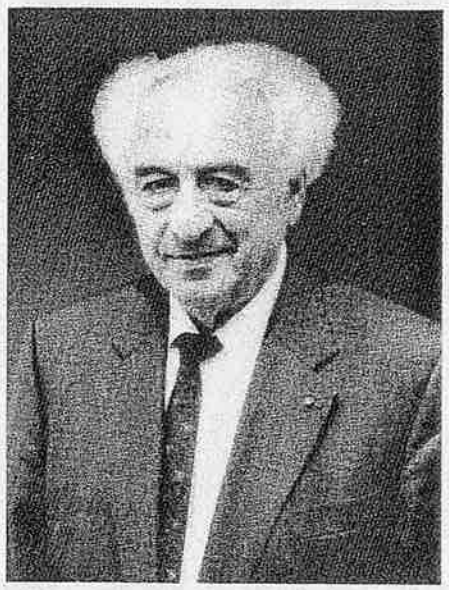

24. Max Mannheimer.
[Max Mannheimer, *Spätes Tagebubuch*. Zürich: Pendo, 2000.]

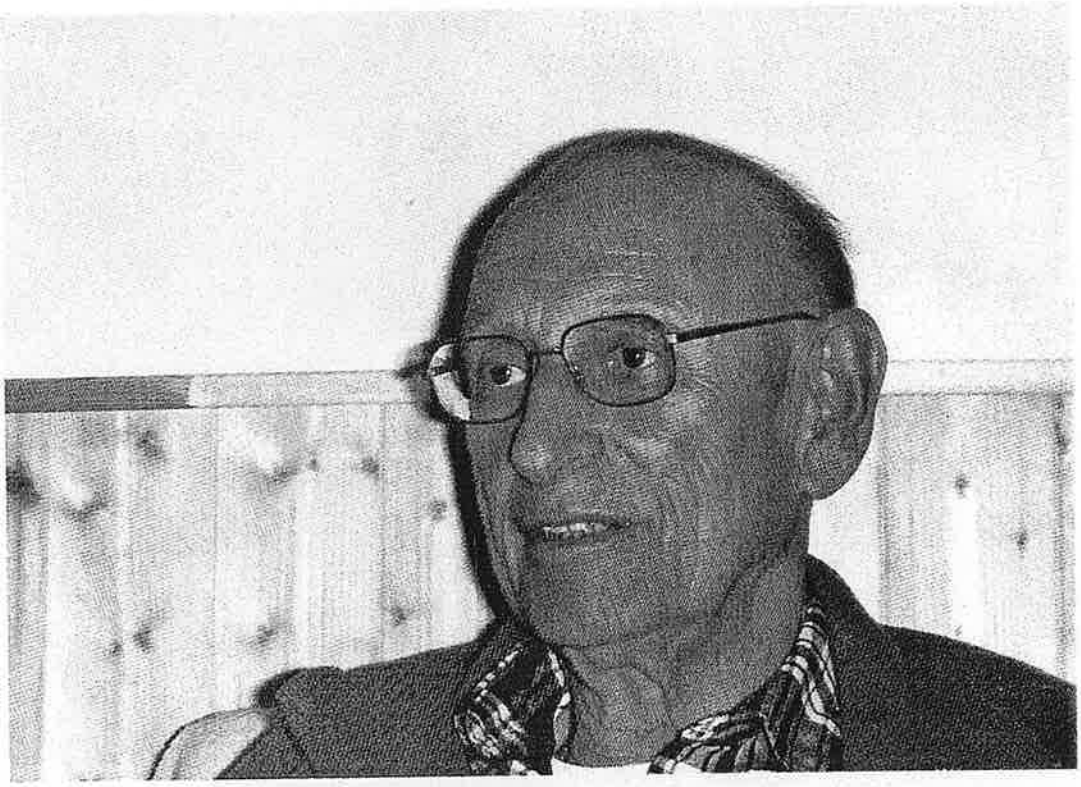

25. Willy Bock na návštěvě v České republice, říjen 2004.
[Foto Hannah Givon, 2004.]

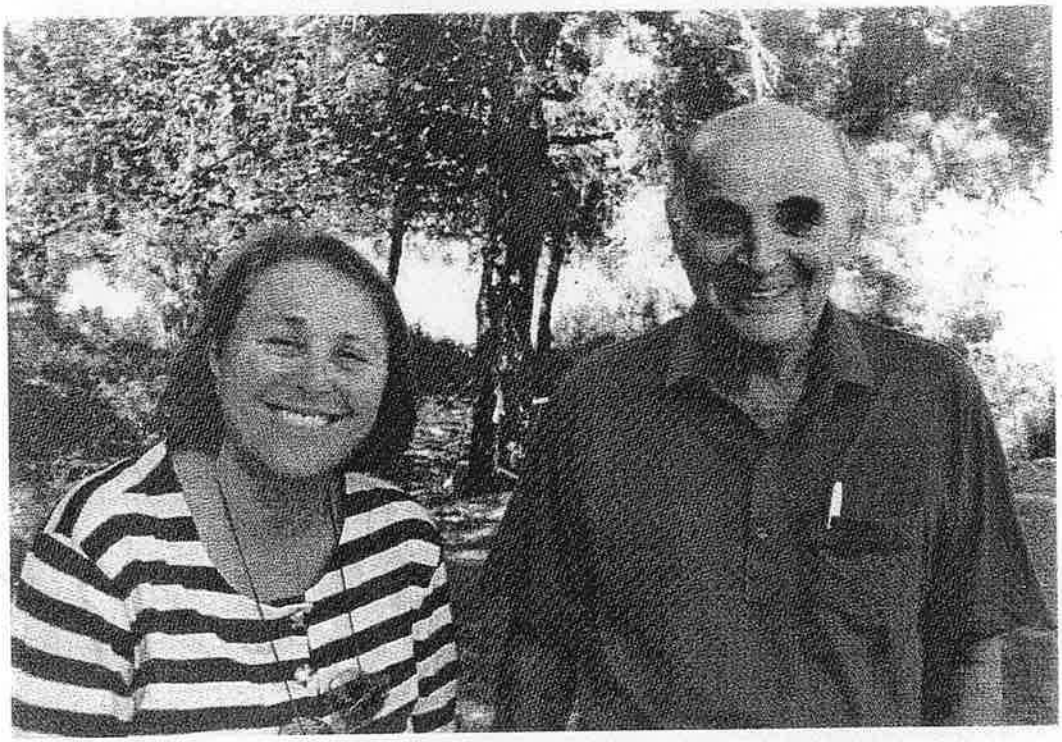

26. Elhanan Gafni (dříve Pavel Winterstein) se svou ženou Nahadou.
[Za zapůjčení fotografie děkuji panu Jakubovi Zajícovi.]